

František Pokorný

**H U D E B N Í O B R A Z B R N A
D O P O Č Á T K U 1 5 . S T O L E T Í**

CHORÁLNÍ ZPĚV POD SPRÁVOU KOSTELA JAKUBSKÉHO

Archiv města Brna - Muzejní a vlastivědná společnost v Brně

BRNO 1991

František Pokorný

H U D E B N Í O B R A Z B R N A
D O P O Č Á T K U 1 5 . S T O L E T Í

I

CHORÁLNÍ ZPĚV POD SPRÁVOU KOSTELA JAKUBSKÉHO

Věnováno rodnému městu Brnu

Archiv města Brna - Muzejní a vlastivědná společnost v Brně

BRNO 1991

OBSAH

	strana
Redakční poznámka	I
Úvod	1 - 3
A Žaltáře	4 - 38
Poznámky	159 - 167
B Zpěv mešní	38 - 81
Poznámky	167 - 181
C Okénko do brněnské kapituly	81 - 97
Poznámky	181 - 185
D Moravské užívání pražského breviáře	98 - 126
Poznámky	185 - 194
E Po reformě olomoucké rubriky	127 - 140
Poznámky	194 - 200
F Dodatek	140 - 158
Poznámky	200 - 204

REDAKČNÍ POZNÁMKA

Když komise pro přípravu vícesvazkových Dějin Brna požádala roku 1976 Františka Pokorného o zpracování hudebního obrazu Brna do počátku 15. století, počítala s prací kolem 50 stran rukopisu. Jaké však bylo překvapení, když místo padesáti stran předložil autor roku 1981 úctyhodné dílo o rozsahu 848 stran strojopisu. Bylo zřejmé, že autor vložil do této práce překračující vysoko regionální význam své celoživotní poznatky a zkušenosti. Proto bylo rozhodnuto vydat dílo v plném rozsahu.

Velice obtížný přepis textu i s notovými partiemi provedla pracovnice Archivu města Brna, zanáčená pro hudbu, Vlasta Masaříková, pod bedlivým dohledem autorovým. Již při revizi opisu se však projevíly autorovo stáří a pravděpodobně i nemoc. Dříve až pedantsky přesný autor přehlédl řadu chyb, zejména v poznámkovém aparátu. Odstraňování chyb zkomplikovalo nenadálé úmrtí autorovo. Tři díly předložené práce psal totiž autor hustě a čísloval každý od jedničky. Tomuto stránkování přizpůsoboval i odkazy v poznámkách. Při opisu stránkovaném průběžně v celku, neboť se počítalo s vydáním celé práce v jednom svazku, docházelo při odkazu na stránky v textu i v poznámkách k značným disproporcím. Redaktorovi se snad podařilo pečlivým podrobným porovnáním opisu s původním rukopisem nedostatky opravit. Věříme proto, že čtenáři odborníci, pokud na nějakou nepřesnost ještě narazí, si situaci, za níž byla práce dokončována, uvědomí a budou shovívaví. Redaktor také přihlížel ke stanovisku jednoho z mála odborníků na problematiku, kterou autor řešil, Dr. Václava Plocka, který považuje každý podstatný a více než kosmetický zásah do autorovy práce za neodůvodnitelný vzhledem k nemožnosti konsultovat její již s autorem a také jako výraz neúcty k dílu zemřelého. A podle něho by v tom ohledu mělo dílo zůstat konstantním. Této zásady jsme se přiřezeli i nyní, kdy problémy s tiskem vedly k tomu, že tuto Pokorného práci vydáváme po jednotlivých dílech v nepatrném nákladu, aby mohla být vědecky využita.

ÚVODEM

Psát souvislé hudební dějiny středověkého Brna nebylo možné pro nedostatek pramenných zpráv. Prameny mimo hudební povahy, jichž je ovšem dosti, odhalují hudební poměry jen zcela výjimečně. Bylo možno tyto zmínky zpracovat, ale jinak nezbývalo než vycházet ze samotných zpěvníků, které nám město z té doby dochovalo. Jsou vesměs liturgické. Byly odedávna předmětem pozornosti, ale pozornosti historiků výtvarných. Ani hudební historikové nedovedli více než zahloubávat se nad vnější stránkou kodexů, nad jejich vybavením aspoň paleografickým, ne-li pouze iluminátorským. Do rozboru zpěvního obsahu se žádnému nechtělo pro nezbytný požadavek speciální odbornosti. Následovali bezděčně Karla Konráda, patriarchu regionální historie hudební u nás, jehož tlustá kniha Dějiny posvátného zpěvu staročeského k hudebnímu obsahu pramenů se vlastně nedostává. Výhodou Konrádovou bylo sice odborné vzdělání teologické, ale nebyl pro zkoumání dostatek probudilý. Jeho kritik i pokračovatel Zdeněk Nejedlý byl laik, kterému k lepšímu chápání těchto pramenů zase chybělo odborné teologické vzdělání. Zatím chorální věda ve světě postoupila daleko a jen s její výzbrojí bylo možno přikročit k tomuto dílu. Tím se ovšem předmět velmi vzdálil lidovosti, takže má práce může sloužit především odborníkům, kterých je u nás zatím poskrovnu. Spíše bylo nutno myslit na budoucnost. Přesto jsem se snažil stavět poznatky rudimentárně a induktivně, jak jenom to šlo. Snad s pomocí slovníků a studia liturgických tisků se i širší čtenářská obec dobere plnějšiho pochopení. Překládat latinu nebylo ovšem všude možno.

Domácí naše látka byla vesměs nezpracovaná, ale ta-

ké jiné sourodé zdroje zůstávají nevyčerpány. Literatura o nich z ciziny zůstávala namnoze pro nás nedostupnou, nebo jen dosažitelnou v širokých termínech. (Děkuji brněnské Státní vědecké knihovně). Neměla-li práce donekonečna stát, bylo nutno omezit se jen na nejnútnejší a jinak pracovat samostatně. Nelze nám proto vytýkat, že např. je užíván Migne, zatímco existují vydání nová. Nebylo možno tak luxusním způsobem pokračovat, ač bychom byli kritická čtení potřebovali. Coussemakera musili jsme opravovat podle smyslu.

Celek je rozdělen do tří oblastí:

1. oblast farnostní má látku z dochované knihovny kostela sv. Jakuba;
2. starobrněnská oblast klášterní dala se vylíčit z knižního odkazu Elišky Rejčky, podán tu chorál cistercký;
3. jinou oblastí klášterní je zase region svatotomášský, kde augustiniáni-eremité seznamovali Brno s chorálem kurie papežské. Téhož chorálu a ritu užívali také minorité, po nichž se nic hudebního nedochovalo, na rozdíl od knihovny augustiniánské. Jsou však prameny mimo-brněnské, jimiž lze obraz jejich působení po svědectví augustiniánském dokreslit.

Příležitostně budeme pracovat s látkou, která i přerůstá hudební dějiny Brna. Cistercký chorál nenašel dosud analytickou studii vůbec a chorál kuriální je zcela zanedbáván, ač jde vlastně o kolébku gregoriánského zpěvu, byť v jejím mladším postžení. Někdy jsou naše prameny vůbec unikátní a zaujmou hudební historii vůbec. Také Praha měla např. klášter augustiniánů, ale jen knihovna augustiniánů brněnských má o liturgii a zpěvu toho řádu co říci pro nejstarší jeho dobu. Zatím jen tato knihovna jako jediná na světě má pro ten účel kodexy tak staré. Z jiných klášterů zklame originální řád sester herburských. Ač v jiném ohledu tak vlivný, hudební snad ani nebyl. Zachoval jen breviáře k recitaci officia podle ritu dominikánského.

Po zpěvu dominikánů samých v Brně není památky.

Naše naděje do budoucna tkví v neprozkoumané Národní knihovně vídeňské. Nejen bohemika, ale i moravika, ba přímo brunensia v jejím lůně přinesou jistě po probádání mnohé překvapení a radost. Zatím je to hudba budoucnosti. Musili jsme se spokojit zatím se dvěma mikrofilmy, doplňujícími naše vědomosti o zpěvu v Rejččině klášteře na Starém Brně. Děkujeme ministerstvu vnitra aspoň za ně. Nutno upozornit, že jde o kodexy aspoň na mikrofilmu bez důsledné foliace.

CHORALNÍ ZPĚV POD SPRÁVOU KOSTELA JAKUBSKÉHO

A. ŽALTÁŘE

Vydavatel moravského diplomatáře Boček našel v archivu brněnské radnice dokument z doby kolem r. 1298, podle něhož existuje už od nepaměti škola nejen při kostele sv. Petra, který už byl kolegiální, nýbrž také při farním kostele sv. Jakuba. A je to škola ad docendos pueros psalterium et cantare. Tento dokument znamená počátek hudebních dějin města. Papež Bonifác VIII. dává tu vyšetřit stížnost jakubského faráře, že Petrus, rector ecclesie sancti Petri in Brunna, Theodoricus et Erolinus, vicarii eiusdem P. rectoris, ac Henricus diotus Sasso, rector scholarum in eadem ecclesia sancti Petri utiskují jeho, jenž je rector kostela jakubského, quo minus huiusmodi scolas tenere valeat in dicta parochia sancti Iacobi. Je to contra iusticiam a vůči němu preiudicium et gravamen, neboť škola u sv. Jakuba je de antiqua et hactenus pacifice observata consuetudine... a tempore cuius memoria non existit. Jmenován farář Vilém. ¹⁾

Z knihovny sv. Jakuba v Brně, která je nyní uložena v Archivu města Brna, zachovala se opravdu psalteria sloužící patrně k výuce. Jsou to tři kodexy pod signaturami: 17/37, 18/36, 19/27. Dva první jsou ještě ze stol. 13., třetí přestupuje až do stol. 14. Nebyly totiž užívány současně. Knihy byly drahé, žalmy se musily znát z paměti, stačila jedna v ruce učitele. Poznáme, jak i v klášteře podle konstitucí augustiniánů brněnských nežádá se víc než ad minus unum bonum psalterium ordinatum mezi liturgickými knihami jiného druhu. ²⁾

Psalterie seřadili jsme podle priority vývojové. Počneme-li od prvního, nejstaršího, jež upoutává historiky umění svou výzdobou, máme před sebou kodex jistě cizí proveniencie. V litanii, která je zařazena po žalmech a

kantikách, chyběli naši zemští patroni. Je vůbec vyradována, protože nové pořadí světců podle diecéze nemohlo být zavedeno bez narušení, kdyby se něco z původního nechalo na místě. Podobně kalendář v počátku knihy byl by nevyhovoval a po razuře zůstalo pouze připraveno místo. Ale kniha nevyhovovala sv. Jakubu ani svým určením původním. Škola potřebovala psalteria ke konání breviářního officia v kostele. Breviář nepřešel ještě dlouho do soukromí kněžského v dnešním měřítku, nýbrž musil být veřejně zpíván i tam, kde nebylo kněžské komunity, jako v kapitulách a katedrálách či kláštorech. Při kostelích farních platila nadále karolínská kapitulárka, žádající vykonávání officia pomocí školy. ³⁾ Ale nejstarší naše psalterium není na to zařízeno. Nemá rozdělení do jednotlivých dnů týdenních, žalmy nebyly v něm antifonovány, nehledě ke chybění rubrikace vůbec. Je to psalterium, které má charakter mimoliturgický, především k soukromé modlitbě, s pořádkem pouze biblickým. Tomuto výkladu není na překážku zapsané na konci officium defunctorum. Vigilise defunctorum vůbec byly původně pobožností soukromou a nabyly liturgické podoby tím, že vešlo do obvyčeje dávat i soukromým pobožnostem liturgický zevnějšek. Toto officium nemělo ani všechny hóry officia liturgického. Po úpravě se ovšem kodex stal upotřebitelným škole jakubské. Tato úprava je v něm aspoň myšlena, to ukazují záznamy antifon po straně při žalmech provedené aspoň v neúplnosti.

V pojednání musikologickém bude potřebí odpovědět na otázku, znamená-li něco takové soukromé psalterium pro dějiny hudby. Nuže, prameny mluví i při takovému užívání psalteria o zpěvu. Je ovšem podivnou skutečností, že ve středověku každé cantare v kultu nemusí znamenat přednes zpěvní. Tak se dočteme v misálech diecéze pražské, že když na Velký pátek putuje klerus v kostele k vystaveným ostatkům Kristova kříže, aby je políbil po trojím pokleknutí spojeným se žalmovou modlitbou, prelati et maiores prostrati cantant tres psalmos penitenciales. Inde oracionem. Tato pobožnost nemohla se díť skutečným zpěvem, protože byla

doprovázena zpěvem chóru. V moravských misálech je na místě cantant pouhé obecné dicunt nebo legunt (jedná se na Moravě jen o žalm 50 Miserere či další.) Další příklady pro cantare takto neznělé byly by nasnadě.⁴⁾ Snad souvisí užívání tohoto výrazu v tak širokém smyslu s tím, že modlitba nedála se nikdy řečí mluvenou, nýbrž se recitovala na vydrženém tónu, jak to namnoze v církvi dosud trvá. Ale jsou případy, které nás nutí, abychom setrvali při původním smyslu toho výrazu, i když prameny vypravují o žaltářích neveřejném nebo aspoň neliturgickém. Tak praví-li se o biskupu sv. Oldřichovi, že na vizitačních cestách byl cum eo unus clericus de capellanis eius, qui cum eo totum diem psalmos decantaret a že dával se dopravovat takovým způsobem, ut a populis sequestraretur, ne a c a n t a c i o n e psalmoreum aliorum colloquiis ineptis impediretur.⁵⁾ Zvláště v kolektivu se žaltář bez zpěvu těžko obešel aspoň v situaci závažnější. Náš kronikář želivský píše o ztrátě opata svaté pověsti Gottšalka pro klášter: Před pohřbem vespere vigilias solempnizavimus, interpolatas tamen multis lacrimis, nocte vero psalterium tonaliter peregimus. Zde jde beze vsí pochyby o zpěv.⁶⁾

Bývá častěji usuzováno v souvislosti se zavedením zvláštních psalteristů (žaltářníků) u sv. Víta, kteří na přání Karla IV. žaltářem vyplňovali zbylý čas po jednotlivých hórách breviářního officia, že zpívali žalmy nepochybně podle osmi církevních "tónů" (nápěvů). To je ovšem omyl.⁷⁾ Chorální psalmodie, jež se tím míní, je nejen počtem nápěvů podle tónin, nýbrž svým organismem vůbec ustrojena pro antifony a středověk si nedovedl představit, že by se takové psalmodie dalo bez antifon použít. Ani tehdy ne, když reforma cistercká žádala, aby jednotlivé tóny podržely na konci zpívaných veršů jen takové difference, jež končily tónikou.⁸⁾ Těžiště se přesouvalo na žalm sám, antifona byla zpívána až po žalmu, před žalmem zpívali jen její počáteční náznak (intonaci) - zatímco žalmové nápěvy byly ustrojeny pro opakování antifony po každém verši a podle toho kadencovaly jakoby modulací a setr-

vávaly v té podobě, i když doba udělala z antifony pouhý rámeček, do něhož se žalm uzavíral v počátku a ukončení dávno před cisterckou spekulací. Osmero žalmových tónů bylo pro neantifonovaný žaltář neupotřebitelné, v tom nás neopravuje ani zmíněné "tonaliter". Jeho smysl napoví zase zkušenost z velkopátečních obřadů misálových. Tam se žádá, aby před přijetím svátosti modlitbu Pater noster přednášel kněz jako ve mši s nápěvem, ale ne slavným: tonali voce, sed tamen mediocri. Tak v misálech české diecéze a jde o jakýsi kompromis. Na Moravě ustaluje se přednes audibili voce, submissa tamen. Starý misál Státního archivu v Olomouci, rkp. CO 315 měl: cum silencio dicat. Ale to je teď pro nás vedlejší, jen jsme potřebovali vědět, že tonaliter v souvislosti s žalmem samo o sobě nepodpoří představu, že neantifonovaný žaltář užíval antifonní psalmodie. ⁹⁾

Jen tolik se dá doložit, že jeden či druhý tonus bez vystřídaní mohl se dostat k provedení sumárnímu "in directum", jak se bezantifonové recitaci říkalo, jakousi oklikou: pokud totiž mohl být považován za tóninou nepoutaný recitativ lekční, jednotlivým větám přidělovaný k předčítání. Vatikánská edice chorálu dochovala tonus in directum, kde na konci takových žalmových vět je punctus flexus. Ale v minulosti středověké vládl jako alternativa také punctus versus, jímž se nápěv po poklesnutí vrátil k recitantě. Tento způsob má na zřeteli praxe moravská, když volí k recitujícímu F větné ukončení (F) D F G F.¹⁰⁾ Tím jsme v agendě olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského, to je už tisk z r. 1584. Tam totiž teprve máme noty pro zpěv psalteria nad mrtvým. V tomto případě nad mrtvým Kristem u Božího hrobu: Psalterium a personis deputatis s u b d i f f e r e n t i a t o n i o c t a v i ut infra voce submissa canatur. Jak málo záleželo na tom, že bylo vybráno právě z osmera tónů psalmodie antifonové, je vidět z nepravé polohy v osnově. Osmý tonus žalmový v antifonii recituje, jak známo, na dominantě c. Naše některé rukopisné misály, dosvědčující tuto praxi v hlubší minulosti, budou ještě méně diskretně připomínat původ tohoto tónu slou-

žícího in directum. Brněnský písař Sigismund Knab má v rkp. jakubském, sig. 22/7, brzy po ukončení 14. století napsáno poučně: Psalterium per prebendarios ad hoc deputatos sub nota et tono huius antiphone Zelus domus tue die ac nocte sine intermissione l e g a t u r. Nezpívala se tak antifona sama, nýbrž její žalm v počátku officia o Zeleném čtvrtku. Nyní tonus byl chápán jako directaneus a jeho difference připravující původně počátek antifony byla chápána jako lekční návrat k recitantě. Že na místě, kde mělo být lekční metrum uprostřed vět, zůstala mediace psalmodie antifonové (srv. Edici vat.), se už odpouštělo. Dá se očekávat, že nejinak se neantifonovaný žaltář prováděl co do nápěvu i při ostatních příležitostech. Zpívali tak i psalteristé Karlovi v Praze u sv. Víta? Není vyloučeno, že sousední diecéze měla pro zpěv in directum řešení jiné. O moravském způsobu jsme zpraveni šťastnou náhodou.

Nabízela se ovšem také přímější cesta, jak psalterium i v soukromém užití oživit nápěvem: prostě opatřit i mimo liturgii psalterium antifonami. Ale to si ponecháme až pro další kodex. Zde ještě doplníme, co lze z rukopisu samotného vydobýt o jeho minulosti, než jej převzala jakubská škola v Brně. Do psalteria je vpraveno pět celostránkových obrazů ze života Kristova, bez ohledu na kontext třeba doprostřed žalmu. Tím jejich rub zůstával nepopsaný a mohl být použit k přípiskům. Jedním z těchto přípisků je známá prosula Ave verum corpus, poněkud osobní zbožností upravovaná. (Fol. 56 b.) Nás bude zajímat její ukončení: O dulcis, o pie o filij Marie - nobis miserere, amen. Pro me orate deum s o r o r e s m e e predilecte. Podle toho zdá se, že kodex byl užíván v ženském klášteře (je tam mee, nikoliv michi!). To dotvrzuje i jiná podrobnost: neovládání latiny, známé z ženských klášterů. Majitelka neglosovala totiž jen tento list, jenž ani nemusí pocházet z psalteria; jeho ukřižování Páně dělá dojem kánonového obrazu k misálu a také další obrazy připomínají misál: příští, poslední, bude Kristovo zmrt-

výchvstání a mezi předchozími, tj. vtělením, narozením a obětováním ve chrámu do ukřižování, výjevy běžnými z misálu, je v životopise Kristově velká mezera. Písařka píše do psalteria hned v počátku na rubu poslední kalendářové stránky modlitbu, která ukazuje, že jsme se nemýlili ve věci původně soukromého užívání psalteria: Domine Iesu Christe, suscipe hos psalmos... ut liberes a (nimam) f (amulae) t (uae) et a (nimas) o (mniūm) f (idelium) de (functorum) et animas parentum et benefactorum nostrorum, nec non et a (nimas) o (mniūm) desolatorum ab omnibus f i d i s -

dál vytrženy asi dva listy a jsme ve druhém žalmu psalteria. Nad touto modlitbou je jinou rukou napsána tehdy nová orace o početí P. Marie a ještě výše kurzívou hymnus Nocte surgentes vigilemus omnes, jímž počíná nedělní matutinum v psalteriu pro breviář určeném. Mluvili jsme však o neovládání latiny, to je patrné na rubu obrazu o vtělení Páně (Zvěstování P. Marie), kde autorka skládá modlitby z hlavy. První z nich - Domine Iesu Christe hos psalmos tibi c a n i m u s ad honorem nominis tui - může být ještě odněkud opsána. Druhá už je subjektivní povzdech: O clemens et piissime deus propter inefabilem potenciam maiestatis tue et propter excellentem gratiam misericordie tue miserere anime istius - tak modlitba končí. Třetí už je mělčina: Domine Iesu - Christe propter honorem omnium animarum, que letificate sunt propter consolacionem resurreccionis tue, letifica animam istam et a (nimas) f(idelium) d(elfunctorum), anem (!). Ale vrchol neumělosti je poslední: Supplicamus tibi sancta trinitas sub nomine unitatis et per intercessionem omnium animarum, que tibi laudem exhibuerunt in te comite (snad commissae?) cum vera fide ope (místo opere?) mediante, ut misereris anime istius omnique (!) f (idelium) d(elfunctorum), anem (!) Jsme zřejmě u sestřiček. Nebylo by těžké uhodnout u kterých. Patronem sv. Jakuba byl klášter oslavanský. Ale litanie v kodexu nemá nic společného s cisterckým řádem. Také u nich bylo tedy toto psalterium jen pohostinsky. Litanie, kterou u sv. Jakuba vymazali, byla po jménech světic vymazána dále na rubu listu a písařka z nepochopitelného důvodu zapsala

tam offertorium a po něm ještě epištolu ze zádušní mše před umístěné tam officium defunctorum, jehož nešpory vzaly tím také za své. Zbytek officia je celý a končí jím kodex. Ale matutinum mělo už nová responsoria, o kterých níže. Ta jsou zase vyradována a nahrazena starými.

Druhé psalterium jakubské, které přichází na řadu, je už zcela vybaveno pro officium liturgické. Žalmy jsou rozděleny do jednotlivých dnů týdne (ferií) počínajíc od neděle. Každému dni je předesláno invitatorium a versikulus vždy označuje konec příslušného nokturnu. Hymny jsou vynechávány, ale kodex obsahuje na svém místě vlastní hymnár. Co však nezasvěceného překvapí, je skutečnost, že žalmy přesto jdou v biblickém pořadí od 1. do 150. Až do žalmu 109 jsou přisouzeny po jednotlivých dnech matutinu, od žalmu 109 počínaje poděleny jsou jimi po jednotlivých dnech nešpory. Je jasno, že obsazení i takto omezeného pořadu z celého cyklu hodinkového mohlo být jen přibližné. Některé žalmy ukázaly se v liturgickém pořadu jako nadbytečné, jiné musily být zase dosazovány incipitováním pomocí rubrikace. Tento stav se projeví zvláště za předpokladu, že k matutinu musejí být připojovány denně Laudes. V těch z pětky střídá se denně pouze žalm zpíváný na druhém místě a kantikum starozákonní, na místě čtvrtém, ostatky jsou odkazy na žalmy stále opakované. Horae minores a kompletář na večer nejsou v psalteriu vůbec vedeny. Žalm 118, Beati immaculati in via, jehož oddíly podělována byla Prima, Tercie, Sexta a Nona, ocitl se až v pondělních nešporách, které jsou jím interpolovány nepříjemně. Pochoopil by každý, kdyby se jednalo v našem psalteriu o počáteční vývoj, ale musíme konstatovat, že toto uspořádání liturgických psalterií je trvalé po celý středověk. Teprve až na jeho konci dospívá psalterium feriatum ke stavu nynějšího psalteria označovaného za per hebdomadeam dispositum, kde saturována je každá hůra zvlášť a žalmy podle toho přehazovány. V čem je příčina, že liturgie dopracovala se konečného stavu tak pozdě? Na nedostatek dovednosti nebo praktičnosti nemůžeme myslet. Biblické

pořadí žalmů bylo podržováno schválně, protože se psalteria užívala nadále také mimo liturgii a tím způsobem, jak jsme vylíčili. S jednou však výhodou: jednalo se nyní o žalmy antifonované a tím o žádoucí pestrost nápěvů. Jen pro ty žalmy, jež liturgie neantifonovala a jež v hórách byly na překážku, zůstával tonus in directum. A pak pro užití veřejné, kde se liturgie rozlišovala.

Pro dějiny hudby stoupne cena našeho kodexu tím, že kodex zapisuje také nápěvy antifon (také invitatorií), přičemž žalmový nápěv je dán tóninou a přidanou diferencí. Jen to zklame, že kodex je zase cizí provenience a že se to týká i neumového písma. Nahlédneme-li také v tomto kodexu do litanie (kalendář chybí), nenalezneme nikoho z našich lokálních patronů. Teprve později přípisek v blízkosti jména sv. Jiří udává dvojici

Vencezlae

Alberde -

týmž písmem, jakým je vepsáno Vite. Hláskové znění jména Vojtěchova ukazuje na prostředí německé. Ale kodex mohl také náležet řeholníkům, do jejichž centrálního ritu dlouho lokální kultury nemohly prorazit. Na více místech se v tomto psalteriu setkáváme s náznaky liturgie dominikánské. Tak hned v nedělním matutinu užívání veršovaných antifon alternativou s antifonami běžnými mluví pro dominikány. Třeba hned počátek žaltáře, žalm první:

Pro fidei meritis vocitatur iure beatus,
legem qui domini meditatur nocte dieque.

Středověký liturgik Radulf de Rivo (14. stol.), znalý i našich poměrů, takový přínos odsuzuje: Praedicatorum et quidam alii habent quasdam antiphonas metricas "Pro fidei meritis" cum aliis, quae tamquam apocryphae omnino respiciendae. ¹¹⁾ Ale ve všem se naše psalterium s výběrem dominikánským v antifonách nekryje. Musili bychom předpokládat, že jde o dominikány ještě před reformou jejich kultu z r. 1256, což je ovšem možné. V tom stavu dominikáni usadili se i při kostele brněnském a to nemusilo zůstat bez vlivu na kult města. Podobným způsobem lze vy-

světlit existenci těchto skladeb v antifonári Arnošta z Pardubic (Alie antiphone ad nocturnos v letním oddílu), jež nabízí přečtení nápěvů v našem psalteriu. To, že tyto skladby patří také k původnímu neumování v našem kodexu, zbavuje nás naděje, že aspoň neумы nejsou cizí import k nám. Diecese moravská nikdy nepatřila k oněm Radulfovým "et alii" ¹²⁾ Dominikáni po r. 1256 by už neумы nepsali. Od té doby už jen opisovali po celém světě "Le gros livre" s notami kvadratickými, dílo, jež jim pod názvem Correctorium opatřil jako summu vši jejich liturgie druhý jejich generál Humbertus de Romanis. Jde-li ovšem v našem případě o kodex dominikánský. Na litanii nepozorujeme dále už nic řeholnického. Obvyklým způsobem jsou jmenováni zakladatelé řádů všichni. Prosí se Ut domnum apostolicum... Ut episcopus nostros... Ut omnem populum christianum... - není jmenována žádná instituce řeholní. Mezi oracemi po Agne dei je Pietate tua s pouhým domnum apostolicum, regem et antistitem (biskupa) nostrum et me indignum famulum tuum una cum omni gradu ecclesiastico in omni sanctitate et religione custodi, čímž vstupuje psalterium zase do oblasti soukromé. K mučedníkům řadily se invokace Mauricij, Dyonisij, Ypolite - všichni tři cum sociis, dál ještě je jmenován Tomáš Becket. Řadu svatých žen zahajuje Anna, připsána je Hele(n)a. Mohly by tyto podrobnosti přispět v pátrání po provenienci.

Užívání psalterie u nás je dokumentováno nejvýrazněji teprve na zadním přidešti mezi zkouškami pera. Nejen se tu čte fragment litanie po pravém okraji, kde mezi invokacemi a jejich ora pro nobis je na druhém místě Sancte Wenczeslae, a možná že i první řádek by něco napověděl, jenže je proděravělý - ale zato mnoho napovídá výpověď: Dominus Michael ibidem capallanus (!) sancti Nicolai. Jak známo, kostelík sv. Mikuláše byl v Brně pod správou fary jakubské. Něco by mohl vydat také sloupec:

Ludovicus
Nicolaus
Stephanus
Boczku

a nahoře rozeznávám jméno Hampil.

Vypadá to tak, že škode svatojakubské mohou v psalteriu náležet jenom přípisky. Pokusme se provést kontrolu. Dají se rozdělit do tří kategorií: doplňky, opravy, přenotování nápěvu.

Mezi doplňky v samém žaltáři nesmí nám ujít antifona připsaná k sobotním nešporám. Je k Magnificat, ač pro tento účel antifona jinak denně chybí. Mělo ji patrně dodávat breviární Proprium de tempore. Náš sobotní přípisek je známá skladba z breviáře římského pro dobu povánoční: Suscepit Israel puerum suum. Naším diecézím ve středověku byla neznáma. Zde jeho výběr přeje zase dominikánům! - Co dále nehodí se naší diecézi, jsou kapitula zapisovaná při laudách. S nedůsledností, neboť se nalézají jen v pondělí a v pátek, také ve čtvrtek, ale tam je vymazána ke kapitulu orace, v pondělí a pátek zachovaná. Přestože i náš diecézní ritus ob den střídal takto orace netemporální, jako netemporální je dosud orace primy nebo kompletáře, orace přípisků musejí mít pramen cizí jako i jejich kapitula. - Doplněvano je tu konečně také pro malé hory, když v žaltáři přijde na řadu žalm 118, jež horae minores naleznou už rozdělený pro ně, ale bez antifon. Přípisky tedy po horním okraji vždy na pravé stránce opatřují terci, sextu, nonu. Pro terci nalézá se předem na předchozím listě dole dokonce celý hymnus Nunc sancte nobis spiritus. Zanedbána je z těchto hór prima. Snad jí patří, co je vymazáno dole na fol. 442/45 a - aspoň to vypadá jako officium capituli, jež se ve středověku velice různilo. Ale kapitula terci, sexty a nony v připisovaném pořadu zase nevyhovují našemu domácímú ritu. O oraci tyto přípisky mlčí. - Nejvíce vydají připsané doplňky k hymnáři. Systém hymnů v žaltáři očividně skrovný co do rozsahu i výběru, se skladbami běžnými, takže jen trojiční Adesto sancta trinitas musilo být proneumováno, má především v sanktorálu pokračování připsanými hymny. Je docela možné, že se tak pokračovalo k hymnáři (staro)dominikánskému. Doplněn je pořad o Všech svatých, kde původně byl hymnus přežilý: Ihesu salvator se-

culi. Hymnus o sv. Kateřině, Katherine collaudemus (s oddílem pro laudy), je v breviáři dominikánském, o sv. Alžbětě předtím Ymnum deo vox iocunda (s oddíly pro noktury a laudy) najde se v dominikánském breviáři brněnských panen herburských.¹³⁾ Užívání v diecézi při mlčení starších našich pramenů a hymnů obou svátků není ovšem vyloučeno - srv. *Analecta hymnica* 52, č. 181 a č. 245. Můžeme přejít ještě až k hymnům *Pange lingua Magdalene* a o témže svátku k laudám *Estimavit ortulanum*. *Analecta* je nalézají u Německých rytířů, kteří užívali dominikánského ritu (sv. 50, č. 363 + 364). Jen přípisek hymnu o sv. Mikuláši dole *Plaudat leticia* je určitě náš (kostel sv. Mikuláše pod správou jakubskou v Brně, viz zadní přideščí!) Také při hymnech o sv. Kateřině jsou dole přípisky - jde o rýmované součásti jejího officia. Jinak se doplněk hymnáře stará o některé skladby v původním hymnáři zřejmě omylem vynechané: např. *In ascensione*, *In pentecoste*. Zde trojičnický hymnus dále *O lux beata trinitas*, užívaný také "*In sabbatis ad vespervas*" dal příležitost sumárně zaznamenat hymny pro psalterium per hebdomadam. Morava měla jen tři nedělní jako dominikáni (!). Hymny malých hodin tu započítané jsou zase bez primy. Pozoruhodné je, že v této části se hymny opakují zbytečně. Přestalo se zde asi myslit na dominikány. Obecně užívané byly také zde doplňované hymny mariánské. Přípisky dole *Gaude virgo gloriosa*, *Gaude virgo speciosa* a *Gaude fruens deliciis*. Třísloková báseň, pro kterou našel Mone melodii v cizím pramenu z 15. století. Hymnem nestala se u nás nikdy, ale vnesla k nám nový námět svým *verbum verbo concepisti*. Jinak nejasná je souvislost básně se sekvencí o sedmi radostech P. Marie.¹⁴⁾ Doplněním ukončen je hymnář tak, že na konec byly zařazeny skladby pro *Commune sanctorum* a pro *Dedicatio ecclesiae*. Jsou to hymny obecně užívané, až na první o apoštolicích, *Annue Christe seculorum domine*, prokazatelný aspoň pro diecézi českou (AH 51, č. 107). Ale ruka písíci doplnky zasáhla také do hymnáře původního. Mezi hymny postní zařazen je tam na razuře *Iam Christe sol iusticie* (známý z přepracování jako *O sol salutis intimis*). Byl dříve

na spodním okraji, takže je tamtéž vymazán. Hymny postní jsou vůbec zahájeny rovněž na razuře známou skladbou pro kompletář *Christe qui lux es et dies*. Ale to už patří do kategorie oprav, ke které chceme nyní přejít. Jen ještě upozorníme na závažnou skutečnost ve věci vnošení kodexu: hymnár neměl ještě svátek Božího těla. *Pange lingua gloriosi corporis* je zapsáno mladším písmem teprve dále po litanii s *Vita sanctorum* a *Corde natus*, jež v hymnáři nechyběly. Po drobně dále psaných breviářních preces je zase jiným velkým písmem *Ave Katherina mater et regina* zřejmě k nápěvu *Ave maris stella* (AH 52, č. 248). Zbývá v kodexu dále už jen svěcení lustrální vody.

Nyní k opravám. V žaltáři týkají se antifon. Někdy je v nich neumováno na důkaz, že jde o opravy staré. Tak nešporní *Sede a dextris meis dixit dominus domino meo*, kde se oprava zřejmě vyhybí původnímu textu pro jeho shodnost s prvním veršem žalmu. Ale patří sem také *Dominus iudicabit orbem terre*, jež je nadepsáno původní antifoně *Exultavit cor meum in Domino* ve středěčnících laudách. Jiné opravy se o nápěv nestarají. Na razuře čte se *In Israel magnum nomen eius* ve čtvrtek při matutinu - zde diecéze zpívala *Liberasti virgam hereditatis tue domine*. V pátek začínají laudy na razuře *Spiritu principali confirmator meum deus*. To je ve shodě s moravským ritem i ritem českým. Snad tam bývalo *Rede mihi letitiam salutaris tui*. (Hartker jako alternativu ke *Spiritu principali*.)¹⁵⁾ Nezdá se být původní, co by navrhoval notový zápis na okraji: *Sacrificium deo spiritus contribulatus*, to by sotva bylo vymazáno. Konečně sobotním laudám zalíbila se kratičká *In viam pacis dirige nos domine* k *Benedictus*, už velmi rozšířená místo dlouhé *Illuminare domine his qui in tenebris sedent et dirige pedes nostros in viam pacis*. Je ještě možno přejít k *officiu defunctorum*, jež je zapsáno po kantikách. Tam si vybraly nešpory k *Magnificat* skladbičku s repeticí nápěvu k druhé půlce textu:

Audivi vocem-de celo dicentem:

Beati mortui-qui in domino moriuntur.

Podle dominikánů.

Dosud užívaná z evangelia Omne quod dat mihi pater ad me veniet je resituována notováním na okraji. V matutinu je škrtnuta antifona Complacet tibi domine, ut eripias me, dosud užívaná a nadepsán text: Ne derelinquas me domine deus meus, ne disceseris a me. Dochoval ji ritus pražský. Pro officium defunctorum moravské není pramene ze staré doby, mimo žaltáře jakubské ! Ale v pražském pramenu je nápěv jiný. ¹⁶⁾ V laudách připsán je text známé antifony Animas fidelium jako návrh k Benedictus místo evangelní Ego resurreccio et vita. To by byl vyloženě způsob pražský. Na Moravě Animas fidelium byla communicio k zádušní mši. Konečně také jedno responsorium je na razuře: Memen-to mei deus, quia ventus est vita mea. Ale snad byl jen napravován omyl, neboť nejde o skladbu, jež by se ostatním responsoriím vymykala. Nová responsoria zvaná obyčejně vigiliae maiores jsou zapsána zvlášť až po officiu a předchází je invitatorium Circumdederunt me gemitus mortis, u nás obecně zavedené. Chybění invitatoria v officiu supra bylo sice běžné, ale neodpovídá žádnému z obou našich ritů. Byl by to způsob spíše řeholní. Za zmínku stojí konečně výměna versikulu v druhém nocturnu. Místo Ne tradas domine bestiis animas confitentes tibi je nadepsáno Anima mea conturbata est valde.

Všechny tyto případy, to jest opravy, když ne doplňky, vyžadují vládnoucí normu, pro kterou je opravováno. Zde bychom byli nejvíce oprávněni spatřovat ritus diecéze. Jestliže nám to neharmonuje s moravským breviářem docela, pak domácí iniciativa dá se zachránit jenom tím, že změny se přisoudí samostatné kritice novým majitelem. ¹⁷⁾ Nespokojenost budily antifony psalterální až do nejnovější doby. Teprve v reformě Pia X. umkla antifona ke třetímu nešpornímu žalmu v neděli, která nedovedla vydat víc než

G Ga a G G EF GF DE E E

In mandatis eius cu-pit mimis

a to ještě jen v breviáři římském - jsou řeholní řády, kte-

ré ji podržují (na štěstí pro historii). V minulosti je takovýmito fragmenty žalmového textu antifonováno častěji a jen mystika si dovedla poradit s jejich výrazovou lakoničností. Zde ztroskotává představa nyní módní, že tyto "Kurzantiphonen" jsou někdejší lidový refrén v žalmech, prováděných klérem dvojsborově (Hucke). Musí být mimo pochybnost, že antifony uzuální v psalteriích měly účel kdy si výlučně hudební. Kdo nevěří, ať vysvětlí, jak se mohl mezi antifony pro lid dostat tak neinstruktivní exemplář, jako je skladba: c eh aG a G F Ga h a G FG G

In e-ternum et in se-culum se-cu-li.

S touž melodií objevuje se pak i jiná "Kurzantiphon", která má vyloučit známý tonus peregrinus žalmu In exitu Israel de Aegypto. Jedná se o návrh zapsaný po straně v našem kodexu: Domus Iacob de populo barbaro. Onen tonus byl považován v antifonální psalmodii za vetřelce (spurius), a tak se z něho stal kupodivu tonus specialis pro symbolum Athanasianum, Quicumque vult salvus esse: teneat catholicam fidem. Tak česky u husitů v kancionále jistebnickém. Přesto se udržoval v žaltářích k antifoně Nos qui vivimus, benedicimus domino, a v antifonáři i k dalším antifonám. Tak nedal se zviklat ani žaltář náš proti úzu pražskému. 18)

Opravy, které postihujeme v našem kodexu, jsou v jiném směru, ale dokumentují přesto při antifonách psalteria jejich reformabilnost, o kterou nám tu jde. Nejsou tak nedotknutelné, protože nejsou tak staré, jak se myslí. (O výjimekách později). První, kdo mluví o antifonování psalteria, je Amalarius Metensis, jsme-li mimo půdu klášterní. Pro první noční nedělní zachovává ještě dvanáct žalmů bez antifon, ve druhém noční má jedinou antifonu pro žalmovou trojici a ke třem žalmům noční třetího udává pouhé Alleluja. To zůstává, i když ferie o dvanácti žalmech jsou už do dvojic antifonovány. Při tom dokumentuje, jak se tyto krátké antifony prováděly. Zpívaly se po každém žalmovém verši, ale ne tak, že by se oba sbory k jejich provedení spojily a tím napodobily kolek-

kolektiv lidový, nýbrž antifonu připojoval každý z obou polosborů ke svému verši asi jako hudební provedení po expozici: antiphonis, quas vicissim chori p e r singulos versus repetunt. ¹⁹⁾

Jak mnoho byla pociťována chudobnost těchto antifonových skladeb uzuálních, je patrné také ze skutečnosti, že se dály pokusy aspoň pro neděli nahradit je skladbami umělejšími. Jednali jsme o antifonách rytmických pro matutinum, to už byl vývoj další, mnohým nepřijatelný. Ale jsou antifony laudové, skládané ve stylu antifon svátečních z antifonáře, a bylo více systémů. Náš kodex přidružuje se systému Regnavit dominus precinctus fortitudine - zase s dominikány; v psalteriu jakubském třetím, jak uvidíme, bude užito systému jiného. Původně komponovala se vlastní antifona jen pro canticum trium puerorum, které je v laudové psalmodii nedělní na čtvrtém místě, a bylo mnoho skladeb na výběr. Cum ceteris psalmis solemus dicere Alleluia, říká Amalar.

Možná, že antifony uzuální pomáhala udržovat skutečnost, že se jich zmocnil také žaltář soukromý. Musilo to být velmi brzy. Z 10. stol. máme zprávu o kolínském arcibiskupu Brunovi, jak okouzloval zpěvem žalmů. Comes Ausrifridus nařídil mu, ut tentorium suum poneret e regione contra imperiale. Vymyslíl si záminku, ale kronikář říká: Hoc ideo tam gratanter accepit, quia psalmos eius d u l c i s o n o s hunc per devia sequens, quasi delectationis causa aviculis insidiando, sine detractioe frequentare occultius potuit. Těžko by tak na něj působil pouhý tonus in directum a na breviářovém officiu jistě by Bruno nebyl bez své družiny. ²⁰⁾ Antifonování žaltáře umožnilo větší pestrost žalmového zpěvu. Z téhož století pochází nejstarší pojednání o zpěvu žalmovém, kde nápěvy jsou notovány: tzv. Commemoratio brevis de tonis et psalmis modulandis. Deklamační návody, jež uvádí autor z okolí belgického mnicha Hucbalda, nedají se v praxi sborové vůbec uplatnit. Jsou to instrukce pro psalmodii soukromou o jedné osobě nebo o střídajících se osobách. Sborové provede-

(rkp. Jakub.
18/36, fol.
10 bis)
odstavec 2.

Per sine fine manes miseris tu parce ruinis. p̄mia cōcedis ⁊ bona cūcta
regens. Domine in uirtute tua. Regnauit dominus p̄ sanctus fu
nitidine cū dēceze uirtutū cuius sedes p̄ aza est in echnū. Sciamus
omnes quia dō ip̄ ē deus cui iubilemus ⁊ exultamus ⁊ laudemus nomen ei.
in echnū. Benedicam te domine in uita mea in uideam uirtutem ⁊ gloriam
tuam. Omnis creatura benedicat dñm ymnū dicat ⁊ sup exultet ei in
secula. Spiritus omnis laudet dominū qui ip̄ dicitur facta sūt omnia m̄ dēceze
⁊ creatura sūt in uirtute. Vbiq̄ regnauit de cōde in uirtute.

Nápěvy viz na další fotokopii!
V originálu má je spodní okraj foliové dvojice 9 b - 10 a per extensum.

ní musilo být od počátku normalizováno a vybočování z modelu bylo vyloučeno.²¹⁾ Ostatně žalmové tony chórové psalmodie, jak jsou známy, dají se snadno redukovat na tonus lekční: subtonální, supersemitonální a subsemitonální. Tonus sedmý vznikl z prvního snížením recitace o stupeň, kvůli nízké tónice antifony. Mediace a terminace zůstala ne-snížena. Pro pozdější dobu nám dokumentuje užívání uzuálních antifon k psalteriu soukromému modlitební knížka mezi rukopisy Nár. muzea z r. 1449, sig. XVI G 27. Psalterium je v ní dvojnásobné, poprvé vypsáno, podruhé v pouhém incipitování. Majitelce se totiž jednalo o dvojí způsob antifonování: podle kursu monastického a podle kursu světského, františkány užívaného - tedy na výběr. K tomu Oratio post o a n t a t u m psalterium: Omnipotens sempiternus deus clemenciam tuam suppliciter deprecor, ut me f a m u l a m t u a m Constanciam tibi fideliter servire concedas... ut hoc psalterium, quod in conspectu tuo d e c a n t a v i, ad salutem anime mee et ad remedium proficiat sempiternum. Item alia oratio pro eadem, kde se prosí, ut psalmi quos ego d e c a n t a v i digni intercedant ad te pro peccatis meis. Rukopis není našeho původu, ale obsahuje hlaholské projevy. Ke všemu tomu ovšem nutno podtrhnout, že se jednalo o zbožnost mimo chór. V chóru mohlo se užívat psalteria neliturgického jen s nápěvem in directum, aby nenastala konfúse s liturgií. Dominikáni zpívají in directum při pohřbu žalmy i antifonované, to jest vztahují ten tonus i na antifony (antifonují před žalmem a po žalmu).

Konečně přichází na řadu partie pro muzikologa nejbezprostřednější, totiž přenotování neumovaných nápěvů na linkový systém. Jedná se o plochy po okrajích fólií. Pokud jde o neумы samé, nejvíce pro paleografii vydá systém novějších responsorií k vigiliím defunctorum, neboť kodex je neumován až na mizivé výjimky jednotně. Přinášíme dotyčnou stránku ve faksimile, musíme se totiž v popise dispensovat od jednotlivostí, jejichž sledování by zabralo příliš mnoho místa. Bude přirozené ve 13. století, že neu-

mopis je po výtvarné stránce prostoupen gotikou, rozlamující někdejší vláčnost znaků. Ve dvojím druhu flexy a už ve stříškovém jacentování rozeznáváme kontaminaci školou metickou, něco, na co jsme zvyklí až z neumování v osnově - jsme v podmínkách, kdy osnovy se už užívalo. Stejně vysvětlíme chybění znaků pro melodické ozdoby enharmonické povahy. Zůstala jen kvilismatika, ale diastematické zápisy týchž skladeb v pozdějších pramenech nás ujistí, že ta byla chápána skandicky. (Srv. tzv. quilisma descendes, jež se tu ovšem nevyskytuje). Nejde tedy jen o grafickou manýru, jsou-li články vedeny vzhůru a k oddělené virze. Jinak neumopis zachovává vysloveně virgální povahu, čímž se liší od přenotování na okrajích zcela výrazně. Podobnost je jenom v gotické fraktuře, jejíž znaky nezůstaly ani na linkách ušetřeny.

Když naše kraje převzaly guidonskou osnovu pro zapisování nápěvů, nepřeváděly jednoduše neумы na linky, nýbrž s osnovou převzaly v kapitulách šířící se notační systém tzv. nota metensis. Vyznačoval se chyběním virgy, takže i flexní rameno spouštělo se z jacenty, nikoliv z virgy - tzv. flexa pravouhlá (cornuta). Virgový znak zdál se však našim předkům nezbytností jako vrchol sestupu klimatického, na Moravě také sestupu syllabického, tak se u nás, hlavně na Moravě, virga vracela. Napřed v podobě nějakých substitutů (kaudování delší v jacentě, oriscus), pak v podobě vlastní, jak máme také v našem pealteriu. Podobná situace mohla vyplynout pro skandický vzestup. Kdo by vycházel z opačného pojetí, musil by pozorovat, že virga v zápisech je na vyhynutí, ale to by byla cesta nepravá. Jiná notace než metická je u nás spolehlivým znakem cizí proveniencie, hlavně proveniencie klášterní. Kláštery byly i v ohledu grafickém závislé na svých ústředích v cizině. Tím ovšem poněkud a priori prohlašujeme přenotování v našem kodexu za domácí podnik jeho brněnských uživatelů.

V tomto ohledu budou mít některá fakta usvědčující

povahu. Především přenotování v kodexu má pouze příležitostný charakter pro okamžitou potřebu. Část psalteria k užití pro matutinum a laudy během týdne ustává v přenotování po čtvrté antifoně pondělní a nastupuje zas až pátkem počínaje. Ale v pátek laudy zůstávají jen neumovány. Laudy sobotní mají noty na okraji dole, bez první antifony, zápis je těžko čitelný. Tam si povšimneme, že se notovaný zápis nezná k tomu, co kontext psalteria má v těch místech na razuře pro Benedictus. Moment, který budeme potřebovat. V neděli bylo vynecháváno notování antifon veršovaných. Přece však jsou notovány jejich intonace před příslušným žalmem. (Jiná ruka?) S mezerou je přenotován i nešporní oddíl v psalteriu. Ale nešpory nedělní, a pak sobotní kvůli nedělním (prima vespera domonicae), jsou přenotovány jen pro dobu velikonoční. Po celé délce nápěvu vždy místo textu se stále opakuje alleluja - jsou "allelujatické" per convenientiam soni, řekl by Amalar. V sobotu dokonce máme na okraji i responsorium nešporní Surrexit Christus et illuxit populo suo. Naproti tomu ostatní dny v týdnu zachovávají také "neallelujacký" vzor. Zde v nešporním oddílu si povšimneme, že byly vynotovány i antifony psané v kontextu na razuru. Bylo by nás to zmátlo. Škoda, že nemůžeme kontrolovat také dva případy v matutinu čtvrtka, tam, jak jsme pověděli, pauzuje notace. Ale páteční laudy v kontextu mají na razuře antifonu Spiritu principali, kdežto v notách je Sacrificum deo spiritus contribulatus. Přenotování není tedy téhož ritu jako opravování výběru. To hlavní necháváme si však na konco. Notované nápěvy se nekryjí s tím, co bylo neumováno. Varianty jsou někdy povážlivé, včetně změny tóniny. Příkladů je mnoho, některých si povšimneme při popisu dalšího kodexu. Důvod, abyhom se i těchto zvláštností zřekli ve prospěch proveniencce cizí, není žádný a přisouzení proveniencce naší jeví se bezprostředním.

Příležitostnou povahu našeho notování dokládá také skutečnost, že notátor zapsal při pondělních nešporách na spodní okraj v žaltáři nepatřičnou partii "In dedicacione

in vesperis". Ale ovšem tehdy nešpory o posvěcení chrámu užívaly antifon uzuálních, částečně ze žaltáře. Pokud jde o náš argument z nestejnosti nápěvů mezi neumováním a notováním, nutno podtrhnout, že jde o neshodnost uvnitř téže knihy. Vymáhat shodu v psalteriálních antifonách mezi knihami různými by znamenalo na tu dobu žádat příliš mnoho, toho jsme se už dotkli.

Na Moravě není jednoty ani mezi dvěma psalterii téhož kostela. Máme na mysli třetí kodex jakubský k přeumování psalteria dosud sledovaného. Třetí psalterium jakubské z poč.14. století je už zřejmě celé našeho původu, jak to dokazuje litanie s patrony, pozměňovaná z pozdější doby. Totéž plyne z kalendáře, i když kusého. Jde o psalterium rovněž feriované, kde je v týdnu pamatováno i na hymny. Notováno je po celé délce notou metensis bez virgování, zasaženou ovšem gotikou tu méně, tu více. Její písmo je celkem korektní, hrubé jsou přípisky po okrajích, vykazující tvary známé až z české rhombiky, ale na Moravě prokazatelné už dříve.²²⁾ Zatím se obrátíme ke zmíněné variabilitě nápěvů.

Vyjdeme až od officia defunctorum, neboť tam je neshod jistě nejvíce. Neumovaný kodex je měl bez nápěvů, neboť se spoléhalo na návyk častým užíváním. Teprve od laud počínají neumy a přecházejí do systému nových responsorií, jež jsme uvedli ve fotokopii. Přenotování se zase omezuje na nešpory před matutinem. Tu dokonce využívá bezneumových mezer, takže nápěvy jsou zapisovány pomocí drobné osnovy v kontextu. Pouze antifona k Magnificat je na spodním okraji, protože text uvnitř na razuře se ukázal nepřijatelný. Pokus zavést přenotování do kontextu pomocí drobné osnovy vyskytl se v knize už jednou místo neumování při úterní antifoně Qui habitas in celis.

Proč je přenotování uplatněno právě u nešpor, dovedeme vysvětlit zjištěním, že tam byla variabilita nejcitelnější. Shoda byla téměř úplná ve volbě textů, ba naše kraje patřily k oblasti, která měla pro tuto antifonií i

jednotný výraz hudební v širším okruhu. Mírně zvláštní zálibu ve II. modu, čili v tónině hypodórské. Snad už vládl tou dobou v každém modu také rozdílný ethos, v hypodórské tónině ozývala se určitá ponurost v zamyšlení nad smrtí člověka. Ale jinak každý pramen uvnitř této shody nakládá s melodií velmi samovolně. Rozdíl je mezi diecézemi sousedícími a na Moravě zjišťujeme rozdíl mezi oběma psalterii. Shodou okolností není na Moravě pro officium defunctorum s nápěvy dalšího pramene, s nímž bychom ještě srovnali, ale v menší míře týká se to obsahu psalterií vůbec.

V nešporách zádušních nejmladší psalterium zrazuje systém nejvíce tím, že ve čtvrté antifoně, *Si iniquitates observaveris Domine*, opouští jednotný modus směrem k modu osmému, hypomixolydickému. Tato transformace vzniklá snížením tóniky je i během psalteriální hebdomady častá. Ba v antifonářích našli bychom příklady, že s tónikou sestoupí se ještě níže na modus pátý nebo až na modus III. k sextě. Je to jeden z nejčastějších podnětů variability nápěvné. Mezi modem II. a VIII. tak častý případ, že si nejsme jisti, zda v té či oné skladbě nepůsobí vývoj zpětný. V každém případě naše obě psalteria dávají II. modu přednost. Vzniká schéma počínající v modelu sestupem FE D, opakující pak tóniku podle délky textu až recitačně - pak ukončí se znova oním sestupem, když recitace byla přerušena na předposledním tónu depresí k C. V sestupu může se objevit také inverze EF D.

F F F FE D D D D D C D F E D
Si iniquitates observaveris domine 23)

Transformace:

c c h c a G G G a G F Ga a G
Si iniquitates observaveris domine.

Osmý modus antifony *Si iniquitates* známe ovšem také v jiné, neodvislé podobě - z vatikánské edice chorálu a jinak zase z jiných pramenů. Traktát uveřejněný Coussemakerem znal tuto skladbu v podobě neodpovídající žádnému modu z osmi známých.

24)

Než přistoupíme blíže k nepravidelnosti některých antifon ve věci modu, povšimneme si ještě jednoho zjevu ve vývoji nápěvů hypodórských. Přestala se líbit recitace na tónice, protože recitantomu modu je přece dominanta. Odtud další rozdíl mezi oběma psalterii v zádušních nešporách:

F FE D F F F F F F F F Ga FE D
Opera manuum tuarum ne despicias.

Tak to zavádí vesměs mladší psalterium druhé (vlastně třetí).

Nyní o oné nepravidelnosti. Napravování její dalo totiž další podnět k variabilnosti mezi prameny. Dá se zjistit, že iregulární byla první antifona systému zádušního, než vstoupila do těchto nešpor. Její incepce

D F F DF D D
Placebo Domino

je transformací ze znění frygického ve vatikánském vydání:

G h c ah a G

a s touto inepcí jsou dány ještě dvě antifony psalteria podle starých pramenů:

F a b Ga G F G b b a
Servite domino in timore.

F a b Ga G F G b b a
Laudate dominum omnes gentes.

Tak pozdní psalteria tento starý model už nezachovala, ale dá se najít bez inepce při jiných textech. Co jiného představuje antifona, kterou můžeme citovat ještě z nejmladšího našeho psalteria ?

a a G Ga b G G F G b a G b a
Illumina domine vultum tuum super nos.

Jen jsme ji přenesli do téže polohy, jakou měly vzory předěšlé, psalterium ji má v poloze: E E D DE F D D C D F E D F E. Stalo se tak za tím účelem, aby byl skladbě dodán modální charakter. Dostala tóniku E a stala se modem IV. jako hypofrygická - ale chyba lávky: bez dominanty. Středověkým teoretikům

vznikla nesnáz, neboť takových skladeb mělo psalterium více. Nepomohlo ani dávat nápěv do polohy střední k témuž modu. Jeden případ má i starší naše psalterium:

G G G F G F F EF aG F G G

Quia mirabilia fecit dominus.

Žalm zpíval se k tomu ve IV. tónu, ale skladba takto neměla proň ani dominantu, ani tóniku, nehledě k tomu, že obětována byla poloha půltónu. Nezdálo se nic vhodnějšího než transformovat tyto nápěvy od polovice skloněním melodie.

Tak antifona staršího psalteria

a G a GF E F G FE D D

Facti sumus sicut consola-ti.

bývala iregulární třeba podle neumování v témže prameni:

Facti sumus sicut consola-ti.

V cizích pramenech snadno bychom našli svědectví, že consola-ti musí být čteno (F G) b a Gb a. K tomuto zdroji neshod ještě je otázka, jaký žalmový tonus se přiděloval těmto antifonám v jejich iregulární poloze na dominantě a. Mnohé prameny, také naše breviáře, udávají tonus první, jakoby antifona končila tónikou D, i když zůstává na dominantě. Diference saeculorum amen je k tomu: a a a G b a, tak aspoň v diecézi pražské. Ale obyčejně se pro ně transponuje tonus IV. I v tom je nejednota. Jisté je, že jsme u nejstarších antifon psalteriálních vůbec. Vznikly před proniknutím řeckého oktoéchu do chorální melodiky. Ale žádnou lidovost nepředstavují ani texty. Pokud jde o žalmový tonus před oktoéchem, nezapomeňme, co jsme řekli o původu osmi žalmových nápěvů, že se dají redukovat na tonus lekční - jediný.

Zvláštní úlohu hrálo v těchto antifonách b nad recitantom a. Dá se dokázat, že bylo nahodilé i v závěru b-G-b-a. Tak Illumina domine, kterou jsme tu citovali, má v pražském breviáři závěr:

C C E E D E E

vultum tuum super nos.

Toto b lépe by bylo považovat za ais. Musila to bývat jakási výchylna recitovaného tenoru chorálního na způsob enhar-

monického "přefukování", ale strhovala na sebe nápěv tak dalece, že ze supersemitonálního stal se subsemitonálním. To je velmi nápadné v lekci a jsou tomu podrobeny i naše primitivní antifony. Tak máme v našem nejmladším psalteriu skladby:

F D F ED CD F E DEFG FE

Habita-re fratres in u--num.

F F F F F F E D C D FE D F E

In matutinis domine meditabor in te.

Starší psalterium má:

F FE D C E FE D E E

Clama-vi et exaudivit me

Pražský breviář při Clamavi má: E EFE D. Musila tam bývat nějaká enharmonická ozdoba, protože mnohé prameny na témže místě umisťují bistrofu (supersemitonální) a ta tam trvá, i když se transformuje od polovice skladby dolů k modální tónice. Je celá řada takových případů.

Pokud jde o tóniku, přeměnou na subsemitonální model nastávají nové možnosti transformací. Tak antifony Servite domino a Laudate dominum, od nichž jsme vyšli, mohly se stát hypodóorskými. Aspoň té druhé se to týká v našich psalteriích:

D F F DF D D C D EF ED

Laudate dominum omnes gentes.

Jiné prameny by nám ukázaly další vývoj. Pro obojí skladbu:

a c o ahc a GF Ga a G G - cisterciáci

a c c ah a GF G GaG E E - kartuziáni.

To jsme už u výchozího zádušního Placebo Domino ve vatikánské edici, která zůstává při supersemitonálním pojetí. Na takovém základu mohli vytvářet naši celestini modus:

F G ba Ga GF F F FE DC FG ED FE D D

placebo domino in re-gi-o-ne vi-vorum. 25)

Ale to už jsme zašli dál, než pro naše psalteria potřebujeme. Záhodno bude dodat, že pražské prameny tyto nápěvy iregulární transformují z jejich polohy na G, o které jsme

se už zmínili:

G EF G FE DF F F E DEFG FE
Facti sumus sicut conso-la- ti.

Podobně *Habitare fratres in unum*. Jak vidět, naše nejmladší psalterium si při této skladbě odtud vypůjčovalo.

Je nyní otázka, zda si těchto proměn majitelé a pořadatelé našich psalterií byli vědomí. Zdá se, že nikoliv. Tento vývoj dávno prošel a jeho problematika mohla zajímat jenom teoretiky a jejich traktáty a tonáři. Že nelze počítat s nějakým zaujetím, dokazuje eklecticismus v obou pramenech. V nejmladším psalteriu dovedl jeho vydavatel klášť zoela na výběr pro žalm *In exitu Israel de Aegypto* starou antifonu *Nos qui vivimus benedicimus domino* a novější *Domus Iacob de populo barbaro*, ač první z nich musí být považována zase za iregulární. Liší se od předchozích našich příkladů tím, že ukončením v ní je *punctus flexus*, nikoliv *versus* k dominantě.

a GF Ga a G a b a G F Ga a G
Nos qui vi-vimus, benedicimus do-mino. 26)

K této antifoně se udržel známý žalmový tonus *peregrinus*, jež známe ovšem teprve s diferencí potřebnou pro inepci:

C D F FG G
Nos qui vi-vimus ...

Ale to bude teprve další vývoj antifonového nápěvu. Podle prvnější naší citace zpívala se také antifona *In ecclesiis benedicite domino* a ta v našich psalteriích nabývá inepce jiné:

E FG G GaGF F a o a G F Ga a G
In ec-cle- si-is benedicite do-mino .

Právě zde je vidět, jak si autor psalteria neuvědomoval ani genetickou souvislost mezi skladbami. Nad *benedicimus* c je germanismus místo původního b - v antifoně *Nos qui vivimus* si ho nedovolil. Zde tento germanismus pomáhá zařadit antifonu k modu VIII, o nějž se teoretikové i při *Nos qui vivimus* namáhali, když ztracovali žalmový tonus *pere-*

grinus.

In ecclesiis mělo matutinum ve středu, Nos qui vivimus je nešporní antifona v neděli. Při těchto nešporách okrajová notace pozdní nahrazuje novou antifonou také námi už odtovanou skladbu In mandatis eius cupit nimis. I modifikace této skladby má jistě za sebou teoretické pozadí, protože proti tomu, co jsme odtováli na str. 8, čteme v psalteriích sníženinu:

E F G E F DE G F E E

In mandatis eius cupit nimis.

Je to také pražský způsob.

Srozumitelné je snižování hypofrygických nápěvů, které mají nad dominantou celotónový krok, jako mívaly orace (dosud Per omnia saecula saeculorum v kánonu nebo v počátku preface).

Tak antifona

E G G ah h a G F G a G F E

A viro i-niquo libera me domine

je snížena do podoby:

D F F Ga G G FE D E FG FE D E

V původní poloze dělal obtíže tritón h-F, i když nepřímý. Vlastně v důsledku toho bylo do nápěvu zavedeno Fis. Protože pak středověk tuto diesi nedovedl v osnově zapsat, pomohl si snížením v osnově. Bylo tak v obojí naší diecézi. Jiná antifona s týmž nápěvem byla In domum domini letantes ibimus. Zajímavé je, že nejmladší naše psalterium má v této antifoně závěr opraven do modu dórského:

D F F F Ga G Ga F F F E D

letantes ibimus.

A tato oprava byla provedena podle psalteria předchozího, tzn. podle přenotování antifon v něm. Jistě dokumentární! Na závěru dórském trvá se pak při antifoně In domum domini (nikoliv při A viro iniquo!) důsledně dále, takže v okrajovém zápise "allelujatická" podoba této antifony je v závěru dórská ještě intenzivnější:

D F F F F Ga G G G Ga F F E CD D D
Alleluia, alleluia, al-le-lu-ia, alle-lu-ia.

Okrajové notační zápisy antifon v nešporní části psalteria mají na zřeteli zase užití pro velikonoční dobu, jako v psalteriu předešlém, ale jsou mladší, jak ukazuje už notace. Jsou z prostředí, kde už antifona hořejší *In mandatis* nahrazována byla skladbou *Potens in terra eris semen eius, generacio rectorum benedicetur*. Text dal se pohodlně vpravit do známého schématu z antifonáře:

G F a c hG h c a G aG F
G G G G F a c hG hc a a G G.

Dávno byla antifona užívána v *Commune sanctorum*. Tak u sv. Jiří v Praze. Převod její do nešpor nedělních vypadl ze stylu antifon uzuálních v psalteriu. Bezděčně. Ale dávno se tomuto stylu odloudily nedělní laudy zcela záměrně, jak jsme upozornili při předchozím kodexu. Také nejmladší naše psalterium volí si pro neděli vlastní systém laudový, ale jiný, stylově ještě umělejší, přecházející do melismatiky. Leccos pochází vůbec z officia de Trinitate, neboť je to systém centonizovaný z rozmanitých pořadů cizích. Jedna z antifon (*Gloria et honor et benedictio*) dokonce jeví příbuznost se skladbami pro tonus peregrinus. Systém nazveme podle skladby první, *Indutus est Dominus fortitudinem*. Ale ta je nejméně v souladu s celkem svou gregoriánskou věrností. Patrně je příkomponovaná. Nejlépe bude podat faksimile tohoto laudového systému pro jeho kompoziční zajímavost a také jako ukázkou notace - nejméně ovšem narušené gotikou. Můžeme si povšimnout, že systém předchozího kodexu je vpraven bez not do okraje prvního z obou fólií na důkaz, že obou psalterií užíval týž kostel. Jinak systém *Indutus* nalézá se v neu-movaném breviáři kroměřížském a snad se do přechodného užívání k nám dostal přes kroměřížskou kapitolu. ²⁷⁾

Nakonec vrátíme se při tomto posledním našem psalteriu ještě k officiu zádušnímu. Radulf de Rivo upozorňuje: *Singulares autem esse videntur quidam Alemanni, qui lectionibus generalibus cum suis responsoriis non contenti alias etiam lectiones cum responsoriis conflictis nuntuntur observare.*²⁸⁾ Již v předchozím kodexu nešli jsme

Placitū est dñs fortitudinē

et p̄uenit se uirtute ac via. de via ac via. **P**loua et honor et uirtus

et uirtus sup̄ thronū uicenti inf̄m̄ sc̄ior. **R**ouac. **R**e usque

re autē nū et uirtutē nobis inuictū uictū t̄ sua sup̄ nos et uirtute autē

uirt. **R**ouac. **B**enedictio et claritas et sapientia et gratia autē

honor uirtus et fortitudo deo inuicta sc̄io tū agē. **R**ouac.

system nových responsorií připojený za normální officium. Zde v kodexu posledním budou tato responsoria už i s lekce-
cemi. S tím ale rozdílem, že lekce nové byly zavedeny do officia starého, k novým pak responsoriím přecházejí lekce původní z Joba. Nové lekce jakožto pouhé cento z různých míst Písma svatého nedosáhly té přednosti, které dosáhnout měly ad vigiliis maiores. Předchozí kodex měl nová responsoria také v jiném pořadí a do devíti chyběla jedna skladba: Putasne mortuus homo rursus vivet? Radulf varuje vznikající kongregaci augustiniánských kanovníků před touto tvorbou: Neo tales singulares (ještě ojedinělé) novitates religiosi sequi debent, quos communia et facilia decet observare. Přesto není vyloučeno, že i řeholníci se někde o zavedení novoty pokusili, takže starodominikánský vliv na předchozí kodex není pro tato slova potřeba omezovat nebo vylučovat. Reforma Humbertova se ovšem k novotě nezná. Také to, že jsou to skladby opravdu těžké, nedbající vyšlapaných cest gregorianiky, musilo být na překážku. Ale čeho se zaleknou novotáři? - Officium staré, abychom absolvovali i je, začíná už matutinum invitatoriem Circumdederunt me. Na antifonu Ne derelinquas me jsme upozornili, dostala se opravdu i do kodexu předchozího, bez nápěvu. Zde je zase v oblíbeném modu II. Pražský breviář má modus VIII, ale beze vsí transformace jakožto skladbu hudebně jinou. Je to doklad, že jde o novotu. Druhý modus objevil se zase v laudách při antifoně Exultabunt ossa humiliata (proti kodexu předchozímu), a to ve zcela instruktivním schematu, jak jsme je poznali. Konečně je tu ještě zvláštnost, že versikuly ukončující nokturny zpívají se tonem slavným melismaticky, jako mimo officium defunctorum (ale první z nich je bez nápěvu). Možná, že je to jen z neuváženosti.

Podle pozdější moravské Rubriky užívalo se posledního responsoria také k dušičkovému procesí, proto je k němu dodatečně připsána orace a text antifony Cognoscimus Domine. Její osnova zůstala prázdná. Na rubu téhož listu začíná hymnář. To je pravá vzácnost tohoto kodexu. Jedná

se totiž o diecézní hymnář v notách - jediný dochovaný ze středověku pro diecézi moravskou. Pražská diecéze má jej teprve z posledních let 14. století v žaltáři roudnickém.²⁹⁾ Augustiniánští kanovníci užívali totiž ritu diecéze, ve které se usadili, protože pokusy ujednotit je do kongregací se nedařily. Srovnáme-li oba hymnáře, pozorujeme celkem stejný výběr nápěvů. Nápěvy hymnové se totiž často stěhovaly z textu na text, podobně jako později v písni lidové tzv. nota communis. Na odchylnosti upozorníme. Pořad sám postupuje podle církevního roku. Nejprve temporale, kde advent počíná od Veni redeptor gencium. Do vánoční doby je zařazeno Corde natus de parentis a zahrnut je sem ještě pro Hromnice hymnus Quod chorus vatum, jež pražský pořad pomíjí pro jeho užívání mimo officium.³⁰⁾ Neznám zůstává oběma diecézím vánoční hymnus Christe redemptor omnium ex patre patris unice. Jestliže tato skladba byla v hymnáři psalteria předchozího, může to být zase po dominikánech. - K době předpostní pro rozloučení s alleluja užita je místo hymnu známým způsobem sekvence Cantemus cuncti melodum nuno alleluia. Na Moravě však vládl původně hymnus Alleluia dulce carmen podle breviáře - v našem hymnáři je ho vzpomenuto jen přípisem bez not. Jiný přípisek Ut nox tenebris obsita je už hymnus postní a kodex roudnický má proň nápěv, podobně jako pro další postní přípisek Ecce tempus idoneum. Jinak postní hymny jsou rozmnoženy oběma diecézemi o Clarum decus ieiunii a Ihesu quadragenarie. Ale Dies absoluti pretereunt pro dobu ještě předposlední je první skladba, která zůstává jen hymnáři našemu.

E FD G a c a G GFE DE E

Di-es absoluti preter-eunt

a a G F GaG FE DF F F F

dies abservabiles re-deunt

F F GaG FEDE F E D

tempus ad-est sobrium

C D F a GFE G DEFEDC FE DE E

queramus puro corde do-mi-num.

31)

Tento šerý nápěv nenalzáme ani v soudobém hymnáři jeptišek

svatojiřských, ani v cisterokém hymnáři královny Rejčky, abychom mohli porovnat - jiných blízkých pramenů není. Pražský ritus skladbu přijal patrně pozdě. Z 15. stol. je nápěv v husitském kodexu Nár. muz. XII B 1.

Také velikonoční doba má v jakubském hymnáři svou raritu. Po známých skladbách Vita sanctorum, Ad cenam agni, Chorus nove Iherusalem je dole na okraji připsán Prudentiův hymnus o vykoupení Cultor dei memento. Bohužel bez not, a jinde jej u nás nenalézáme (AH 50, č.30).

Po trojičným O lux beata trinitas zařazuje jakubský kodex hymny pro obyčejnou neděli. První nešpory v sobotu mají ambrosiánský Deus creator omnium polique, ale už kompletář, malé hůry a nešporní Lucis creator optime udávají nápěvy jiné než vykazuje Roudnice. Zde si povšimneme, že v pořadu chybí hymny pro matutinum a laudy - ty byly přímo v žaltáři, takže se manifestuje provenienční jednota mezi žaltářem a hymnářem. Nutno ovšem vědět, že malé hůry a také kompletář měnily nápěvy pro hymny způsobem více než obyčejným - např. podle výše slavnosti ve shodě s klasifikací v kalendáři. Nápěv pak platí pro malé hůry všechny. V české diecézi mimo Primu jako i kompletář, Morava vyjímá jen kompletář. Ale nezdá se, že by náš hymnář něco mátl, když nápěvy zaznamenává pod hlavičkou obyčejné neděle. Pouhá recitace na tónu a s kadencí ve dvojverší druhém

a a a á G G F F
F G G G F á G G

byla ritu pražskému na neděli málo, kompletář zase vyzníval na Moravě příliš slavně:

DFD DCD F, F,FGFE D CD D
Te Lu- cis ante terminum
E F D D E G Ga a
rerum dreator poscimus
a a G FE DE F E D
ut solita clemencia

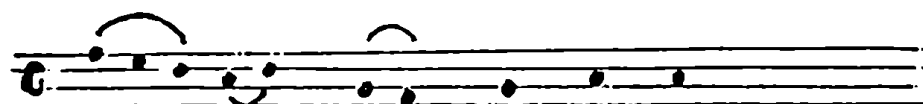
E F DC D FE D CD D
 sis presul et ousto- di-a

Pro nešporní *Lucis creator optime* volila Morava nápěv sobotního *Deus creator omnium*. Toto logické sdružení mezi prvními a druhými nešporami neděle je jistě sympatičtější, než když Praha k *Lucis creator* vybírá ze svátku Nanebevzetí Páně (*Jesus redemptor omnium*).

Nebudeme se zde vracet pro hymny z psalteria samého, abyhom nerušili představu o průběhu hymnáře. O těch až nakonec.

V hymnáři po nedělním pořadu následuje sanktorale, a to od svátku sv. Mikuláše. Bez jeho hymnu *Plaudat ecclesia* nemohla ovšem farnost jakubská být, kdežto pro svátky konkomitantní kolem Vánoc proti praxi pražské tu nic nebylo ani v temporálu. Následují dva hymny pro Zvěstování P. Marie, takže zimní část sanktorálu je tu velmi hubená. K hymnu *Plaudat ecclesia* je nutno přihlédnout. Ne proto, že by proň nebylo jiného pramene, ale proto, že je to nejmodernější skladba v celém hymnáři a manifestuje vývojový stupeň, na němž už chorál byl, když hymnár vznikl, a naopak zase, do jaké doby musí být tento pramen kladen.

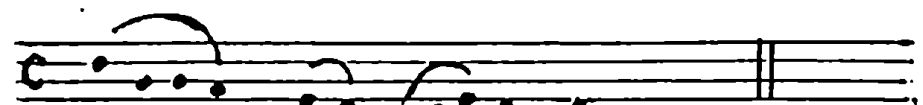

ter- ra re- sul- tet

pro- mat lau- de pi- a

gau- di- a di- gna.

I tento nápěv se vyskytuje při více textech, jak svědčí hymnář svatojiřský. Je to ještě chorál, ale chorál málo gregoriánský. Nápěvy takové jsou jednak produkty spekulace středověkých teoretiků, často málo životné, protože pravá technika gregoriánského skládání byla dávno v zapomnutí, jednak projevy spíše etnické, to jest málo kosmopolitní. Takové skladby, přicházejíce do jiné oblasti, vykazují značnou variabilitu, protože v nových podmínkách způsobují intonační obtíže. Tento soud mohli jsme pronést už při nových responsoriích zádušních. Ale i ona krásná, stejně gotická melodie dórského Ave maris stella je málokdy korektně zapsána a musíme pro ni omluvit domácího písáře při svátku Zvěstování, kde se nalézá spolu s kompletárním Fit porta oeli pervia. V blízkosti překvapí přípisek Jenštejnova hymnu En miranda prodigia - z tak daleké doby se ještě do kodexů připisovalo. Nápěv je až v pramenu roudnickém. Ale tato skladba náleží už k sanktorálu letnímu (Navštívení P. Marie).

Nejprve projde svátek sv. Kříže se známou skladbou Salve crux sancta, pak svátek Narození sv. Jana Křtitele. Nápěv jeho hymnu už zase je z jiného výběru ve srovnání

s pražským, ale najde se v hymnáři svatojiřském jako Item alius. Text Ut queant laxis je znám.

E D E Ga G a G FE DFE E E
E D E FED C E F GFE DEF E E
Gahc aG ac a G a GF a GF G GF F DFGa
a GGFE DEF E E.

Známou solmizační melodii bychom u nás marně očekávali. Ne-
našel ji v praktickém užití ani Bruno Stäblein. ³²⁾

Následující v pořadí Petr a Pavel, Maří Magdaléna (Ihesu Christe auctor vite), Nanebevzetí P. Marie (Quem terra pontus). Teprve však Narození Bohorodičky bude mít zase moravský výběr.

D F G G a Ga Go c d c h a
Gaude visceribus mater in intimis
c c G a FE E G a ch a Ga a
felix ecclesia que sacra replicas
D F G D F D C
sancta festa Maria
D F G D C EF DE E
plaudant astra, solum, mare.

Praha neužívala ani textu, který vlastně je de Assumptione. Odborník postřehl, že nápěv se kryje zpočátku s hymnem Sanctorum meritis iuncta sint gaudia z Commune. Ale brzy se s ním rozejde. Jde o "Stammelodie" (podle Stäbleina) pro mariánský text.

Následuje sv. Michal, Martin a Ondřej. A ten už zase není ve shodě s Prahou ani textem

Da a GGFE C D F EDC D
Exorta a Bethsa-y- da
a a h o a a Ga a
du-o suscepta lumi-na
a (a) G G FEDE FED DE
in Petro atque Andre-a
C ED G GaG FE D CD D
primi-ti-va ecclesi-a.

Podle Stäbleine "süddeutsche Stammelodie zum ebenso süddeutschen Andreas-Text". Ale jeho citace z Klosterneuburgu zní velmi odlišně.

Než přijde na řadu v hymnári Commune - kde apoštolové mají jen Exultet oelum laudibus - a Dedicatio ecclesiae, vlastní hymnus ještě dvě vynikající ženy: sv. Alžběta (Novum sidus emicuit) a sv. Kateřina (Katherine collaudemus). Zařazení obou hlásá přechod ke stol. 14. Zajímavé je, že teprve s Kateřinou dostává se k nám nyní známý frygický nápěv Pange lingua gloriosi corporis mysterium. Zda byl míněn už v předchozím kodexu při Pange lingua Magdalene, není jisto. Je pravda, že nápěvu užíval původně v officiu hymnus pašijový, z něhož Tomáš Akvinský vzal s nápěvem i počátek textu pro nový svátek Božího těla. Ale pašijové Pange lingua užívalo také jiných nápěvů. Snad nebude nepřipadné, když tu ocitujeme naši domácí melodii k Pange lingua gloriosi prelium certaminis aspoň bez textu, jenž je znám.

FGa b aG F a G F E
F G a F G GF F
FGa b aG F a G F E
F G a F G aGF G
F G FE D E F G C
F F F E G GFE F

pražský variant je charakterizován hlavně dóřským ukončením v obojím nastoupení věty

FGa b aG F a G FEF D ,

jinak odchylky jsou nevýznamné. Důležité však je, že moravský kodex ještě nemá text pro Boží tělo, takže nevíme, jak by nápěv pro ně volil. Vlastní skladby pro sv. Alžbětu a Kateřinu a chybění Božího těla z druhé strany poskytují kritérium pro vročení kodexu jakubského nedaleko za hranici 14. století. V neumách máme hymnus o sv. Alžbětě s celým propriálním officiem na konci breviáře kroměřížského, který ovšem přišel z ciziny, takže neumopis je při nové historii ještě

nezměněn.

Po hymnáři následují v kodexu ještě na téže stránce lekce pro sobotní officium o P. Marii, dále pak svěcení lustrální vody. Další přípisky jsou málo čitelné, ale jedná se hlavně o orace mešní o sv. Štěpánu prvomučedníku a o sv. Štěpánu králi. Zdá se, že texty pro uherského patrona se teprve hledají, když z uherského propria být převzaty nemohly. O kterou dobu jde, nedá se stanovit. Předsádky obsahují adventní část breviáře.

Ale v záležitosti hymnáře nejme ještě hotovi. Spojení hymnáře s žaltářem je běžné a trvalo i v převzetí do breviářů. Ale ovšem organické spojení to není, neboť hymnář se týká v officiu propria. Pojítkem mohou být pouze hymny uzuální v tom smyslu, jako jsou uzuální antifony per hebdomadam, jsou-li přítomny. Pravidelně se zařazují do psalteria samého a z hymnáře se vylučují. Naznačili jsme, že náš kodex je v té věci na poloviční cestě. Aspoň matutinum a laudy mají své hymny v psalteriu. Bylo to velmi snadné, protože naše kraje hymny pro tyto hory opakuje den co den tak, jak nastoupí v neděli. Pokud však jde o nápěvy, Morava zase měla vlastní volbu. Vlastně jde o nápěv jeden, protože se opakoval i pro laudy. Tedy k textům *Nocte surgentes vigilemus omnes + Ecce iam noctis tenuatur umbra*. I pražská diecéze vystačila s nápěvem jedním, ovšem jiným. A pro ferie po neděli měla jinou dvojici.

Nápěv jakubského psalteria

a G F Ga GF a a aca h G G
Nocte surgentes vigi-le- mus omnes
o h d o hc a G a h a G
semper in psalmis meditemur atque
o o o GaGF F G a G F EFED C
viribus to - tis domino ca-na- mus
F E F G G
dulciter ymnos.

Pro nešpory pražský breviář hymnus denně měnil. Naše psalterium v nešporním oddílu nemělo o hymnech zmínky. Teprve na okrajích najde se bez not v pondělí Immense celi conditor, v úterý Teluris ingens conditor, a pak až v pátek Plasmator hominis deus. To se už hlásí později zavedení podle pražského vzoru po reformě olomoucké Rubriky. Nezbyvá než myslit na to, že původně Morava opakovala denně i hymnus nešporní, jak je udán pro neděli v hymnáři. Teprve sobota pro první nešpory nedělní měla výjimku. Protože touto výjimkou je ambrosiánský hymnus Deus creator omnium polique rector a Praha jím vystupuje z pořadu týdenních hymnů gregoriánských, dá se soudit, že také v pražské liturgii se hymny nešporní původně nestřídaly mimo sobotu. Proč asi nešporní hymnus nebyl zaveden do psalteria? Snad proto, že by pro neděli musily zůstat osamoceny hymny malých hór a kompletáře. Dály se pokusy i ty, zavést do psalteria, jak jsme pozorovali v předešlém kodexu, ale byla to určitá zátěž, protože psalterium bylo tradičně děleno jenom do dvou částí a interpolače jimi v pondělních nešporách (nehledě ke kompletáři) byla by ještě nepříjemnější. Jen o to lehčí by bylo, že Morava neměla zvláštní nápěvy feriální. Takové oběti se přinášely zásadě, že žaltář musí být zachován v biblickém pořadí, aby mohl být užíván také neliturgiicky. K takovému upotřebení mohly posloužit antifony, ale ne hymny.

B. ZPĚV MEŠNÍ

Psalteria nám ukázala, že to, s čím zápasila hudební praxe při brněnském farním kostele ještě ve 13. století, byl především nedostatek domácích pomůcek knižních. To se týkalo vykonávání officia hodinkového; nyní uvidíme, že to je nedostatkem i mešního zpěvu. I v záležitosti zpěvníku mešního ve 13. stol. musíme myslit na pomůcku pro jednotlivce,

ale tentokrát je jím liturg sám. Chórové zpěvy má vynotovány ve svém misálu, kdežto pro vlastní zpěvy ke kánonu a v kánonu nápěvy nemá; nepotřebuje je. Jde o pronotovaný misál, čili o misálové plenarium knihovny jakubské pod sig. 18. Takové misály se pořizovaly pro případ, že kněz musí vlastním hlasem chór nahrazovat nebo jej aspoň udržovat.¹⁾ Že v té době neexistovala ještě mše pouze čtená ("tichá") není docela pravda, ale beze zpěvu se neobešla missa publica pro farní obec - pro takovou mši musil být zpěv nějak zajištěn.²⁾

Co nás překvapí při studiu této pomůcky nejdřív, je to, že jde o misál ritu cisterckého, tedy řeholního. Jeme s ním opravdu u sv. Jakuba v Brně? Máme doklady, že se do knihovny jakubské dostaly i kodexy mimo potřebu kostela.³⁾ Musíme zase pátrat v přípiscích. Vezměme si zase zkoušky pera na zadní předsádce. Nejprve tu kdosi cituje prefaci, kterou zpívá jáhen o vigilií velikonoční po Exsultet. To je droboučké písmo, potom je psáno jako ve dvou kolumnách písmem velkým. V levé kolumně je něco známého z přípisku v hymnáři psalteria v pořadí druhého (18/36): třísluková báseň Gaude virgo gloriosa verbum verbo concepisti, ale s připojeným O pia theotocos Maria adiuva me atd.⁴⁾ - a citací z hymnu Memento salutis auctor, totiž sloku Maria mater gracie. Pak je v této kolumně volné místo a v něm to, co hledáme: Venerabili decano i n B r u n n a S. decanus (-konec). Obsah předsádky tu dokončíme. Vlastním způsobem neumovaná je tu antifona pro křížové dny psaná podobným písmem: Iniquitates nostras aufer a nobis Pater. Pravá kolumna obsahuje zase velkým písmem a velkým neumováním psané responsorium: O virgo virginum castitatis liliu.⁵⁾ Konečně psány tu tři orace o sv. Maří Magdaleně per extensum a pod tím text známé finální antifony mariánské Ave regina celorum až po salve radix včetně. To zase písmem drobným. Všechny tyto věci jsou psány nestejnými rukama písařů či majitelů. Předsádka byla původně přilepena jako přídeští, proto je její rub nečitelný. Uprostřed lze rozeznat výňatek z hymnu pašijového Pange lingua.

Tón pak obepisují stojatá písmena jakési mariánské modlitby s citátem pozdravení andělského.

Ale my chceme vědět, že to byl sv. Jakub v Brně, jenž misál v té době potřeboval. Musíme zase na začátek kodexu do kalendáře. K 11. září máme připsáno: *Obiit Fredericus lapicida operis s a n c t i I a c o b i* - dál je zkratka, která znamená *Per consequens*. A opravdu po straně směrem dolů čteme:

*Huius rei testes sunt isti:
Lutoldus, dominus Reinhardus,
dominus Iohannes, magister Ludevicus;
quod dominus Suellarius, frater Cristinus,
Henricus qui dicitur Hisenerus, lapicida Luvinus,
Peregrinus lapicida, uxor magistri Frederici
cum filiis et genero fidelusserunt,
quod Iohannes predictus filius magistri Frederici,
operis ecclesie s a n c t i I a c o b i,
nullam querellam seu molestiam inferre presumat.*

Bylo by záhodno jít po stopách těchto jmen. Hned na prvním předešlé kodexu najdeme další pro takové pátrání:

<i>Xudna (?)</i>	<i>iudes</i>
<i>Micheael</i>	<i>fratres</i>
<i>Petrus</i>	
<i>Nicolaus</i>	<i>pochniczer</i>
<i>Katherina</i>	<i>eius uxor</i>
<i>Xenia</i>	<i>eius uxor</i>

Ostatní jednotlivosti zde psané jsou nevýznamné. Nyní se vraťme k obsahu misálu samého. Je-li cistercký, pak výklad je nasnadě. Patronem kostela byl panenský klášter v Oslavanech a ten obsazoval místo faráře - patrně mnichem svého řádu.

Ale to není tak jednoduché. Generální kapitula řádová ve středověku přejímání duchovní správy svým mnichům zakazovala a přestupníky přísně trestala. ⁶⁾ Musilo by to být po nějakou dobu *per nefas*, jenže jakubská fara měla nepřá-

tele, o kterých jsme se zmínili hned v počátku, a ti by ihned žalovali. Také musil být kandidát presentován nejprve biskupovi a ten by to nepřipustil. Cistercký misál byl u sv. Jakuba užíván z nouze a v době, kdy diecézní kult byl vůbec desorganizován, a to uzavíralo ústa nepřátel. Doklady o tom, že misál byl upotřebován klérem světenským, máme v kodexu samém, tj. v jeho doplňcích, resp. opravách.

Nemusíme rozebírat až přípisky na zadní předsádce, můžeme začít od počátku misálu, jenž po kalendáři začíná mešním řádem. Nebylo zvykem v cisterckých misálech zapisovat Ordo missae v celku, neboť jeho modlitební obsah se omezoval na několik textů známých z paměti. Tak přicházejí v něm na řadu hned preface. Protože náš misál je letní pars, začíná se zde prefací *in die pentecostes* s jejími ovšem úpravami pro kánon (*Communicantes a Hanc igitur oblacionem*). Při prefaci trojiční máme notovaný fragment melodie po straně k textu *una voce (dicentes)*. Dá se přečíst i bez linek a lze poznat, že preface nebyly zpívány nápěvem cisterckým. Po prefaci *de cruce* je *de sancta Maria*. Zde táž ruka, která prozradila nápěv, opravuje po straně text *Et te in veneracione beate Marie semper virginis (col)laudare na: exultantibus animis collaudare*. To také není znění cistercké, nýbrž zvyk našich diecézí. Než dojde na obecný text nadepsaný *Cottidiana prefatio*, kde je předeslán také prefační dialog a po prefaci v celku následuje (bez nápěvu) *Sanctus*, musejí nás zajímat přípisky na zbývající místo po prefaci *de apostolis*. Zde je zapsán z mešního řádu cyklus oblačních modliteb pro celebranta, který měl do prefací ústit, hned od požehnání darů přinášených na oltář. Zase nejde ovšem o *usus cistercký*, ač diecézní provenience se jím neproказuje, protože Morava na rozdíl od Čech měla obsah mešního řádu tou dobou neustálený. Tedy snad návrh na uspořádání mešního obětování podle nějakého majiteli známého cizího vzoru. Zjištěním, že pod *Cottidiana prefatio* zapsal si kdosi jiný *evangelium Stabat iuxta crucem*, nikoliv

snad pro svátek Bolestné P. Marie, který ještě nebyl, nýbrž pro sobotní mariánskou mši v čas velikonoční, preface opustíme. Na dalším fóliu měl následovat kánonový obraz, zůstalo však jen volné místo, než nastoupí ještě na téže stránce začátek kánonového textu. Ale dříve než obraz mohl být dodán, zapsal si majitel doprostřed volné strany dvě mariánské sekvence: pro advent *Mittit ad virginem* a pro dobu velikonoční *Hodierne lux diei*. Obě bez not. Tyto sekvence jsou u nás až ve stol. 14., první z nich až kolem jeho poloviny. Cisterciáci si ani tehdy ještě u nás nedovolili sekvence zavádět proti úzu svého řádu. Pod sekvencemi je ještě nějaký jiný návrh na obětní cyklus, už nečitelný. Ale na téže straně, kdysi volné, jsou ještě další návrhy toho druhu. Jeden na vrchním okraji v incipitech posléze dopisovaných, další pak, už čtvrtý, po levém okraji stránky, přeškrtnutý do X. Vše je psáno různými rukama, a v jakém pořadí, přesně udat nelze. Je otázka, co je ještě ze století 13. Dostál soudí (podle rady), že všechno. To by musil jít misál rychle z ruky do ruky. - Pokud jde o kánon, majitelé misálu nejen opravovali písářské chyby, ale i vynechávky, takže i text *Pater noster* pouze incipitovaný doplnili. Jejich rukama je po okrajích i uvnitř textu podrobně rubrikováno podle úzu diecéze a doby (při *Supra que je Hic erige manus*). Cistercká formule ke smíšení způsob chleba a vína, *Hec sacrosancta commixtio*, je po straně nahrazena diecesním *Fiat hec commixtio* s modlitbou za pokoj, které cisterciáci neužívali. Tyto stručné glosy o prosbě za pokoj jsou nahrazeny jasněji *ex post* pod jedinou modlitbou cisterkou k přijímání, totiž na zbytku stránky, a je tu i návod, jak se v diecézi pokoj udílel. Po slově *adunare*: *Oscula(re) altare, corporale et librum...hic dans pacem dicat*: - V knize líbal se obraz ukřižovaného: ký div, že Dostál našel kánonový obraz přimalován na konci kodexu! - Konečně doloženo je světské užívání tohoto kánonu připsanými návrhy modlitebních cyklů k přijetí svátosti. Cisterciáci neměli nic takového ve staré době a diecéze neměla

nic určitého. Situace je podobná jako při obětování před kánonem. Takový cyklus najdeme zapsán po okraji folia 7b jako pokračování po *Fiat hec commixtio* a následující modlitby za pokoj. (Začíná *Panem celestem accipiam.*) Ale průběh je porušen ohmatáním okraje. Jiný návrh je na okraji fólia dalšího, 8a: *Et cum debet sumere corpus domini, hoc dicit atd.* Pod tím pokračuje původní kontext kánonu. Po straně dodal kdosi k této ještě cistercké modlitbě konkluzi a připojil ojedinělou formuli z přijímání svátosti: *Perceptio corporis...* A ještě když kánon má připojenou modlitbu celebrantovu na odchod, *Placeat tibi sancta Trinitas*, dodána je formule přijímací *Corpus quod sumpsit et sanguis quem potavit.* Nyní jsou zapsány tři orace mešní o sv. Kateřině, protože cisterciáci ve starší době neměli pro tuto světici než orace do *communii*. Ještě na tomto místě někdo využil zbývajících místa k dalšímu návrhu k přijímání. Všechny tyto počiny jsou psány různými rukama a je zase těžko určit přípisky nejstarší, ještě ze 13. století. Zbývajících prázdných stránek, tj. rubu posledního kánonového listu, využil jeden z majitelů k zápisu dlouhé, dnes na jednotlivé dny dělené přípravy k celebraci, počínající *Summe sacerdos*. Ve středověku to nebyla *Praeparatio ad missam*, nýbrž námět k meditaci celebrantově *intra cantum* (chori), pokud musil čekat. Ale i cisterciáci užívali tohoto textu, připisovaného sv. Ambrožovi.

Také *Proprium missarum* po mešním řádu a kánonu má dokumentující přípisky, a bylo by jich ještě víc, kdyby kodex nezačínal teprve *In die sancto Pentecostes*. Hemžily by se zvláště v cyklu velikonočním, jež řád slavil sobě vlastním způsobem. V tom, co máme dochováno z *Temporálu*, chybí ještě Boží tělo, jak se sluší na kodex vzniklý ještě před 14. stoletím. Ale orace o Božím těle jsou dole připsány (fol. 9b) a na protější straně (10a) je jinou rukou orace o sv. Erasmu (14. stol.). Zajímavé jsou přípisky sekvencí. Na fol. 14a v oktávě svatodušní je dole připsán text sekvence *Veni sancte Spiritus* (co

znamenal vybledlý či vymazaný přípisek téže sekvence v sanktorálu dole, fol. 78b, není jasno) - na fol. 16a při formuláři de Trinitate je po straně jako sekvence k tomu svátku textována doxologie mariánské prosy Concentu parili (obyčejně de Purificatione). U cisterciáků objevují se sekvence teprve od sklonku 14. stol. decentralizací řádu a napodobením světských způsobů. Z tak pozdní doby tyto přípisky nejsou.⁷⁾ Někdy si s přípisem nevíme rady. Na fol. 25a čte se text: In mentibus nostris domine vere fidei sacramenta confirma, ut qui conceptum de virgine deum et hominem confitemur, per eius salutiferam resurrectionem, per eiusdem potenciam ad eternam mereamur pervenire leticiam. Per dominum. Je to sekreta ze svátku Zvěstování P. Marie. Ale co tam znamená, to je záhada. S kontextem misálního temporálu nemá tato modlitba nic společného. A sotva lze myslit na nový svátek Conceptionis BMV, nebo na nějaká sacramenta resurrectionis, tedy něco křesťanského. Zajímavé je, že text zdá se být upraven - správně zní: per eius salutiferae resurrectionis potentiam ad aeternam mereamus pervenire laetitiam. Ať si s tím problémem někdo poradí, skrývali se v něm něco pro historii misálu. Je to při dominikálním formuláři Cum clamarem ad dominum, tj. ned.X. Na fol. 41a nahoře zapsal si písař přísloví: Incaustum dum penna probat, ipsa probatur.

Přípisky pokračují v sanktorálu, který začíná od 23. června vigilií narození Jana Křtitele. Nápis De sanctis post pascha musí být chápán jako post tempus paschale. Středověká terminologie v praxi bývala tak povrchní. Hned v počátku na fol. 43b tři orace na spodním okraji týkají se nově zaváděného svátku Decem milia militum martyrum v době Karla IV. Slavil se 22. června v diecézích, tj. mimo cistercký řád. Na fol. 50b čte se přípisek orace o sv. Markétě, 51a má připsány tři orace týkající se svátku Divisio apostolorum, na fol. 80b dole si opravil majitel misálu sv. Kateřiny novými oracemi (co bylo zapsáno na konci kánonu, není úplně totéž). Ale i sanktorale má

v úpravě své záhady. Co znamená orace o sv. Anastázii při svátku Petra a Pavla, fol. 49b ? A pak je tu při oktávě týchž apoštolů jedna orace s titulem *In translacione cuius lebet : sancti*. Jde patrně o získání ostatků. Její neobvyklý text: *Concede quesumus omnipotens deus beatum N intercedere pro nobis, cuius diem celebramus translacionis (to-to slovo je jistě interpolace), quia tunc nos posse salvári confidimus, si eius precibus gubernetur ecclesia, cuius letetur, te donante, festivitate gloriosa. Per Dominum (fol. 51a).*

Máme dostatečně prokázáno, že tohoto cisterckého misálu užívala světská duchovní správa. Úsudek, který si o tom čtenář utvoří, bude ten, že klášter v Oslavanech poskytl jakubské farnosti misál v její nouzi a dovolil, aby si ho její klérus upravil po svém. Ale ani to nebude ještě pravda. Řekli jsme, že jde o misál pronotovaný. Je potřeba vyjádřit se přesněji, abychom pochopili, že kodex nemůže být konventem jakubskému kostelu darován nebo vydán z řeholního užívání. Je chloubou cisterckého řádu, že od svého počátku stál na straně hudebního pokroku ve smyslu své doby. Ve svých liturgických knihách užíval výhradně guidonského systému notačního, takže jenom kratičké záznamy nápěvu mohly se dít neumováním uzuálním.⁸⁾ Naproti tomu jakubský misál je neumován veskrze adiastematicky. Neumy mají charakter akutní prkenné gotiky rozkládající znaky škvírami. Přitom, i když literární písmo je velmi konzervativní, nelze mluvit o neumování dodatečném. Text je zřejmě k neumování připraven. Misál si tedy musil jakubský plebán opatřit vlastním opisováním řeholního textového obsahu z klášterní předlohy, ale s vlastní úpravou hned v počátku, hlavně po hudební stránce - už proto, že v předloze nápěvy neměl.

Ostatně dá se dokázat, že misál je pro světskou potřebu jistou měrou opravován a doplňován v samotném ritu už před přípisky. Tak hned v kalendáři zřetelně cisterckém, jak manifestují jména: *Vilhelmi episcopi* (10.1., zavedeno 1218), *Iuliani episc. vedle Agnetis secundo* (28.1. - 1193),

Petri episcopi (Tharasiensis 8,5 - 1197), Malachie episcopi (5.11. - 1191), Ethmundi (16.11. - 1247), také Gutberti episcopi 20.3. - 1226), dodán je původním písmem třeba sv. Havel (Gallus), jehož cisterciáci nikdy neslavili. Vedle Donáta (7. srpna) čteme pro naše kraje nezbytnou Affru s červeným přetržením obou. (Přetržení znamenalo tehdy totéž jako naše podtržení). Osmého července je sv. Kilián, cisterciáky nikdy neslavený. Něco jiného jsou i zde přípisky. Tak Divisio apostolorum nebo dále Arnolfi (oboje v červenci). Kupodivu je přípisem také Markéta, ač v řádu byla zavedena už 1260 - snad byla původně zanedbána proto, že to byla pouhá komemorace v řádu. ⁹⁾ Potlačena je Barbora v prosinci razurou. U cisterciáků komemorace z r. 1227 až dne 16. - naše diecéze ji mají dne 4. až ve 14. století. ¹⁰⁾ Přitom zapomíná původní písař a po něm i připisovači, že v sanktorálu nebudou pro tyto svátky mše. Ale je tam Barbora, která byla majitelem misálu v kalendáři vymazána. Připsánu jsme tam našli Markétu a Divisio apostolorum. Co bychom při takovém doplňování očekávali, jsou jména našich patronů. Kupodivu je tu jen Wenceslay ducis červeně v září. Ale toho slavili už i cisterciáci, má v sanktorálu mši - se zpěvy týmiž jako v diecézi, ale s jinými perikopami biblickými a s orací jen de communi (Letetur ecclesia). ¹¹⁾ Kde však je dále aspoň sv. Vojtěch? Toho mají teprve knihy Elišky Rejčky. ¹²⁾ Je důvodné se domnívat, že i moravská diecéze ještě neslavila jiné světce než patrona své katedrály! To je poznatek důležitý pro stáří kodexu.

Sanktorale misálu překvapí nás určitou nesrovnalostí. Začíná až svátkem Narození sv. Jana Křtitele (vigilií), jak bylo přípustno pro aestivální pars, ale zasahuje příliš daleko: zabírá svátky až po Tomáše apoštola včetně (21. prosince), jakoby v temporálu po dominikách byl ještě advent podle starých sakramentářů. Tato prolongace souvisí s cisterckým požadavkem, aby sanktorál měl začátek podle vánoc svátky konkomitantními, tj. Štěpánem, evangelistou Janem a Mládátky. Světské misály mají tyto konkomitance v temporálu s vánocemi. Zde máme doklad, že náš kodex je opisován

z misálu úplného! Proč plebán neopisoval cistercký misál od jeho počátku? Patrně to souvisí s naléhavostí jeho práce, která začala v létě. Ale vraťme se ke kalendáři. Jak si plebán vybíral, lze v kalendáři pozorovat na jeho chování k zápisům cisterckých anniversarií. Snesl Commemoratio episcoporum et abbatum (s vynecháním ordinis nostri!) z r. 1134, 1157, 1258, správně na 11. leden. Ba udrželo se i Anniversarium in perpetuum pod titulem Commemoratio regis Philippi (francouzský král Filip August 1180 - 1223). Pak je tu už jen 15. března Commemoratio Honorii pape z generální kapituly r. 1228. (Honorius III. + 1227). Ale jiná anniversaria byla plebánovi už příliš mnišská.¹³⁾ Stojí za pozornost, že vynechává také klasifikaci svátků, udávající míru solemnity. Označení Festum sermonis (tj. in capitulo) nebo Duarum missarum a už i údaj XII lectionum byly mu právem známky výlučně klášternictví. -Některé vynechávky v kalendáři jsou jistě z nedopatření, vždyť je vynechána i Purificatio BMV. Ale už cistercký pořad kalendářní je sporný. Vždyť jsou zaznamenána výhradně jen jména, která se najdou i v sanktorálu knihy.

Cistercké misály měly kánon bez rubrikace, v našem misálu je kánon rubrikovaný ještě před přípisky. Pozornosti zasluhují: Hic se inclinet při Hanc igitur oblationem - Extendat brachia per modum crucis po proměňování k Unde et memores - Inclina (caput) ad orientem před Supplices te rogamus. Gotika tu dává hrát celebrantovi obětní děj Kristův. Srv. dále přípisek při Supra que: Hic erige manus. K přijímání je tu po způsobu cisterckém jedině modlitba Domine Iesu Christe fili dei vivi, plebán si tu rubrikoval: Post pacem inclinans (se) dicat, předpokládaje doplnění před modlitbou touto. To pak dodatečně obstaraly přípisky, jak jsme viděli.

Konečně přijde na řadu otázka nápěvů. Cistercké misály mají vlastní redakci mešních textů, často odchylnou od misálů jiných. Někdy je to z hlediska diecézního pouhé přehazování skladeb, jindy je volba samostatná, diecézi

neznámá. Už z těchto důvodů dalo by se očekávat, že plebán bude s cisterckými texty volit také nápěvy podle cisterckého graduálu, jež si k tomu opatří. Ale není tomu tak. Dokumentuje to už neumová semiografie. Cisterciáci neužívali kvilismatiky. Pes quassus, který se v jejich zpěvnících vyskytuje, je ve významu saliku. V našem kodexu seznam neumových znaků je úplný až na franculus a oriscus. Kvilisma hraje tak závažnou úlohu, že se jím zapisují i kvintové intervaly, např. známá iniciální formule I. modu podle vatikánské edice.

Dab ab a ·CD Dab a G chca a CD Dab a a C D Dab
 Da pacem, Amen dico vo- bis, Susce-pimus, Gaudeamus

Zde všude má rukopis buďto pes quassus nebo vůbec kvilisma. To je zjev, který jinak známe teprve ze zápisů v osnově.¹⁴⁾ Salicus je tu zase proti cisterciákům zachován v originální podobě: vytváří se dvěma obloučky šikmo nad sebou, nahoru otevřenými, z nichž horní vypadá jako epiphonus. Oriscus není nahrazován přívěsným kunktem nebo apostrophem ke klivu. Na místě takového obratu vyskytuje se však forma anku promáčknutého do trojky. Zjev, který je proti představě, že jde o neumování sňaté s osnovy linkové. Pokud jde o franculus, ten není zachován, ale zachováván je pečlivě znak pressu, jenž z frankulu vznikl - takže není potřeba klást na jeho místo apposici primovou ze znaků dvou. Enharmonika chorálů je zachovávána aspoň semiograficky, ať už praxe reprodukční byla jakákoliv. To není škola cistercká. Tím není ovšem ještě zodpovězena otázka, odkud tedy plebán nápěvy bral. Diecézní zpěvník mu patrně chyběl. Dokladem může být "allelujatický" verš, který tu podáme ve faksimile. Dominikální Alleluja Qui confidunt in domino není sice známo z vatikánské edice, ale je možno dosáhnout je z mnoha rukopisů našeho původu. Našli bychom v něm rozmanité varianty, ale co zde je zapsáno zvláště jako jubilus, nepodařilo se nám najít nikde. Nouze donutila neumátora čerpat kdovíodkud. A co skladby cisterciákům vlastní, pro které mimo řád nebylo pramene? Je to

podobné: máme zachován graduál přímo z oslavanského kláštera o něco starší, psaný ovšem na linkách - (rkp. Stát. vědecké knihovny v Olomouci sig. M II 87), ale náš neumátor si v tísni od patrona svého kostela tuto pomůcku nevyžádal. Při offertoriu *Verbum crucis pereuntibus stultitia* jsou neумы prostě vynechány při svátku Povýšení sv. Kříže. Dá se namítnout, že se jedná o opakování pořadu z jarního svátku Nalezení sv. Kříže, který měl zaujmout místo v prvním dílu misálu *in spe*. Proto také bez neumování je i *communio Per signum crucis*, pro které neumátor nápěv musil mít bez cisterckého pramene. Také v temporálu o sobotě kvatembrové na podzim vynechán je nápěv k hymnu *Trium puerorum* pro jeho opakování z kvatemburu adventního. Proti tomu však neumovány jsou ostatní zpěvy o sv. Kříži, které se také opakovaly (*introit, graduale, Alleluja*) - a opakovány jsou ještě znova s nápěvy ve mši votivní *de Cruce* na jiném místě knihy. A tam mění se offertorium *Verbum crucis* přípisem ve světské *Protege domine plebem*. Bez nápěvu. Votivní mše mají vůbec nejvíce přípisů, nejvíce vzdorovaly zaváděnému pořadu cizímu pro svou vžitost. A mohly pro tutéž příčinu vynechávat nápěvy jako i mše zádušní, donucená cisterckým pořadem k jedinému formuláři *Requiem eternam*. (Diecéze měla ještě *Si enim credimus*). Otevřeně pro změnu skladby přihlásil se neumátor ve mši o svátku Všech svatých a o svátku *Dedicationis ecclesiae*. Obojí mše mají neumováno oblíbené *Alleluja Vox exultationis in tabernaculis iustorum* proti jedné i druhé skladbě cistercké. 15)

Nutno ještě dodat, že v kodexu vyskytuje se několik příkladů neumování mladšího. Naše kraje zachovávaly v liturgii zvyk, že noční officium vánoční bylo ukončováno před *Te deum* slavnostním čtením Kristovy genealogie podle Matouše, načež byla uctěna Bohorodička antifonou *O mundi domina*. Protože táž genealogie se vyskytovala jako evangelium mešní o svátku Narození P. Marie, dostal se tento slavný nápěv také do misálu. V našem kodexu je neumován kružbovitou gotikou. Neumátor musil kvů-

li nápěvu připsat také Dominus vobiscum s odpovědí a ještě i opravit konkluzi, kterou prve formuloval melodicky jako normální konec věty. Dá se snadno vyčíst známý dórský nápěv této genealogie. ¹⁶⁾ Samozřejmě cisterckému řádu tento podnik nesvědčí. Další příklady najdeme v přípiscích skladeb, které přicházely ve své době do módy. Umělé "allelujatické" verše. Konzervativní starší gotikou zapsáno je Alleluja O patriarcha pauperum Francisce na okraji fólia 73 b, nejdůležitější však je Alleluja Karitate vulneratus, fol. 61b-62a per extensum. Psáno je v osnově linkové gotikou se známými hřbovitými kloboučky. Toto rýmované Alleluja týká se sv. Bernarda, to znamená, že je tu v zájmu oslavanského patronátu. Už z r. 1285 je známo: Imprimis statuit et ordinat capitulum generale, quod de sanctissimo patre nostro Bernardo fiat de novo proprius hymnus et proprium Alleluia, ita quod sequenti anno da generale capitulum deportetur ibidem omnibus publicanda et decantanda per Ordinem universum. ¹⁷⁾ Skladba objevuje se v některých jakubských misálech také v 15. století, a to se zvláštní sekvencí o témže světoí. I svátek sám byl mimo moravskou Rubriku. Patrně se občasným výskytem této oslavy měla projevit věrnost patronátu ve sporech kláštera s brněnskou kapitulou, které propukaly do omrzení. ¹⁸⁾ - Konečně na fol. 81a má horní okraj neumovanou zkratku Kyrie Cunctipotens genitor (bez tropu). Diastematika bez linek po snětí z osnovy. Prozrazuje se prostředí, do kterého až užívání misálu zasahuje. Trvalo však ještě dlouho, než mohli toto Kyrie zpívat také cisterciáci. - O neumovaných nápěvech na zadní předsázce už jsme se zmínili. Mešního zpěvu se netýkají. ¹⁹⁾

Na něco pořadatel misálu zapomněl. Commune sanctorum skládá se jen z biblických perikop, neboť po způsobu cisterckém odkazuje se místo do Commune ještě postaru k prvnímu výskytu dotyčné mešní součásti k jinému svátku. Jen Alleluja měli cisterciáci pro jednotlivé kategorie světcům jako commune, k němuž směřovaly ve mších sanktorálních incipity. V našem kodexu commune je bez Alleluja,

ač incipity ve mších systém těchto zpěvů potřebují. Jinak si v Commune povšimneme na ff. 87b-88a připsaných orací pro svátek Početí P. Marie. Velké gotické písmo. Na fol. 88b dole je zapsána sekvence mariánská Hodierne lux diei patrně za týmž účelem, ač jsme ji už našli na místě kánonového obrazu. S kontextem misálu nijak tyto připsanky nesouvisejí.

Ze všeho je vidět, že misál musil mít v praktickém užívání dosti dlouhý život, ovšem nemusilo se to týkat jeho obsahu vcelku a jeho nápěvů. Na 97a ve mších votivních najdeme připsány mešní orace, jichž ožívalo se později proti husitům (Omnipotens sempiterna deus in cuius manu sunt omnes potestentes...), ale titul zní: Hec orationes dicantur contra paganos. Nesmíme tedy s nimi tak daleko, týkají se ještě obrany svatých míst, jež padala znovu do rukou nevěřících.

Jakubská knihovna má pro ohórový zpěv mešní už také graduál, který se hlásí ještě do 13. století. Především paleograficky svou notací v linkové osnově. Jeho nota metensis hlásí se ještě ke známému tropáři svatovítskému, datovanému 1235, jenž je nejstarší notovanou knihou u nás, ale jen ovšem pokud jde o zpěvníky neklášterní, diecézní. ²⁰⁾ Pokročilejší doba v našem graduálu jeví se tu znatelnějším, tu méně znatelným článkovaním notačních znaků prozrazujícím nástup gotiky i do tohoto písma, jak se zdá ještě nechtěný, mimovolný, vynucený odsazováním kalamu. Něco jiného je, když je nezřetelný zápis přepisován, nebo když je do nevyplněné osnovy zapisováno dodatečně. To už pozorujeme pronikání gotiky, která znaky rozrušuje. Příkladem je hned první stránka obsahující počátek adventu. Přední z obou prkénkových desek tohoto kvartového kodexu musila být brzy odtržena a notování té stránky se stalo nezřetelným. Další rozdíl od tropáře je jistě nápadný v tom, že se nasazuje odspodu dlouhým kaudováním, ať už jde o (pravouhlou) clivis, nebo ohbí podatu vespod, nebo i vstupní článek strophiku, který nikde nenáleží až k neumám hákovitým, nýbrž představuje bi-

a tripunktací, nehledě ke grafickému koaleskování tri-
strof či bistrof v rozsáhlejším melismatu. Vůbec koalesko-
vání znaků je zde příznakem chvatu při opisování předlo-
hy. Podatus je někdy tak výrazný, že flexováním jeho hla-
vice vzniká odohylnost od formy torculu, jež je jinak za-
chována jako v tropáři. Jen velmi zřídka se ještě objeví
podatus vzniklý oriskováním nad jacentou v konci melis-
matu, jeho geneze přitom bývá nápadně znatelná. Jinak ori-
skování přívěsné k flexe děje se obyčejně apostrophem,
který i zastupuje likvescenci, není-li ovšem likvesko-
váno vydutým obloukem opatřeným či neopatřeným paličkou.
Kvilismatiku obdívá obyčejně pes quassus, také kvintový -
viz Introit Gaudeamus o sv. Agátě. Substituování virgy
v klimaku děje se celkem nedbale, ač se dlouhé kaudování
vyskytuje i v syllabice bez vůle nahradit virgu. Pouhý
variant normální stříšky jacentové. Jde to tak daleko,
že stejně dlouze kaudována bývá jacens počínající odspo-
du praepunkoi. Nekaudované punctum zůstává záležitostí
melismatiky, ale není už žádnou nutností na rozlišení od
jacenty. To je asi všechno, čím bychom notací charakteri-
zovali vzhledem k tropáři. Ostatně tropář sám nezůstává
všude věrný principu a má své vývojové odstavce, které
Hutter přehlédl. ²¹⁾

Bez rozboru paleografického byli bychom v zále-
žitosti jakubského graduálu téměř bezmocní pokud jde o
zařazení časové. Můžeme se opřít ještě jen o sanktorale
a o prosarium na konci. Prosarium je už kusé, ale zachy-
cuje nám naštěstí ještě část sekvence o sv. Václavu, zná-
mé Christe tui preclari militis Wenceslai. Materiál jeho
však ukazuje, že narůstalo postupně, což radí k opatrnos-
ti. Stránku se svatováclavskou sekvencí počmáral pozdní
majitel graduálu zkouškami pera. Ukázal tu, že dovede psát
notací kvadratickou, už tehdy módní, stejně jako "gotic-
kou"! Také na stránku obrácenou jakoby do počátku kodexu.
Z jeho textů může nás zajímat opakované jméno Václava IV.
Že je dei gracia romanorum rex et Boemie (?) - pod tím
také semper augustus. Notace a tyto věci jsou dokladem,

že graduále je od nás. O tom, že bylo užíváno v Brně u sv. Jakuba, svědčí jenom naleziště. Vrací nás tento kodex k pojmu jakubské školy, jejího rektora, jako tomu bylo při psalterích. Kalendář chybí, také litanie snad pro rogační účel o křížových dnech je nezapsána. Rozboru teď podrobíme sanktorale.

Sanktorale netvoří samostatný oddíl knihy jako celek. Jeho zimní partie je zpracována vůbec samostatně a vložena do temporalu velmi nemotorně. Bezohledně je totiž zasazena v adventu do formuláře kvatembrové soboty tak, že jej rozpoltila. Začíná svátkem sv. Lucie v zimě, ale je vedena příliš daleko, takže písaře zastavil až svátek sv. Jiří, když už je načato jeho officium. Nato pokračuje adventní kvatembrová sobota traktem, jehož titul zůstal před vložkou na levé stránce dole. Vložka rozpozná se podle změny barvy v notové osnově, jí nastupuje pro linky osnovy barva červená. Ale to není známkou písaře sanktorálu, jak by se mysliło. Červená barva nastoupí po černé znova uvnitř temporalu při officiu sv. Jana evangelisty po vánocích - v jeho Alleluja, pravou stránkou sice, ale po prvním řádku téže stránky psaném ještě černě. Pak trvá barva červená v knize nerušeně až do patnácté neděle po sv. Duchu (introit Inclina, jímž počíná pravá stránka), kdy vrátí se osnova k barvě černé. Ta pak setrvá, když po všech dominikách pokračuje v sanktorálu se začátkem ještě uvnitř téže (levé) stránky. Na jiného písaře sanktorálu nelze tedy mysliť. Nejprve bylo potřeba znova opatřit svatého Jiří formulářem mučedníků doby velikonoční. Společný charakter tohoto formuláře je příčinou, že už se neuvádí jeho jméno, takže zde světec nastupuje jaksi incognito a je nutno sem započítat i jiná jména, jejichž přítomnost by nám mohla posloužit. Vůbec sanktorale je velmi anonymní; kterému svatému formulář náleží, je potřeba uhodnout podle pořadí a obsahu.

Nejprve obsah sanktorální vsuvky.

Introit	Graduale	Alleluia nebo Tractus	Offertorium	Communio	Lucie
Dilexisti Ego autem	Dilexisti Iustus ut palma	-	Offerentur regi Gloria et honore	Diffusa Magna est gloria	In vigilia s. Thome apostoli
Michi autem Sacerdotes tui Vultum tuum	Minis confortati Ecce sacerdos Diffusa	Post partum	In immem terram Inveni David Offerentur	Ego vos elegi Beatus servus Simile est regnum cel.	In die sancto Silvestr In octava domini
Os iusti Statuit Loquebar Intret in conspectu Me expectaverunt	Iuravit Inveni David Specie tua Gloriosus deus Diffusa		Gloria et honore Veritas mea Fille regum Letamini Offerentur	Posuisti Domine quinque Feci iudicium Multitudo languencium Quinque prudentes	Felix (in Pincis) Maroel Priska Sebastian s Fabianem Anežka
Letabitur Scio cui cre- didi Vultum tuum	Posuisti Qui operatus Diffusa	Magnus s. Paulus dole	Gloria et honore In omnem terram Diffusa	Qui vult venire Amen dico vobis Simile est	Vinceno Pavlovo obráčení Anežka secundo Hromnice: antiochy a mše
Gaudeamus In virtute Statuit	Adiuvabit Beatus vir Iuravit	Tr. Qui seminat Tr. Desiderium Tr. Tu es Petrus	Offerentur In virtute Veritas mea	Qui me dignatus est Magna est Tu es Petrus	Agata Valentin Cathedra Petri

Introit	Graduale	Alleluia nebo Tractus	Offertorium	Communio	
<p>Michi autem mimis Sacerdotes dei OS iusti Rorate Sancti tui Proteristi</p>	<p>per totum Iuravit OS iusti Prope est -</p>	<p>Tr. Beatus vir Tr. Audi filia All. Gaudete iusti</p>	<p>Veritas mea vymazováno Ave Maria Confitebuntur</p>	<p>Fidelis servus Ecce virgo Gaudete iusti</p>	<p>Matěj ap. Řehoř Benedikt Zvěstování P.M. s. Tiburcii et Valeriani mart. Sancti Georgii martiris</p>

Příslušnost k formuláři nalezne se v této části sanktorálu celkem bez obtíží. Její rubrikace je tu vzácná, kde se titul nalézá, pozná čtenář z naší latinské citace. Pozornosti zasluhuje mše nadepsaná In octava domini. Je mariánská. Zřejmě tu přetrvávalo něco z hluboké minulosti, kdy první leden byl zasvěcen Matce boží. Nezdá se, že by pořadatel měl na mysli pouhou votivu pro vánoční oktávu, to by bylo *I n f r a* octavam. A pak *communio* je zde voleno zcela nezvykle skladbou o sv. ženách vůbec: *Simile est regnum celorum hominī negociatori querenti bonas margaritas* - to se o P. Marii nezpívá. *Codex Blandiniensis: Kalendis Ianuarias natale s. Marie. I to communio, ale bez All. zpěvu. Cod. Silvanensis má totéž: XIII Kalendas Februaris Natale s. Marie - s All. Specie tua; (Mont Blandin 8/9. stol., Compiègne 9. stol., Senlis 9. stol.)*- Hromnice mají formulář tradiční, o zpěvu k procesí pojednáme v jiné souvislosti. Ojedinělé je *Michi autem nimis p e r t o t u m* o sv. Matěji. Předchází nějaká razura. Písař tu opsal něco z pramene, co se na kodex nehodilo. Náš graduál totiž nemá *communio sanctorum*. Každá ze součástí mše je vynotována v prvním užití, v dalších užitích pak už je pouze incipitováno (obyčejně bez not, výjimečně s notami). Pouhé incipity značíme kurzívou, přijde nám to k dobru. Jinak je tomu s "allelujatickými" verši, o těch níže.

Introit	Graduale	Alleluia	Offertorium	Communio	Mučedníci doby velikonoční ?
Protexisti	-	Letabitur	Repleti sumus Confitebuntur celi	Letabitur	Mučedníci doby velikonoční ?
Protexisti	-	Primus ad Syon	Confitebuntur celi	Ego sum vitis	Marek ev.
Exclamaverunt.	-	In omnem terram	Protego	Tanto tempore	Filip a Jakub
Nos autem gloriamur	-	Dulce lignum		Nos autem	Nalezení sv. Kříže
Protexisti	-	Virgo Johannes		Ego sum vitis	Jan před branou latinskou
Sancti tui	-	Iusti exultent	Confitebuntur Mirabilis deus	Iustorum anime	Gordian a Epimach ?
Ecce oculi	Clamaverunt	Gaudete	Confitebuntur	Gaudete	Nereus a Achilles
Clamaverunt	Clamaverunt	Mirabilis	Letamini	Iustorum	Marcelin a Petr
Sapientiam	Exultabunt	Indicant sancti	Mirabilis	Ego vos elegi	Primus a Felician
Intrēt	Vindica	Fulgebunt	Exultabunt sancti	Pozuerunt mortalia	Basilides a druhové
Salus autem	Iustorum anime	Iusti epulentur	Anima nostra ?	Amen dico vobis quod uni	Marcus a Marcellinus
Loquetur Dominus	Vindica	Mirabilis	Letamini	Posuerunt	Gervasius a Protasius
Ne timeas	Fuit homo	-	Gloria et hore	Magna est gloria	Vigilie Nar.sv. Jana Křtitele

Introit	Graduale	Alleluia	Offertorium	Communio	
Iustus ut palma De ventre Multe tribulaciones Dicit Dominus Petro Nunc scio Iudicant sancti Laudate pueri Gaudeamus Sacerdotes eius Sacerdotes tui Time Domini Dispersit Confessio Iusti epulentur	Iustus ut palma Priusquam Ecce quam In omnem terram Constitues Exultabunt sancti Vindica Ego dixi Inveni David Sacerdotes eius Os iusti Time Domini Dispersit Probasti Clamaverunt	Letabitur Erat Johannes - Tu es Petrus Iudicant Laudate (pueri) Maria hec est illa Iusti epulentur Iusti epulentur Beatus vir Mirabilis - Levita Iusti epulentur	In virtute tua Iustus ut palma Gloriabuntur Michi autem Constitues Gloriabuntur Anima nostra Angelus Domini Sacerdotes Domini Letamini Inveni Letamini Oratio Confessio Anima nostra	In virtute tua Tu puer Etsi coram hominibus Symon Johannis Tu es Petrus Anima nostra Quicumque fecerit Amen dico vobis Semel iuravi Iustorum anime Domine quinque Signa eos Qui vult Qui michi ministrat Dico autem	I. mše svátku II. mše svátku Jana a Pavla Vigilie Petra a Pavla Svátek Processus a Martinian Sedmi bratři Maří Magdalena Apollinaris Felix, Simplicius, Faustin Stěpán papež Cyrilacus a druhové Vigilie sv. Vavřince Svátek Hippolyt

Introit	Graduale	Alleluia	Offertorium	Communio	Vigilie Nanebe- vzetí P. Marie
Salve sancta parens	Benedicta	-	Felix namque	Regina mundi dole: Beata vis- cera	Svátek
Gaudeamus	Propter veritatem	Assumpta est	Afferentur	Dilexisti	Oktáva sv. Vav- řince
Probasti	Posuisti	Levita Lauren- cius	In virtute	Qui michi	Hermes
Iustus non con- turbabitur	Iustus non	Letabitur ius- tus	In virtute tua	Posuisti	Sabina
Cognovi	Specie tua	Diffusa	Filie regum	Principes per- secuti	.Stětí sv. Jana Křtitele
De ventre		Misso Herodes	Posuisti	Posuisti	Felix a Adauctus
Sapientiam	Gloriosus	Nativitas	Filie regum	Quod dico vobis	Naroz. P. Marie
Gaudeamus	Audi filia	Beatus vir	Gloria et ho- nore	Diffusa	Gorgonius
Gloria et honore	Posuisti	Concussum est	Stetit angelus	Magna est	Michael arch.
Benedicite	Benedicite	Martinus	Veritas mea	Benedicite	Martin
Iuravit	Statuit ei	Inventa	Offerentur	Beatus servus	Cecilie
Loquebar	Audi filia	Iustus (dost)	Veritas mea	Confundantur	Klement
Dicit Dominus sermone	Iuravit			Beatus servus	

V tom, že i druhá část sanktorálu má pouhé incipity pro zpěvy vynotované v první části, máme důkaz jednoty a časového prvenství vsuvky přes její neodborné umístění. Neodbornost lze pozorovat také v tom, že velikonoční doba v sanktorálu, počínající od svátku Tiburcii et Valeriani, nemá v graduálu zařazení samostatné mezi poslední nedělí post Pascha a Nanebevstoupením, jak jinde bývá, když už je jednou sanktorálem interpolováno temporale, a že je podávána nesouvisle svým roztržením. Jedno však ji sjednocuje: zaznamenává také Alleluja, jež bylo prve zanedbáváno v pořadech. Alleluja proti ostatním zpěvům je zapisováno vždy pouhým incipitováním, kromě ovšem skladeb propriálních tomu kterému svátku. Pro alleluja má totiž graduál výjimečné commune, kde skladby jsou vynotovány vcelku. Tato řada se objeví, jakmile projdeme sanktorál do konce, po přidaném formuláři o Posvěcení chrámu a mši zádušní, jež je sotva naznačována (Si enim credimus jediná). Velikonoční doba v sanktorálu tedy Alleluja aspoň incipituje, už proto, že v ní Alleluja zastupuje vynechávané graduale. Vynecháno je Alleluja druhé do povinných dvojic. Podle mladších pramenů našich diecézí bralo se z temporalu, graduálu chybí vesměs rubrikace. Velikonoční úsek projde a graduál se zase vrátí, jakmile však písař s Alleluja jednou začal, pokračuje dál v jeho incipitování - patrně ne preceptivně, nýbrž pouze direktivně, takže volba skladby je snad pořád ponechána volnému výběru, kde takový výběr commune poskytuje. Takový byl původní stav. Jinak commune "allelujatické" má pro nás dvě zajímavosti. Alleluja Primus ad Syon náležející evangelistům nechal písař v osnově nevypsáno: patrně proto, že je vypsál o sv. Marku. Je to důležité pro postupné vznikání rukopisu. A když už jsou opatřeny skladbami virgines přikvapí ještě Alleluja Hec est vera fraternitas, která chyběla svátku Jana a Pavla, ale i zde osnova zůstala prázdná. Konečně ještě toto: "Allelujatické" commune začíná skladbou mariánskou Virga Yesse floruit, ale tu sanktorální seznam napotřebuje, týká se mše vo-

tivní. Však je také psána goticky na rozdíl od dalších členů tohoto commune.

Příslušnost formulářů se nám hledala tíž. Důležité je, že pomohl misál, jež v časovém pořadí zařadíme za graduál, zde pomocník v určení proveniencí kodexu našeho. Čemu náleží dva zpěvy po svátku sv. Jana ante portam latinam, je nám nejasné. Snad alternativa jako při formuláři o mučednících. O sv. Stanislava se nejedná.

Průzkum sanktorálu měl nám posloužit pro dokumentování proveniencí; žádný z našich patronů se v něm nenalézá, takže chybí i sv. Václav, titul moravské katedrály. To by se bývalo dalo říci rovnou, my jsme se však chtěli spokojit i s tím, že domácí kultury se tímto seznamem nevyučují a naopak jejich nepřítomnost se omlouvá. Měli jsme příležitost v rozlišení písma pozorovat, že graduál ve svém praktickém poslání zařazuje jenom ty svátky, které ve formuláři mají aspoň jeden zpěv jinde nezapsaný. Není na místě jediný formulář, který by byl proincipitován ve všech částech mše. Mohli jsme se zastavit pouze při sv. Benediktu, ale jeho graduale *Os iusti* zůstalo incipitem neprávem, protože se v jiném svátku nevyskytlo, je to formulář neukončený, razurování v něm prozrazuje bezradnost. Zde je potřeba upozornit, že incipit někdy počítá se zápisem dotyčného zpěvu mimo sanktorale. Na přítomnost skladeb v temporale se myslí nejen o Zvěstování P. Marie (pořad adventní), nýbrž např. také o svátku Maří Magdaleny. Pro graduale *Os iusti* nebylo lze s ničím takovým počítat. Neměli pořadatel pro skladbu pramen, raději zápisu celého nechal. Obrátíme-li nyní s těmito zkušenostmi pozornost k sv. Václavu, jenž musil přijít na pořad až pozdě, všechny součásti jeho mše už prošly jinde.²²⁾ Pro jeho translaci březnovou by rubrikace stejně odkazovala ke hlavnímu svátku a je otázka, zda Morava Translaci Václavovu už slavila. Zdá se poněkud kruté tak slavného patrona diecéze ani nepřipomenout, ale nezapomínejme, že kodex se rubrikace všude zříká, patrně pro naléhavost; to pro olomouc-

kou katedrálu nesvědčí). Sanktorale tu nevzpomíná ani apoštolů, kromě nahodilosti o sv. Matěji, takže nedošlo ani na sv. Jakuba, jehož bychom tu k provenienci potřebovali. Chybí zmínka o sv. Pavlu, 30. června, a chybí vůbec slavnost Všech svatých. Záhadné je chybění vigilie a svátku apoštola Ondřeje s propriálními součástmi. Řekli bychom, že se písaři ztratil v předloze, ale jeho součásti nepropriální má naše graduále vynotovány až pozdě. Offertorium z vigilie Gloria et honore až o sv. Tomáši, Constitues eos, tj. graduále svátku, až o Petru a Pavlu. Podobně je zanedbán sv. Mikuláš s propriálním Alleluja, které už bylo. Proto se začíná až Lucíí. Ale nám jde o patrony. Pohodlně mohl být zahrnut do pořadu sanktorálu sv. Vojtěch po sv. Jiří. Misál, který přijde na řadu, udává pro něj mši pouhým Protexisti. Není vyloučeno, že nadbytečné offertorium Confitebuntur ve mši o mučednících doby velikonoční je incipitováno přímo pro něho - tak by nám Vojtěch na rozdíl od sv. Václava nemusil v sanktorálu ani chybět. Potřeba dalších patronů je pro naše graduále nejistá. Ludmila slavená pouze v listopadu má v příštím misálu pouze orace, stejně Quinque fratres. Obojí přichází přitom na pořad ještě později než sv. Václav, takže zpěvy by byly prošlé. Sv. Prokop bude v misálu teprve přípisem.

Zmínili jsme se o přítomnosti sv. Václava aspoň v prosariu na konci rukopisu. To nemůžeme pustit jen tak ze zřetele, už proto, že se v našem kodexu jedná o nejstarší prosarium s notami u nás, a to nejen na Moravě.²³⁾ Celkem je tu zachováno 25 sekvencí a řazeny jsou po pořádku podle církevního roku, což je pro původnost skladby svatováclavské důležité, je tu na svém místě. Nejprve jdou skladby vánoční, vesměs známé: Gratex nuno omnes, Natus ante secula, Eia recolemus, Letabundus. Tato poslední je psána o stupeň výše, tedy v modu VIII, jak to melodií svědčí. Pak skladby konkomitantních svátků: Štěpána Hanc concordí, Jana evangelisty Iohannes Ihesu Christo multum dilecte virgo, Mláďátek Laus tibi Christe

patris optimi - tato s melismatickým počátkem EFE D DC
FGaGFE GaG. A konečně o Epifanii Festa Christi.

Sanktorální prosy zařazeny jsou ovšem mezi temporální a není jich mnoho. Před velikonoce čteme pro sv. Pavla obrácení Dixit dominus ex Basan a pro Hromnice Conventu parili. Velikonoce mají vedle Laudes salvatori a Victime paschali také už Hec est sancta solemnitatis, další slavnosti pak po jediné skladbě: Summi triumphus pro nanebevstoupení, Sancti spiritus assit nobis gracia pro letnice, Benedicta semper pro Trojici. O sv. Václavu bude devátou sanktorální skladbou z těch které nyní následují: Petre summe Christi pastor (nepředcházelo nic o sv. Janu Křtiteli!), Sacra nunc Margaretha, Celi enarrant gloriam dei (Divisio apostolorum), Laus tibi Christe qui es creator (Magdaléna) o sv. Vavřinci dvě: Stola iocunditatis + Laurenti David magni, pak mariánské: Congaudent angelorum (Assumptio), Styrpe Maria (Nativitas). Pak už Christe tui preclari militis Wenceslai. Povážíme-li nyní, že pro sv. Markétu a pro první o sv. Vavřinci zůstává prázdná osnova - sv. Pavel, Divisio apostolorum a Magdaléna že mají osnovu vyplněnou notováním pozdějším - pak po odečtení mariánských svátků je tu na svatého Václava opravdu upřena pozornost, ač základní notopis nastupuje už při skladbě předešlé, z dvojice druhé, skladbě o sv. Vavřinci. Pořad ovšem ještě pokračoval před vytržením nejméně skladbou o sv. Michalu a o všech svatých, ale nevíme, jak dalece tu bylo nápevu dbáno, a to týká se i Posvěcení chrámu, které tu mělo sekvenoi patrně na závěr. Původce graduálu tu opisoval povinné skladby z předlohy ne se stejnou pečlivostí a zájmem. Ostatně ani tam neměl počet úplný, chybí-li sv. Jan Křtitel a také sekvence o sv. Kříži. A jestliže jsme řekli, že se sekvence postupně v graduálu zdají narůstat, lze pozorovat, že se to týká spíše jen písářského materiálu, tj. přivazovaných listů; notopis původní svědčí pro jednotnost knihy včetně této závěrečné její části. Tím kult sv. Václava je pro rukopis obligátní.

Poslední závažná otázka týkající se sanktorálu je, ke kterému ritu se graduál svým výběrem a uspořádáním hlásí. Předchozí pramen byl cistercký, jak je tomu nyní s tímto graduálem? Nuže, ritus tohoto zpěvníku už je diecézní. Stačí srovnat sanktorální obsah s dochovanými pozdějšími kodexy olomoucké kapituly, tj. s misály rukopisnými CO 141 a CO 585. Odchylek je malý počet a znamenají vesměs další vývoj ve jmenovaných misálech i zavedením skladeb nových a přiléhavějších. A co temporale?

Ritus temporale vyjadřují nejvýrazněji pravidelně ceremonialia, vyskytující se vedle pořadů striktně mešních. Jedná se o procesionální liturgii Hromnic a Květné neděle, o zahájení postní doby Popelcem (*Incapite ieiunii*), o liturgii předvelikonočního Tridua. Zřídka je pamatováno také na obsah procesí rogačního o Křížových dnech a jsou také některé zvyklosti vánoční. Pozdější doba starala se také o zaznamenávání pořadů k průvodům před nedělní velkou mší (*summa*). Pro starou dobu přichází v úvahu jen "triumfální" procesí před summou Hodu velikonočního. Všechny tyto věci podrobněji registruje misál. Graduály bývají na ně obvykle skoupé, zvláště pokud se liturgie odehrává mimo kostel. V klášteřích vzniklo k tomu procesionale, v diecézním úzu ujalo se pozdě, zato v užívání vstoupila diecézní agenda, mající na zřeteli především texty kněžské, jež osamocně bývaly v baptisteriích či rituálech.²⁴⁾ Co o tom vypovídá náš graduál ?

Nejosobitěji je v graduálu podána Květná neděle. Počáteční *Collegerunt* sloužilo zřejmě za mezizpěv chóru ke čtení epištoly a evangelia, jak před svěcením ratolestí v diecézi bývalo. Následující antifony procesionální *Cum appropinquaret* a *Cum audisset populus*. Ale třetí z nich, *Ante sex dies*, nalézá se až přede mší, to znamená slouží k návratu procesí, kde mělo být *responsorium* *Ingrediente domino in sanctam civitatem*. Před touto antifonou je totiž zřejmě *statio*, neboť je tu zařazen holdovací hymnus *Gloria laus et honor* s diecézním nápěvem aspoň refrénu, neboť jinak osnova je nevyplněna. Z notovaného tu dalšího

hymnu *Vexilla regis prodeunt* byly prakticky potřeba jen dvě sloky *O crux ave spes unica* a doxologie. Podle diecézní Rubriky je tu totiž pozvedán kříž, jemuž bylo holdováno. Další dvě antifony jsou jen incipitovány: *Fulgentibus palmis* a *Scriptum est enim*. Poslední má na zřeteli zvyk, že byl ratolestí v prostraci udeřen kněz vykonávající obřad (*Scriptum est enim percuciam pastorem...*), jenž pak povstal při slovech: *Postquam autem resurrexero precedam vos in Galileam*. Mimo moravskou diecézi se zvyk u nás neudržel, ale není našeho původu.²⁵⁾ Co zde znamená antifona *Fulgentibus palmis* prostě rním u adventu, dá se vytušit, ale v misálech kapitulních zařazována byla už k rozdávání posvěcených ratolestí před průvodem a bude tak i v jakubském misále dalším. Ani v pražském ritu nebývalo jinak.²⁶⁾ Vzor, jenž je tu sledován, je tedy neznám, ale zpěv k návratu je jistě vlastní iniciativa. Snad se ani nedála statio mimo kostel. (Nesměla?) Nápadné je, že byly vynechány obě antifony *Pueri hebreorum*, vždyť zpěvu se zúčastňovala škola. Neměla se kde rozvinout jejich dobou nezbytná dramatisace? - Méně slavným napodobením Květné neděle býval průvod se svícemi hromničními, nalézající se ovšem v sanktorálu. Ten je odbyt v graduálu třemi obvyklými procesionálními antifonami: *Ave gracie plena* (opravován počátek nápěvu!), *Adorna thalamum tuum Syon*, *Responsum accepit Symeon*. Ani kantikum k rozdávání svící s antifonou *Lumen ad revelationem gentium* není vzpomenuáno. Snad tedy poměry ztísněné, které u sv. Jakuba patrně byly. Že také o popelečném průvodu kajících není známky, je logické. In capite ieiunii nemá graduál víc než vatikánská edice: dvě antifony k rozdávání popela: *Immutemur* a *Iuxta vestibulum plorabunt* s předeslaným introitem *Exaudi nos domine*, o němž bez rubrikace je nejasno, kam byl umisťován, zda před svěcením, či po něm. Druhý způsob byl by podle moravské Rubriky. - Triumfální procesí před summou velikonoční za zpěvu *Cum rex glorie Christus infernum debellaturus intraret*, kde závěrečné alleluja není ani tropo-

váno známým *Triumphat dei filius*, začíná antifonou *Vidi aquam patrně k aspersi* (bez žalmu!). Hymnus *Salve festa dies* má mimo refrén jen tři sloky. Slavná antifona *Sedit angelus* s verší *ad respondendum* na závěr nechybí. Příští misál jí bude nadepisovat: *In introitu ecclesie*. Měla být po návratu procesí, ale obsah má stacionární.

Triduum sacrum vypadá na poměry velmi uskrovnělé. O Zeleném čtvrtku mimo mši není nic zapsáno. Bílá sobota má pro mši jen *Alleluja* s veršem a incipitovaným traktem *Laudate*. Mši předcházejí jenom trakty k lekcím, jakoby ani nešlo o kostel farní. Více je o Velkém pátku, ale jsou to známé věci. Po obou traktech *improperia* k procesionálnímu přinášení kříže, původně jeho ostatků, jsou nerubrikovaná. Teprve *Ecce lignum* má udáno: *Hic denudata cruce antiphona*. Se žalmem *Beati immaculati: Psalmus integrus cantetur*. Zřejmě k adoraci jako i dále antifony *Dum fabricator* + *O admirabile precium*. Ještě i hymnus *Pange lingua gloriosi lauream certaminis* s tradičním naším nápěvem a refrémem *Crux fidelis inter omnes arbor una nobilis*. Osnova není donotována.

Vánoční zpěvy měla předloha, ale v graduálu jsou s prázdnou osnovou. Tak nebyl opsán verš k offertoriu první mše vánoční, jenž patřil mezi udržované výjimky, pak tropus před introitem mše třetí *Hodie cantandus est* a zase verš k offertoriu (*Tu humiliasti*). Něco slavnějšího mělo být zapsáno také před introitem Epifanie, když předchozí odbyla rubrika *In circumcisione domini Puer natus per totum*. Ale osnova byla později využita pro sekvenci *Gaude mater luminis* a za týmž účelem byl vymazán původní text. Skladba původní byla nadepsána *Subscriptum offm (officium nebo offertorium?) t(enetur) sol (empniter) cantari*. Jsou tato uskrovnování důsledkem krize v záležitosti školy u sv. Jakuba? Že by totiž rektor byl právě bez zpěváků? Kodex asi opravdu zapadá do té doby, do 14. století nepřekračuje. Chybí mu Boží tělo jak v temporáli, tak mezi sekvencemi, ani přípisky není o ně postaráno.

Zbývá ještě zmínit se o notaci mladších součástí kodexu blíže. Naše země převzaly guidonskou osnovu i s nebyvalými notami. Dosavadní uzuální neумы do osnovy notátoři nepřenášeli. Vraceli se k nim jen tehdy, když potřebovali zapsat něco bez linkové osnovy. Tak doplněn je zpředu Introit Intret oracio mea in conspe - ctu už s notami v linkách - v kvatembrové sobotě před II. nedělí postní. Podobně dále ještě Incepce Miserere pro graduále téže mše. Kružbovitá gotika neumová. V pondělí po II. postní neděli je tak doplněn celý nápěv ke communió Intellige clamorem. Zde stojí za povšimnutí tvary pressu a také zdvojování esovité křivky (virgy) podatu - snad původně oriscus, i když je supunktováno. Virga sama je tu jiná. Výtvarně ovšem vniká gotický styl i do notace v osnově a pozměňuje ji tvarově - to lze říci o novějších zápisech sumárně. Tak např. podatus místo ohbí dostává zaklíněnou jacentu nebo rhombu. Že se jinak zůstalo při notě metské, lze poznat z chybění virgy a z výhradně pravouhlého klivu. Jedna výjimka se v kodexu přesto najde - když je totiž nahrazen novější skladbou allelujatický zpěv II. neděle adventní na razuře po původním Stantes erant pedes nostri in atris tuis Iherusalem. Nová skladba Prophete sancti predicaverunt má klivy vzniklé flexováním virgy a virga se také vyskytne samostatně. Přesto si však povšimněme, že klivis zdá se podepřená jen zespod kolmicí a virga má hlavici poněkud jinou, sama je také zdá se zjevem řídkým. Je možné, že tu některý notátor zabrousil do cizí školy, napodobil snad cizí pramen, z něhož módní skladbu přepisoval. Hřebíčky.

Leckdy se výběr skladeb i v temporale odlišuje od běžného kursu, tím spíše od vatikánské edice, to musíme nechat stranou. Zajímá bude, že název Septuagesima označuje zde tempus jako Quadragesima, takže se píše dominica II. nebo III. in Septuagesima. Ale to soukromý vynález.

Nota metensis prodělala na půdě moravské vlastní vývoj, jiný než v sousední diecézi české. Vyústil nakonec do notace kvadratické. Abychom zachytili tento vývoj

vcelku, musili bychom tu rozebírat také rukopisy olomoucké, a to by přesahovalo náš úkol. Naskytne se nám příležitost zastavit se přesto ještě u dalšího svědka toho vývoje po jakubském graduálu - totiž v rukopise téže knihovny sig. 6/11. Jde zase o misální plenarium s vynotovanými chorovými součástmi mše během celého církevního roku, tentokrát ale v osnově červeně linkované. Ale proč jsou nápěvy zase v misálu, když už byl graduál? Snad to zodpoví okolnost, že tento kodex neměl sloužit kostelu farnímu, nýbrž jeho filiálce, tj. kostelíku či kapli, jak se tehdy nesamostatným chrámům říkalo, svatého Mikuláše. Na horním okraji fólia 76a stojí napsáno velkými červenými literami: *Hic est dedicacio capelle sancti Nycolai* - je to při formuláři druhé neděle po velikonocích. Přípisek sekvence na fol. 165a dole má podpis *Michael capellanus*.²⁷⁾ Podobně je na fol. 157b nahoře připsáno: *Michael vicarius ibidem vel ca (pellanus)*. Kaple bývala původně zbudována pro obyvatelstvo románské, tak jako sv. Jakub byl pro osazení německé. Ale marně bychom očekávali v nápěvech kodexu románský dialekt. Negermánskou a nediecézní tradici může však zachovávat leckterá zvláštnost v ritu uvnitř moravské rubriky.

Notátor tohoto kodexu velmi podléhá módě, která mu základní notační styl proměňuje do gotiky postupně: napřed do pouhé fraktury znaků, pak do jejich morfologického rozpadu, ale nakonec k rezignaci na frakturu a návratu k útvarům oblým, jako jsou oblé kružby v gotickém okně. Už jsme poznali jinde tyto fáze jednotlivě jako zásahy různých rukou, zde se jedná stále o touž ruku, neboť morfologie se notátorovi také mísí bezděčně při té či oné stylové distinkci chtěné. Jednotlivosti musíme zase ponechat faksimilím, povšimneme si zvláště toho, co nejvýrazněji zaujme odborníka při prohlížení nápěvů, a to je tvar virgy. Chyběla našim předkům v metské notaci pro climacus, jak jsme už pověděli, a bývala napřed různým způsobem substituována. Zde se nám v základním písmu zjevuje v podobě menzurální minimy. Je to ovšem podobnost vnější, neboť pravý původ tvaru

se dá v kodexu sledovat. Kauda virgová je původně vedena po pravé hraně rhomboidu šikmo. Jakmile však dospěje dole k hrotu, prohne se směrem dolů. Když přestane být vedení kaudy pozorovatelné, nabýváme představy, že kauda je spuštěna z hrotu, že je to dřík. Zvláště když rhomboid nad takovým dříkem bývá stažen do hlavice až jehlové.²⁸⁾ Jistě jde o vliv gotiky, ačkoliv v gotických přeměnách základního notování je tento tvar virgování zaměněn napřed za suppunktovaný apostrof a posléze za virgu skutečnou, restituovanou z uzuálního gotického neumování. Minima základního notopisu nebyla virga skutečná, nýbrž modifikovaný oriscus do tvaru nazad nakloněné virgy kvadratické s mírným kaudováním také po druhé straně hlavice. V té podobě byl substitutem virgy v českých rukopisech vzniklých péčí biskupa Tobiáše obnovou po braniborské okupaci.²⁹⁾ Jinak bychom viděli, že oriskování samotné dělá leckde notátorovi našeho kodexu starosti. Objeví se někde i nad subpunktem klimatického sestupu jako v předdiastametickém neumování. Kaudami vzhůru jako epiphonus. Při allelujatió-kém commune a při sekvencích neopisoval notátor jeden a týž pramen, proto se mu naskytly k přepisu nezvyklé věci.

Náš brněnský kodex je nejstarším misálem moravské diecéze. Zaslouhuje si proto podrobného popisu. Jako z notace, tak i z liturgického obsahu nám vyplyne pro jeho datování počátek 14. století. Rukopis je v počátku kusý, lze zjistit pět listových pahýlů a jistě chybí ještě více. Něco napovídají záznamy na předním příděšti. Po třech mešních oracích nového svátku sv. Heleny a po stejnou rukou zaváděné votivě *De tribus regibus* (jmenování Caspar, Balthasar, Melchior) následují černějším jiným písmem: *Mše Rorate celi folio quinto - Et in terra quere in folio k a l e n d a r i i j*. Jinak odkazy má týž formulář ještě pro *graduale* (*A summo celo*) a pro *offertorium* (*Ave Maria*). *De corpore Christi*, votiva, která má odkaz pro *Alleluja*. *Officium s. Trinitatis* s odkazem pro *introit* a pro *Alleluja*. Ještě je tu také *introit Salve sancta parens* jako načatá mariánská mše, pod tím už jen staré inventární

číslo 11.

Fol. 1a-86a je první díl temporálu do konce letního kvatemburu. Pro kusost začíná však rovněž kvatembrem v adventu, tj. uvnitř sobotní poslední prophetie o mládencích v peci ohnivé. Prvním zpěvem je tedy "ympnus" trium puerorum s vynotovaným pouze prvním odstavcem, zbytek jen protextován. Tak tomu bude také při všech skutečných strofických hymnech v tomto misále pro úsporu. První mše vánoční podržuje při offertoriu Letentur celi dva verše ad rependum. Ale tropy o vánocích nejsou. Především stojí za ohledání cyklus velikonoční. Na fol. 16ab čte se Benedicchio cinerum in capite ieiunii. Popelce udílí se před započatím průvodu. Ritus je diecézní, protože odpovídá olomouckým misálům CO 141, CO 585. Ale původnější, protože introit Exaudi nos domine klade až za udílení popelce, nikoliv před ně, když je ukončeno svěcení - je to introit k procesí, jež náš kodex ovšem už vynechá. Po oraci následuje hned mše. Také jmenované misály jsou zde bez procesí, ale to, že k udílení popelce má náš misál jediný zpěv (Iuxta vestibulum), je známka zvláštního uskrovnění. Patrně bylo málo participantů kajícínosti. - Od fol. 48 přechází notopis ke kružbovitému stylu a trvá tak až do sanktorálu. Nesmí mást, že změna přichází s novou (pravou) stránkou uvnitř introitu mešního (čtvrtek po Smrtné neděli), dřívější notopis se vrátí k procesí o neděli Květné, ale nikoliv ke mši.

Benedicchio palmarum na fol. 50b začíná bez úvodní antifyony hned orací k perikopám (Omnipotens sempiternus deus qui dominum nostrum). Lekce před evangeliem není o dvanácti palmách, nýbrž Exulta satis filia Syon ze Zachariáše. Evangelium Janovo. Za mezilekční zpěv slouží "anth." Collegerunt pontifices, ale nic tu není o dramatickém provedení později v diecézi požadovaném. Vůbec zápis slavnosti je na rubriky mlčenlivý. Svěcení koná se třemi modlitbami, ³⁰⁾ z nichž po oraci Auge fidei další, tj. Deus cuius filius pro salute přechází do nenotované konsekrční preface: Po eterne Deus: Clemenciam tuam domine postulamus (cel-

kem neznámé užití). Třetí modlitbou je Omnipotens sempit. deus flos mundicie (!). Celkem tedy obřad velmi střízlivý (bez exorcismu), odchylný od uzu diecéze. Dále incipitovaná antifona Fulgentibus palmis (...huic omnes occurramus cum hymnis et canticis...) sloužila jistě nejen v rozdávání, nýbrž i za úvod k procesí. Je pro ni orace Adiuva quesumus fragilitatem. Užití antifony je v moravském kraji běžné, orace výjimečná. Ad processionem vynotovány známé tři antifony prolixní. V dalším poznáme statio. Ymnus Gloria laus et honor je po refrénu bez notace. Bez not je obojí Pueri hebreorum. Na Moravě nezbytná antifona Scriptum est enim percuciam pastorem ke švihnutí proutkem je incipitována až nakonec. Napřed je incipitována sloka O orux ave (z hymnu Vexilla regis prodeunt) s doxologií a zavedena orace nato: Deus qui pro nobis filium tuum. Tímto způsobem uctěn kříž. Ale není tu zmínka o návratu procesí, neboť k němu chybí zpěv (responsorium). Po scriptum est je zapsána hned mše. Zřejmě statio byla v kostele, průvod nesměl ven.

V pašijích (všech) svatého týdne nalézáme červené značky k provedení. Evangelista M (media vox), Kristus S (subtus ?), hlas ostatních osob a (altius). Tu a tam touž barvou objevíme i neumový náznak, tzn. u evangelisty před posledním přízvukem věty dvojnásobnou flexu, či porrectus flexus, u Krista torculus resupinus. Závěr pašijí = "Evangelium".

O Zeleném čtvrtku žádná rubrikace, jen po mši po nadpise Ad vespere je incipitováno v notách Calicem salutaris. O Velkém pátku rozhovoří se misál rubrikami teprve po uctění kříže. V přímluvách před improperiemi Oremus pro christi-anissimo imperatore nostro beze jména. Prosba není proměněna ještě na českého krále, ale v sobotním praeconiu paschale už tomu tak bude. Na císařskou důstojnost krále českého nelze ještě myslet (od r. 1355). Tomu odporuje paleografie kodexu i jeho ostatní obsah (viz níže sanktorale). Spíše lze myslet na příchyllost Jana Lucemburského k neměc-

kému panovníkovi v jeho sporu s papežem. Podivné je aspoň, že také mezi votivami (viz níže) najdeme oraci za císaře aspoň v titulu. Kontext její má imperator vel rex. Jak bylo v kánonu, je nám zatajeno v důsledku ztráty listu. - Improperia jsou uvedena prostě nápísem Produciendo crucem dicatur anthiphona. Před prvním Agyos čtete "pueri". Ecce lignum crucis je s titulem Introitus (!), ač v něm udáno: Psalmus per totum. Dál je nadepisováno jen "Anth." k Dum fabricator a O admirabile precium, kdežto Crux fidelis je jenom Ympnus ante crucem. Po incipitu Pange lingua je už jen text. Post salutationem crucis accedat sacerdos ad altare et dicat (incipit bez not): Oremus, preceptis salutaribus, Pater noster. Úlomek hostie vpouští kněz do kalicha nichil dicens, nisi secrete: In nomine patris et filii et spiritus sancti. Tato formule na tomto místě známa je jen z přípisu k sakramentáři kapitulní knihovny olom. 11.stol. rkp. CO 579, ale až na závěr po přijímání: Sumit de sancta et ponit in calice nihil dicens, et communicant omnes cum silentio. K tomu: Hoc facto dicat pontifex: In nomine... sancti. Pax vobis. Rp.: Et cum spiritu tuo - et expleta sunt universa. Náš kodex neopomene ku podivu vyložit, že polibek pokoje odpadá kvůli Jidášovi a že sanctificatur vinum per hostiam consecratam (rozdílné výrazy!). Nakonec mají být nešpory secrete. O Božím hrobě není zmínky.

In vigilia pasche. Zcela stručné rubriky o svěcení ohně po sedmeru penitentiálních žalmů a litaní. Orace jsou pouze dvě: první dvě z římského misálu v opačném pořadí. Ympnus známý Inventor luminis má vynotován jen refrén. Má se zpívat kolem hranice circumeundo septem vicibus cum thure. Mimo refrén jen tři sloky. Pak je vynotováno Exaltet - nejstarší zápis moravského nápěvu. Po čtyřech lekciích Eundo ad fontem cantatur: Rex sanctorum - zase jen refrén toho hymnu je vynotován, ostatek jen text. Zapomětlivost při přepisu předlohy, nebo privilegium křtu v kostele filiálním pro neznalost domácího jazyka u Románů? Po Amen hymnu je modlitba Pater noster, verš Domine apud te est fons vite s odpovědí, pak praví se: Require bene-

diccionem fontis in a g e n d a. Nejstarší zmínka o agendě na Moravě. A hned pod titulem Ad missam notováno paschální Kyrie, celé, jen závěrečné chybí. Upozorněno, že Gloria dicitur, a dál jen známé věci. Benedicamus domino s jedním alleluja, ale nenotované. Hned dále pro Hod boží Ad aspersionem notováno Vidi aquam a bez rubrik dále Cum rex glorie s netropovaným alleluja, Ympnus Salve festa dies s vynotovaným jen refrénem - a in reditu ecclesie: Sedit angelus se známými solistickými verši ad repetendum či respondendum. (Šlo se asi kolem kostela.) Pak na další stránce už Ad missam.

Při pondělním mešním formuláři (fol. 72a) je na spodním okraji přípisek orací pro mariánskou mši v době velikonoční. Na rubu téhož listu čte se na témže místě touž rukou k téže mši suffragium o Všeoh svatých (Christianam, quesumus domine, respice plebem). Na druhou neděli velikonoční je zmíněný přípisek o dedikaci svatomikulášské kaple. Křížové dny po páté neděli mají v kontextu misálu jenom mši. Ale po ní na fol. 78b čteme na spodním okraji v přípisku: Maior lethania, a udána bez not známá rogační litanická formula ke vstupu do stationárního kostela: Aufer a nobis domine iniquitates nostras, ut puris mentibus mereamur introire ad sanctos (místo sancta!) sanctorum. Miserere miserere... Exaudi exaudi... Sancta Maria - a opakován refrén Aufer a nobis. Je to nejstarší zmínka u nás o této formě, která se potom udržovala jen v diecézi české. Najde se v pražském procesionálu svatovítském, rkp. Nár. muz. XIV D 8 ze stol. 14., pak v graduálu pražské Univ. knih. XIII A 5o z druhé pol. 15. stol. (na konci sekvenciáře).³¹ Graduální speciale Nár. muz. XII A 1 má v části z doby Jenštejnovy notovány jen incipity. - In vigilia penthecostes jsou zapsány jen texty a odkazy. Přípisek na fol. 84b (feria VI v oktávě) má vyměnit nesprávnou oraci po přijímání. Pamětihodné je, že náš kodex nadepisuje orace tohoto druhu Post communionem místo obvyklého complenda. Na fol. 86a-87b je vsazen po první části temporálu mešní řád. Jsou to jen preface a kánon se svými přívěsky. Je vidět, že Ordo missae

nebyl ještě ustálen, včetně modliteb oblačních. Gloria a Kredo, jež by jediné měly nárok na záznam, náležely ke zpěvům chorovým a ty měly v knihách vlastní shromaždiště. Např. před temporálem. Mohl je mít kodex na ztracených listech, ale zdá se, že se spoléhalo na jiný pramen, jako i při předchozím jakubském graduálu. Také na paměť celebrantovu (viz níže). Proto i preface jsou zapsány bez not. Napřed "cottidiana" s úvodním dialogem pro všechny a se Sanctus na konci (bez nápěvu). Pak je zapsána partie Et ideo cum angelis... dicentes k ukončení prefací propriálních, pro časté upotřebení je zde nadepsána jedinečně: Repeticio. Stačilo jí pak jen incipitovat. Trojiční preface incipituje Quem laudant angeli, což je dopsáno dole na okraji. Mariánská preface ovšem udává: Et te in veneratione BMSV e x u l t a n t i b u s a n i m i s colaudare. De apostolis už je neukončena: Ut gre(gem) - a zbytek je vytržen. Na pravé stránce, tj. fol. 87a, jsme v kánonu a až po konsekraci v modlitbě Nobis quoque, která zde je od slov famulis e t f a m u l a b u s tuis de multitudine miseracionum. Rubriky kánonu jsou bezvýznamné, udávají jen, co říkat nahlas a co potichu. Pater noster bez not, Agnus příznačně jen incipitováno. Dando pacem: Habete vinculum pacis ... po straně přípisem doplněno: Pax tibi et ecclesie... Začíná se tu připisovat, protože cyklus ke přijímání svátosti se pořád ještě vyvíjel. Pro ukončení mše: Post inclinet se ante altare dicendo: Placeat tibi sancta trinitas ... - a ve zkratkách následuje známé díkyčinění od incepte antifony Trium puerorum, která se po žalmech opakuje vcelku. K žalmům se také přidávalo canticum Nunc dimittis. Závěrečné orace jsou jen dvě, ale na spodním okraji zapsal si majitel ještě dlouhou modlitbu subjektivní: Domine Ihesu Christe, qui hanc sacratissimam carnem de gloriose V. Marie utero assumpsisti. Jinak ještě na téže stránce pokračuje se v temporálu formulářem De sancta trinitate.

Tato část temporálu zabírá fólia 87b-103b. Boží tělo už je zařazeno: Feria V. post trinitatis de corpore

Christi. Většinou odkazy. Tak o evangeliu: Caro mea vere est cibus require in vigilia palmarum (!) ita incipiendo ut dictum est, et ita finiendo: Et mortui sunt, qui manducant hunc panem, vivet in eternum. Ona sobota má opravdu toto evangelium pro zmínku o chystané zradě Jidášově. Tam je zase upozornění po straně, kde je finis evangelii de corpore Christi. Po svátku Božího těla následuje číslování nedělí post octavam trinitatis. Poslední neděle, tj. XXIII. opakuje předchozí pořad (také Collecta, secreta a - zde to jméno - complenda ut in precedenti dominica), až na perikopy a také Alleluja. Jeho text Qui sanat contritos zůstal však s prázdnou osnovou. Na svém místě mezi nedělemi je zařazen podzimní kvatembr.

Pro časové zařazení kodexu nejdůležitější je ovšem sanktorále, jež nyní následuje na fol. 104a - 138a. Vlastní stránkou začíná In vigilia sancti Andree apostoli a sahá včetně po sv. Kateřinu. Vrať se v něm notopis základní. Teprve vepsáním doplněny jsou svátky: Antonii abbatis, Ambrosii, Alexii, Oswaldi, Clarae a na celý formulář doplněna v prosinci Barbora. Ale stejně nověji zapísány jsou Dorothea a moravská světice Cordula. K dvěma původním patronům Václavu (Wencezlai - oba svátky) a Vojtěchovi přibývá teprve přípisem sv. Prokop (jen orace). Sv. Ludmila dostává k původnímu svátku listopadovému přípisem komemorací v září k Eufemii. Ale i v listopadu měla jen orace. Také svátek Pěti bratří má tu oraci. Co však překvapí, je zde jméno Sigismundi, protože odjinud je známo, že jeho svátek zavádí na Moravu teprve biskup Jan ze Středy. Přípisek nemůže být tak pozdní, nemohl by pak ahybět Cyril a Metod. Zde asi působil privátní zájem. (Něco podobného je v misálním plenáriu CO 315 kapit. knih. olomoucké. Z první pol. 14. stol. jistě je přípisek mše o sv. Stanislavu a doplnění sv. Jiljí na celý formulář. Jinak sanktorále je velmi často opravováno z předlohy, která musí sahat ještě před padesátá léta, srovnáme-li je s dalšími dochovanými misály moravskými. Ale nejen opravováno, i doplňováno je z téhož pramene. Hlavně bývá přepisováno

Alleluja. Často pro nápěvy nebylo ani kam odkazovat, protože dotyčná skladba se v plenariu nikde nevyskytovala. Allelujatické *commune*, o kterém níže, je příliš skrovné. Tak bez odkladu zůstává Alleluja *Beatus es dei martir Wenceslae, quia cum sanctis gaudebis in eternum*. Je to nejstarší propriální Alleluja o sv. Václavu (na podzim). Zatím jen textový podklad nápěvu cizímu, známému *Vox exultationis* ze svátku Všech svatých. S nápěvem najde se svatováclavský text naštěstí v jiném prameni, který je starší. (Sekvence nemá nic společného se vznikem svatováclavského Alleluja, je dosažitelná už ze 12. století.) - Nově je zaveden také svátek sv. Anny. Původním přípisem, jenž odpovídá přípisům hořejším, je jen orace *Deus qui beate Anne tantam graciam*. Ta byla později doplněna na celou mši. Anenský formulář byl velmi proměnlivý a musí se teprve studovat, kam zařadit zdejší jeho formu. Nápodobný je zde výběr pražský, ale offertorium *Exulta satis* zavádí na Moravu pro sv. Annu Rubrika biskupa Jana ze Středy z r. 1376. Přípisky svátků posunují dataci našeho kodexu k počátku století. Tomu přeje ještě i udržující se starý svátek na jaře *Sancte Marie ad martires*. Ale zase orace užívaná o sv. Janu Křtiteli *ad priorem missam* ve staré době (*Concede*) je restituována až přípisem. Druhá připsaná orace svatojánská chce snad být uplatněna pro oktávu. Podobně tomu bude při Petru a Pavlu, a možná i o Narození P. Marie, kde je nynější *Famulis tuis* v přípisu. O tomto svátku se čte jako *evangelium genealogie secundum Mattheum*. Je pro ni odkazováno do *temporálu*, kde je zapsána přede mší vánoční *In primo galii cantu* vlastně jako ukončení *matutina*. Noty zde nemá.

Co nám v *sanktorálu* nesmí ještě ujít pro starý liturgický pořad na Moravě, je obsah ceremonie o *Hromnicích*. Obřad počíná bez úvodního zpěvu známou orací *Exaudi* (jinde *Erudi*) *quesumus domine plebem tuam a předeslaným versikulem Adiutorium nostrum*. *Nadepsáno* je *Benedictio cereorum*, ačkoliv svěcení teprve začne po tomto úvodu. Děje se dvěma oracemi: *Adesto supplicacionibus nostris* + *Domine deus creator celi*. Druhá z nich přechází dialogem do nenotovené preface *Fons et origo totius luminis*. Uzavírá se třetí orací *Domine*

deus pater omnip. indefessum lumen. Následuje rubrika Hic accendantur lumina - a bez not je incipitováno známé kantikum s antifonou Lumen ad revelationem genitum. Úvod k průvodu je orace Omnip. semp. deus qui hodierna die unigenitum tuum ulnis sancti Symeonis, s předeslaným versikulem Accipiens Symeon a následujícím Domine exaudi, Dominus vob. Ale Ad processionem nadepsáno je teprve dále před známými třemi procesionálními antifonami (Ave gratia, Adorna, Responsum), které už jsou notovány. Podobně ještě je notována první sloka hymnu Quod chorus vatum s refrémem Qui sine peccato. Ostatní sloky (čtyři) jsou jen protextovány. In introitu ecclesie už zase bez not incipitována antifona Cum inducerent puerum a beze zmínky o kantiku Zachariášově, pro něž antifona měla být, hned je versiculus Benedictus qui venit, pak Domine exaudi, Dominus vobiscum a orace Domine Ihesu Christe qui hodierna die in nostre carnis substantia, a ještě jedna závěrem: Perfice quesumus domine in nobis gratiam tuam, qui iusti Symeonis. Pak už je mše. Procesí je kráceno, a kolik je v popisu reálnosti, je otázka. Snad mohl být průvod kolem kostela. Mše má připsán novější tractus Gaude Maria Virgo. Zajímavé je, že týž tractus je zapsán podruhé k vigilní mši o Nanebevzetí P. Marie. Zřejmě proto, že formulář této mše, Salve sancta parens, měl sloužit za mariánskou votivu, užívanou po cyklu vánočním i během doby předpostní. Přesto na samotnou votivu nebude zapomenuto v oddílu mší votivních. Odtud je sem přeneseno v přípisu také offertorium Recordare. Ale mezi oběma formuláři jsou rozděleny skladby dané na výběr, takže shoda mezi nimi není úplná.

Po vyčerpání sanktorálu je na ff. 139b - 149b Commune sanctorum, ale až po zápise mše o Posvěcení chrámu. Nemělo obvyklou funkci. Mimo orace se totiž skládá ze samých incipitů, aniž k nim je odkazováno ze sanktorálu. Foliové údaje jsou v tomto misálu vůbec pozdější a součástí, na které se odkazuje, jsou vynotovány či vypsány při některém svátku. Formuláře v Commune jsou také bez perikop. Perikopy mají vlastní soubor dále od fol. 141a. Poslední

kategorie světecká jsou virgines. Teprve přípisek dole na fol. 140 b obsahuje orace De una electa. Zde je pěkně vidět, že desky kodexu jsou nepůvodní, neboť text dole je odříznut. Na líci této stránky, tj. 140 a, ůte se zajímává orace k novému svátku sv. Erasma.

Opravdové Commune utvořeno je i v tomto kodexu ze sanktorálních Alleluja, ale nejprve projdou mše votivní a zádušní. Pod titulem Incipiunt misse votive nejprve vidíme obsazeny jednotlivé dny týdne od pondělka: De sapientia, De spiritu sancto (introit Dum sanctificatus fuero), De caritate, De s. Cruce. Pro sobotu je pět formulářů mariánských: In adventu, Post Nativitatem, Post Purificationem, Tempore paschali (s Alleluja Subveni mater), Per estatem (s Alleluja Imperatrix). K těmto mším patří suffragia de spiritu sancto, každá má tu své vlastní, a ještě je cottidiana (oracio) de omnibus sanctis, známá A cunctis - v té, kde bychom čekali jméno patrona, je atque Andree asi podle kánonu. Mše de patronis ještě není. Toto klasifikování suffragií je pro misál cosi zvláštního. Pod titulem Quorum reliquie ibi continentur jsou pouhé orace. Pak je mše pro peccatis a další známé mše celé nebo jen orace. Např. také Pro semetipso quando facturus est sermonem. Celá mše je Contra immundas cogitaciones (zde neúplná) a hned nato pouhé s titulem Pro castitate missa. Je vidět, s čím doba zápasila. ³²⁾ Celé mše jsou Pro papa a Pro imperatore, že v ní je vel rex, už jsme poznamenali, ale jinak postrádá se tu přímluva také pro principe, tj. za markraběte, obsažená v misálech pozdějších. Vrohností obecně vzpomíná orace Pietate tua - jedna ze dvou zvaných generalis. - Mše zádušní jsou zřejmě přepsány z graduálu, protože jde jen o zpěvy. Přesto druhá - tj. Requiem (Item pro defunctis) je zapsána bez not a už v první jsou bez not alternativy pro Communio. Obsazení obou mší je toto: Si enim credimus, s graduale Si ambulem a traktem Sicut cervus desiderat. Offertorium k tomu O ple deus s verši Ne tradas + Domine Ihesu Christe iudex. Communio Amen dico vobis s veršem Requiem je ještě

notovaná. Další zajímavé bez not Pro quorum memoria, pak Tuam deus deposcimus a Absolve domine. Druhá mše: Requiem, grad. Requiem verš Absolve, item versus In memoria eterna. Traktus De profundis, offertorium nynější s druhým veršem Redemptor animarum. Jiné offertorium O pie deus. Commu-
nio Animas d e c o r p o r e (místo fidelium) quas
assumpsisti domine. Jiné uvedeno opět Tuam deus. Rubriko-
váno není nic. Po těchto formulářích následují perikopy
pro jednotlivé dny týdne. V jejich skupině nahoře onen
přípisek Michael. vicarius ibidem vel oa. Teprve po peri-
kopách čtou se rozmanité orace zádušní. Generalis, známá
Fidelium deus, je zajímavým způsobem amplifikována.

Kommune allelujatických zpěvů mešních následuje ješ-
tě na téže stránce, kde skončila liturgie zádušní. Jsou to
ff. 159 b - 161 a. Před jednotlivými kategoriemi světec-
kými nejprve De s. Maria. Je to deset skladeb, z nichž ně-
které předbíhají u nás dobu: Subveni mater pia s nápěvem
velikonočního Surrexit pastor bonus - Ave sancta Maria ce-
li regina na nápěv Veni sancte spiritus - Maria dei geni-
trix virgo perhennis - O consolatrix pauperum - Imperatrix
egregia - Hec est speciosior sole. Je vidět, jak se pro
zavedenou denní maturu mariánekou (na Moravě biskup Theo-
dorik 1281 - 1302) ³³⁾ hledalo mimo diecézi a mimo zemi.
O consolatrix má nevyplněnou osnovu; nelíbilo se ještě. Na
mladší součást misálu pro její pokrokovost nelze myslit, i
když poslední dvě skladby mění notaci. Je to ona kružbovitá
forma už v misálu známá, kterou potom pokračuje toto Commu-
ne skladbou de apostolis a dalšími podle posloupnosti. Zde
nechává prázdnou osnovu Ecce sacerdos po svém Alleluja (to
měl kupodivu také předchozí jakubský graduál!) a skladba
Omnis gloria pro panny má osnovu prázdnou od počátku už při
alleluja. Poslední Alleluja je Egregia sponsa a ještě na té-
že stránce začíná sekevenciář.

Prosarium zabírá fólia 161a - 173b. Skladby jdou ob-
vyklým způsobem podle církevního roku, ale teprve na konec
je zařazena Psallite regi pro Stětí sv. Jana Křtitele s do-
plňkem na vevázaném lístku. Je také napsána jiným písmem

pod zbývající prázdnou osnovou. Skladby de communi už předcházely, jakož i mariánské sekvence. Těch je tu pět a mezi nimi první, poprvé u nás, Hodierne lux diei. V ní si hudební paleograf povšimne, že se resupinsuje při klimatickém sestupu n a d posledním supunktem, nikoliv po něm. Nezvratný důkaz, že resupinování podatem, charakteristické pro českou chorální notaci, má svůj původ v orisku. Tvar podatu zde býval proto nikoliv příčný, nýbrž nadřaděný jakoby z notace kvadratické, ale pak zavládla v užívání obou jakási promiskuita. - Vcelku je skladeb 39. Proti předchozímu graduálu je sanktorální obsah rozmnoužen, ale o skladby celkem známé. ³⁴⁾ Pamatováno je z patronů zase jen na sv. Václava (Wencezlai) Christe tui preculari. Prosa o Mláďátkách Laus tibi Christe má prázdnou osnovu. Pozoruhodnější jsou však přípisky přinášející skladby další. Mimo Virginii Marie laudes concinant christianii na fol. 173b pocházejí totiž od jednoho písaře, který se hned napoprvé podepsal. Na ff. 164b-165a je zapsána Mundi renovacio nova parit gaudia pro velikonoce, na konci s podpisem Michael capellanus. A touto skladbou by mohla být udána doba, kdy svatomikulášský kaplan působil. V moravské diecézi se dá tato prosa sledovat v dalších misálech, a to právě v misálech brněnských od sv. Jakuba, od druhého desetiletí 15. století. Musil by náš kodex být ještě v užívání. Ale písmo Michalovo zdá se být starší. K tomu je potřeba uvážit, že i v 15. stol. je tato prosa v olomoucké diecézi praeter rubricam, jak svědčí opětovná vydání Rubriky olomoucké. ³⁵⁾ V 15. stol. sotva by byl zapsal týž písař také sekvenci pro Boží tělo Lauda Syon salvatorem a velikonoční Mane prima sabbati. Také de confessore prosa dilectus deo dávno už v moravské praxi žila. Lze tedy Michala ponechat ještě ve stol. 14., takže prosa Mundi renovacio měla by v kodexu první zápis u nás. Všechny přípisky jsou ovšem bez not. - Pod poslední sekvencí sbírky notováno je mešní Gloria až po agnus dei filius. Má titul De apostolis. Je to nápěv ze IV. mše vatikánské edice. Znamená to, že misál neměl nápěvy pro ordinarium missae?

Další fólio je dole odstřiženo, tam býval přípisek mešního Kréda. Ale Gloria je na rubu onoho vevázaného lístku a předchozí obsah tam je pro náš misál neupotřebitelný. (Z nepřítomné v něm sekvence Dulce lignum adoremus, AH 54, č. 124).

Větším přívazkem jsou v misále poslední dva listy. Bez not jsou tu dva mešní formuláře: o sv. Kateřině, který v misále byl jen incipitován, a o sv. Mikuláši, jenž byl vyřízen podobným způsobem. Mají s misálem své odlišnosti v tom, že obsahují i sekvence: Sanctissime virginis devota - Sancte dei pontifex sis reorum opifex. Officium de s. Nicolao confessore má zde i jinou sekretu a komplendu. Po těchto formulářích následuje bez not genealogie secundum Mattheum, pak tři orace o sv. Osvaldu. Teď teprve začnou noty, podobně utvářené, jako měl misál: dvě prolixní melismatické antifony postní. První z nich, Alpha et O omnium salus et virtus ad te dirigimus, je modu VII a má i své euouae. Druhá, Si dederò sompnum oculis meis v modu VI, je neukončena. Zde, je dál zapsán černě jinou rukou ještě text sekvence mariánské Mittit ad virginem ³⁶⁾. To je konec kodexu.

C. OKÉNKO DO BRNĚNSKÉ KAPITULY

Co jsme v dosavadních jakubských pramenech pro zpěv mešní musili oželet, je notované ordinarium missae - v tom ohledu nebyly k nám tyto prameny tak štědré jako ve věci sekvencí. Kodex následující nás uspokojí aspoň v tom, že nám ukáže, jak se v Brně zpívaly preface. Není to tak hubený příspěvek, jak by se zdálo, neboť nápěv se tu bude odlišovat nejen od diecéze sousední pražské, nýbrž i od diecéze vlastní, olomoucké, podle dochovaných misálů tamní kapitulní knihovny. ¹⁾ Snad tu postihujeme tedy samostatnější brněnskou tradici ve vývoji prefačního nápěvu. Jen ovšem to je nutno vytknout, že nejde už o misál přímo jakubský.

"Liber ecclesie sancti Iacobi" na začátku kodexu je záznam z pozdější doby, který se pak na misálech jakubské knihovny bude opakovat i v 15. století. Pod signaturou 10/1 představuje se nám tu iluminovaný kodex, který budí nevšední zájem historie umění výtvarného jakožto známý misál brněnského probošta Mikuláše. Tak ujišťuje totiž první iniciálka, otvírající dobu adventní v temporálu: A (d te levavi). Dominus nicolaus prepositus brunensis vepsáno je v příčce, pod níž klečí bíle oděný kanovník se šedivou almucí před otevřeným misálem na témže místě temporálu. Pulpit a jiné jednotlivosti nás nemusejí zajímat, jen to snad, že nad příčkou je poprsí Krista se zavřenou knihou v ruce. Misál byl, jak uvidíme, doplňován, neboť to bylo původně misální speciale kapitulního preláta, a doplňování dá se přisoudit už sv. Jakubu. Tak bychom měli od sv. Jakuba okénko ke kolegiátnímu kostelu sv. Petra. Také v tom je velká cena misálu, nehledě k poutavé záhadě, jak došlo mezi rivalizujícími farnostmi k této kommutaci.

Časové zařazení kodexu historikové umění hledají nebo ověřují pomocí proboštova jména. Jde o některého Mikuláše mezi diecézními preláty 14. století.²⁾ My máme k dispozici liturgický obsah kodexu, jenž vylučuje osobnosti, které se zatím pod tím jménem zájemcům identifikují. Rozlišíme-li původní obsah misálu od doplňků, což může provést jenom liturgik, protože nejednotnost kodexu je zastírána jednotným písmem, dostaneme speciále, které se hlásí před r. 1355. Ještě totiž nic neví o tom, že se český král stal císařem, když zapisuje praeconium paschale o Bílé sobotě (bohužel bez not), ba na Velký pátek v přímluvách vymáhá přímo užití modlitby císařské ve prospěch českého panovníka s titulem omezujícím na rex původní imperator. A liturgik vystopuje důvody, které kodex přisoudí minulosti ještě hlubší. Přípravovala se reforma Rubriky k zavedení pořádku a jednoty v kultu. Misál probošta olomouckého, Herborda, který má záznam, že byl r. 1366 darován proboštem kapli sv. Anny, ale který z důvodů jako misál brněnský musí pocházet rovněž z doby před r. 1355, je už reformním proudem ovlivněn v ceremo-

niáliích, a pokud jde o mši, také v nápěvech prefačních.³⁾ V Brně ponese stopy toho teprve kodex další, který přijde na řadu. Mikulášovo speciále o tomto proudu ještě nic neví. V ceremoniáliích, jinak skrovně zastoupených, se jeho triduum sacrum předvelikonoční opírá o sousední ritus pražský. Vůbec musíme počítat se zvláštní náklonností k pražským zvyklostem aspoň u písaře, který zavádí v sanktorálu vigilií k svátku sv. Víta, o němž se přece nezpívá introit Gaudeamus, nýbrž jen Clamaverunt. Ví také, že neprorazí, neboť dodává: *Et nota, quod ordo vigilie sancti Viti supra-notatus tenetur in pragensi diocesi (tedy ještě ne archidiocesi !), sed non in olomucensi.* Nemylíme se asi, když pražskému písaři přičteme také notopis misálu našeho, tj. ještě konzervativní notaci metskou v té monumentální podobě, jak jí má v pražské diecézi známý misál Dražický, jehož kodex časově bude patrně naším protějškem. Na Moravě se tou dobou dávno v metské notační škole uplatňovala gotika. A jsou to právě nápěvy, jež pražskému vzoru vzdorují. Dodáme ještě jeden moment, který svědčí pro stáří našeho kodexu. Brněnská kapitula měla původně pouze tři členy: probošta a dva kanovníky, neboť se jednalo o povýšení plebána s jeho dvěma vikáři.⁴⁾ Misál má v obřadech provedení pořád ještě velmi skrovné, připomínající kostel pouze farní, nikoliv kolegiální. Žádná řeč o kanovnících, nikde conventus nebo fratres, jmenován je jeden presbyter jako celebrant a jeho levité, jáhen a podjáhen. Když na Velký pátek při slovech pašijí *partiti sunt vestimenta mea: d u o dyaconi albis et stolis induti ad altare ex transverso veniunt et duo lintheamina ad hoc preparata de altari accipiunt et in sacrarium deferunt*, jedná se o beznáročný doslovný opis z rubriky pražské katedrály. V kapitulním kostele brněnském byli jen tři duchovní, kteří právě byli zaměstnání jinak. Něco jiného je, když došlo na uctění kříže v ten den. Srovnejme, jak tomu bylo v kapitule pražské a jak v kapitule olomoucké:

Hiis finitis chorus descendit medium ecclesie.

Tunc tres presbiteri nigris casulis induti crucem simili casula tectam portantes per partem sinistram contra chorum cantant antiphonam Popule meus.

Deinde quatuor subdiacones stantes in pulpitu albis vestiti cum genuflexione Agyos o theos ... cantant. Chorus item cum trina genuflexione respondet Sanctus.

His collectis finitis canonici et vicarii de stallis suis in medium chori discolleati descendunt ibique stationem faciunt cum episcopo et ministris eius.

Et duo presbiteri, videlicet iuniores vicarii, ad locum, ubi crux est reposita, ascendunt et eam nigra casula induunt. Et inter se ferentes nigris casulis, tercio presbitero maturo rubea cappa induto tacite eos sequente et ferente sanctam crucem, cantent mediocri voce Popule meus.

Tres acoliti precedentes induti albis subiungunt cantantes Agyos o theos per ordinem. Et canonicus ad hoc deputatus, qui regit, stans cum aliis canonicis in medio chori, incipit cum venia Sanctus deus. Et ceteri canonici et vicarii similiter prostrati ad veniam simul cantent ista tria Sanctus se venialiter prosternendo. Omnis etiam populus cum alio clero humiliter faciunt veniam capita inclinantes.

Pořad po třetí sloce improperií:

Interim presbiteri ponunt crucem in loco cruci preparato, ad quem presbiter, qui oraciones dixit, accedens aufert velamen et intuens eam Ecce lignum crucis ... incipit cum genuflexione, quod chorus finit. Et hec facit per tres vices. Inde subiungitur Ps. Beati immaculati.

Interim prelatus et maiores prostrati... salutatur crucem et reliquias ad hoc preparatas. Quem sequuntur clerici et layci idem faciendo.

Tunc deposita cruce un loco consueto episcopus sive officians accipit crucem argenteam deauratam, in qua reconditum est lignum s. crucis, erigens ipsamque intuens incipit competenti sonoritate vocis cum genuflexione:

Ecce lignum crucis, olerio et populo genua flectente. Et chorus cleri surgens a genuflexione incipit: in quo salus mundi pependit et cantant usque ad finem ...

Tercia vice ipse officians elevata cruce altius quam secunda vice incipit magis voce alta Ecce lig. cr. et chorus surgens a venia eundem ut prius complet. Et rector statim imponat psalmum Beati immaculati. ...

Dum psalmus inchoatur ibique ministris manentibus ipse episcopus cum decano et preposito ecclesie, vel duobus senioribus canonicis prosternens se in venia ... crucem primo, in qua est lignum s. crucis, quam interim tenet in manu predictus mator vicarius, et deinde aliam crucem, in qua est imago crucifixi cum genuflexione osculatur. Decanus

Rkp. Nár. muz. XIV D 9,
v konvolutu II. díl obsa-
hující Rubriku pražskou.

deinde prepositus et cano-
nici ac vicarii tres et tres
per ordinem...Interim omnis
populus adoret non cruce, sed
crucifixum, memoriam facien-
do dominice passionis. Pe-
rfecta itaque venia utramque
cruce cum genuflexione
reverenter osculantes et
redeundo ad suos stallos
calceamenta deposita pedibus
reimponunt. Rkp.olom.kapit.
CO 15.

Z obou popisů je vidět, s jak velikým aparátem se obřad prováděl v kapitulách. Šlo se doprostřed chrámové lodi, aby byl dostatek prostoru. Olomoučtí zůstávali v presbytáři patrně pro jeho rozlehlost. Aby se pak Agios nezpívalo za jejich zády, akoliti se odstěhovali do čela samotného průvodu s ostatkem, jež nesl zasloužilejší kněz. V kapitule brněnské nebylo toho všeho potřeba. I v rubri-
kaci jistě krácené poznáme, že duchovní k vykonání obřadu jsou pouze tři, že mimo lid nemá po nich kdo kříž uctívat, že ohór je pouhá škola. Ex apposito zpívají pouzí akoly-
ti už při ritu pražském. Byli to výslovně pueri i v kate-
drále olomoucké, jak bychom se dověděli z ještě podrobněj-
šího vylíčení. Můžeme to ověřit citací:

Finitis oracionibus duo presbiteri discoalceati cru-
cem coopertam nigra casula deportent circa
altare et cantent -
Acoliti vero stantes ex opposito
cantent -
Chorus (cum) genuflexione cantet -

Postea circa stacionem presbiter, qui oraciones
dixit ante altare discooperta cruce et ostenso
ligno domini incipit alta voce: Ecce lignum...
Psalmus Beati immaculati per ordinem, post quem-

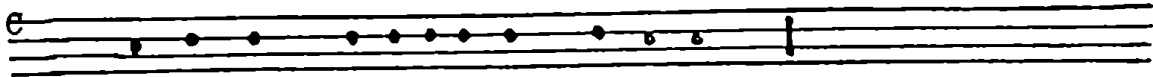
lebet versum repetendo Ecce lignum. Deinde omnis
populus adoret crucifixum.

Podle zakládací listiny kostel sv. Petra povyšoval se na conventualis, kapitula nemohla dlouho zůstat při tak nepatrném počtu kanovníků. ⁵⁾ Původní dva vedle probošta zůstávali kurátními, tj. obstarávali duchovní správu farnosti, jako když byli pouhými kooperátory plebánovými. Ale donacemi vznikly nepochybně brzy další prebendy, které se obsazovaly. Požárem za švédských válek byly zničeny dokumenty, ale dáme za pravdu těm, kteří hrůzy přežili, že hanc ecclesiam factam collegiatam s t a t i m a u x i t r e x I o a n n e s et alii reges decanatu, archidiaconatu, multis canonicatibus, ⁶⁾ takže náš misál hlásí se do doby ještě staré. Je pravda, že vzrůst kapituly spadá do doby kumulace beneficí a nezachování rezidence, ale absentéři musili mít při kostele zástupce, nehledě ke kléru nižšímu, který se kolem kapituly jistě nakupil ve funkci vikářů a altaristů. Ti všichni měli povinnost ohůru a umožňovali liturgii slavnou.

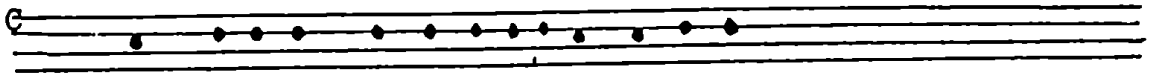
Únik před časným vrozením kodexu byl by v tom, kdyby misál donací Mikulášovou byl pořízen pro jiný kostel, dokonce snad pro kostel jakubský. Na jednom místě se písař vyjadřuje, jakoby kodex neměl ještě na zřeteli kostel určitý. Když se praví na Zelený čtvrtek: Hac die oblate in missa consecrantur, quot sufficient in crastino fidelibus ad communicandum, má se eucharistie zanést in sacrarium, kde kněz ponit eas in altari medio, v e l i n a l i o l o c o a p t o et operit vase fictili. Ale jednak není to argument dost přesvědčivý, jednak jedná o převzetí z některého českého misálu farního, jenž se v pražské rubrice vyhnul kapli svatováclavské na tom místě jmenované. Pokud jde o kostel jakubský, kodex má v rubrikaci i místa tak singulární, že liturgii jakubské nemohou odpovídat. Na Bílou sobotu fit processio ad benedicendum novum ignem.... et tunc excusso igne de cristallo vel de silice accendunt vites et t e r circume-

undo ignem cantant VII psalmos penitenciales suppressa voce. Obcházení hranice je zvyk moravský, jímž tu kodex vystupuje z rubrikace pražské. Ale už předchozí jakubský misál měl obcházení sedmeronásobné, jak je i podle rubriky reformované, a to nikoliv při kajících žalmech, nýbrž až při závěrečném hymnu, o kterém zde se praví: Et cereis... accensis reditur ad chorum duobus pueris cantantibus (refrén) Inventor rutili k opakování po jednotlivých slokách. Jiná taková singularita je v liturgii vánoční před první mší: Interim cum Te deum laudamus canitur, sacerdos qui primam missam cantare debet preparat se cum dyacono et subdyacono **C o n f i t e o r i n t e r i m d i c e n d o**. Mohou to být liturgické archaismy udržované u sv. Petra. Takovým archaismem je také zvyk, že na Velký pátek kněz přednáší Pater noster drže hostii nad kalichem v jakémsi pozdvihování. Jen tento zvyk trval také u sv. Jakuba podle některých misálů ještě z 15. století. Kodex Mikulášův jej zasazuje do rubriky pražské, když mluví při Pater noster o zpěvu: Corpus domini super calicem teneat et sublevando corpus domini cum calice voce tonali, sed tantum mediocri, dicat **Oremus ...**

Zde zapomíná prepisovač pražské rubriky, že Mikulášův kodex je bez pražského výběru nápěvů, že pro Pater noster nemá než nápěv jediný, a ten není pražský. Najde se uvnitř kánonu i s notovaným Pax domini, o Velkém pátku vynechávaným, podle rubriky jinak do kánonu i v tento den odkazující. ⁷⁾ Je potřeba o nápěvu modlitby Páně něco povědět, abychom pochopili rozdíly. Pater noster je po nápěvné stránce v podstatě orace v subtonálním provedení, to znamená s recitováním na tónu a. Ale dvojí membrum orační je zde přemyknuto, nebo jakoby přesmyknuto, nezapomeneme-li, že recitativy mohou mít také punctum versum na konci věty.

Preceptis salutaribus moniti

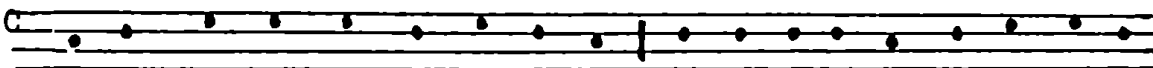
et divina institutione formati

Tak se udrželo dosud v knihách řádu premonstráského, jen při divina usazuje se přízvukový tón h, s ním přišla do modlitby Páně první výzdoba. Nevolí si totiž pevné místo, nýbrž usazuje se hned tam, hned onde a narušuje kadence. Teď už si můžeme dovolit prozradit, jak se pozná nápěv pražský. Pražský nápěv začíná zásadně modlitbu Páně druhým membrem, takže jeho Preceptis salutaribus moniti zní:

I. G a a a a h a G a a a

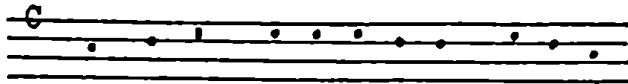
II. G a a G a h a G a a a

První způsob je doložen ve 13. stol.,⁸⁾ druhý se od 14. století užívá trvale. Už tímto jsme náš kodex odlišili od úzu pražského. Dále je ovšem potřeba vědět, že přízvukový tón strhl na sebe recitaci - původně až od slov Páně po předmluvě:

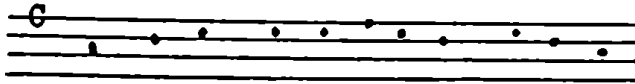

Pater noster qui es in celis: sanctificetur nomen tuum

Tentokrát už jsme mohli citovat kodex náš. Ale je dále potřeba vědět, čím se moravský způsob vyznačuje vůbec: zvedá recitaci tímto způsobem hned v úvodních slovech Preceptis salutaribus moniti. Otíráním se o svrchní púltón dal se najít přízvukový tón nový, jak se ustálilo i v prefaci. Náš kodex toho využívá hned od počátku a tím se diferencuje od zdrženlivějšího oboecného úzu moravského.

Preceptis salutaribus moniti

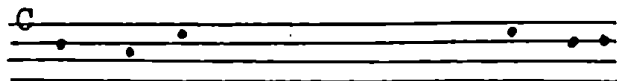

Preceptis salutaribus moniti

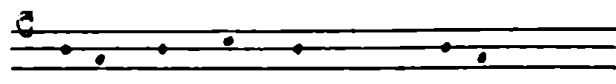
A je konečně ještě jedna zvláštnost v Pater noster brněnského nápěvu. Jestliže první membrum se zvýšenou recitací k h se stalo jakousi repeticí pro delší text a druhé membrum pak jakýmsi dozpěvem, náš kodex prozrazuje, že se v repetici původně jednalo o opakování membra druhého, takže místo a+a+b bývalo a+b+b. Tak k Preceptis salutaribus moniti stalo se druhým membrem až audemus dicere, neboť et divina institutione formati stalo se repeticí membra prvního. Ale v našem kodexu čteme:

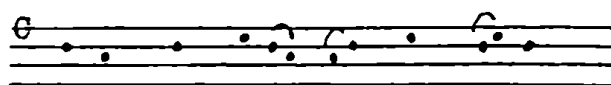
et divina institutione formati

au-demus di-cere

Fiat vo-luntas tu-a

sicut in celo et in terra

Nyní se ještě musíme přiznat, že jsme se odchýlili od originálu v klíčování. Náš brněnský kodex klíčuje na místě o klíčem F, takže nápěv recituje na D s přízvukovým tónem E. Toto klíčování je zjev obecně moravský a souvisí s tím, že i jednoduchým nápěvům kněžským se dával modální ráz, i takové nápěvy musily náležet některé církevní tónině. V tomto případě vyšel modus VI v transponované podobě jakožto ionský. Et ne nos inducas in tentacionem napodobující vstupní Per omnia secula seculorum k modlitbě Páně dostává totiž tóniku C jako i respondující Sed libera nos a malo v podobě: C DDD C D DC C. Stejně je ovšem klíčováno také Pax domini, jež najdeme v kodexu bez notované odpovědi. Budeme-li upomínání o jeho tvar, můžeme říci, že se nápěv shoduje úplně s Edicí vatikánskou proti úzu diecéze sousední i moravské.

Pozdější misály už nebudou mít Pater noster notováno uvnitř kánonu, nýbrž připojován k nápěvům prefačním. To se stalo pravidlem, proto jsme mohli sumárně označovat za přínos kodexu do hudebních dějin Brna prostě preface.

Preface středověkých misálů světských jsou v nápěvech vesměs bohatší než jejich dochovaný římský typ. Nápěv zvaný dnes feriální pronikl z přísných řádů řeholních a je simplifikací, takže nepředstavuje původní stav.⁹⁾ V našich krajích zaveden byl také pro neděle postní, takže teprve text o sv. Kříži se zpíval slavně, ale začínalo se s ním teprve od neděle Květné. Existovala u nás také preface úplně prokomponovaná pod názvem nota pontificalis.¹⁰⁾ Proti té byly námítky a na Moravě nezdomácněla. Omezovala se totiž na text obecný, neovlivněný svátkem nebo dobou (prefacio communis nebo cottidiana) a to bylo nepraktické: právě největší slavnosti přicházely s textem vlastním.¹¹⁾ Ostatně prokomponování pokračovalo vlastně v melismaticém počátku (preface téměř každé, tj. ke slovům Vere dignum et iustum est, equum et salutare)- a rozvíjelo tuto tematiku. Postupnou simplifikací směrem k nápěvu feriálnímu bývalo dosaženo odestupňování nápěvů pro menší slavnosti pod

tituly *Summa mediocris, infima*. Ale na Moravě to nastalo teprve reformou rubriky. ¹²⁾ Staré moravské misály zapisovaly pro každý text nápěv jediný, ba původně stále stejný kromě feriální noty. Nyní už můžeme pojednat o zvláštnostech misálu brněnského.

Faksimile nám ukazuje jako příklad první prefaci církevního roku s vlastním textem, tj. *De nativitate domini*. Rozeznáváme, že co předcházelo prefační soubor, byl svátek Božího těla, takže je prefacemi a pak kánonem interpolováno *temporale*. *Ordo missae* do prefací ještě chybí, postrádala se jeho norma. Necháme-li stranou prefační dialog, pozorujeme, že melismatika od *Vere dignum et iustum est* pokračuje dále než po *equum et salutare*. Objevujeme tu v podstatě nynější nápěv *solemnior ad libitum*. To už je něco výjimečného na naší moravské i české půdě a nastává problém zatím těžko řešitelný, totiž odkud se do Brna tento tonus dostal. Kupodivu setrvává pouze při textu vánočním a není nahrazován nižší formou po Hodu Božím, neboť misál Mikulášův má postaru pro každý text pouze nápěv jeden. O velikonocích a letnicích se bude zachovávat pouze vzestup nad dominantu také na konci prvního membra (*metrum*), kde vzniká pro Brno charakteristický skok přes recitační tón: EFG-E ED DE E, jinak tento vzestup připravuje v nápěvech jen konec věty. V naší prefaci vánoční písař při melismatice tento vzestup přehání až ke svrchnímu a, jak vidíme při *Et ideo* a jak bychom viděli také v *ymnium glorie (tue canimus)*; to majitele uvádělo do rozpaků a došlo k razurám. Pozorovatel si povšimne, že nejen první membrum, nýbrž i druhé je subsemitonální, nikoli supersemitonální. Ale to je způsob na Moravě původně obecný. Zbývá si ještě povšimnout modalitu, zamýšlené klíčování. Vycházel modus hypodórský, jak svědčí také jasně modifikace nápěvu při *domine sancte (pater omnipotens...)*. Vatikánská edice má zde změnilo-li klíč: E D DC CD D. Také ukončení této preface při *dicentes EFED CHC D* sleduje týž modální smysl, neboť oblouk užívaný II. modem: D C A C D vznikl průlomem z D C H C D.

exercitus ymptum

glorie tue canimus si
infra

ne sine dicentes accūs.

Communicantes et
noctem vl' diem
sacratissima celebran
tes qua vte marie ni
temerata uirginitas
huic mudo obidit sal
uatoreni. Si memo
riam uenantes impi
mis eiusdem gloriose
sempq; uirginis gra
tie genitricis eiusdem
dei dñi nri ihu xpi.
Sed et beatorum apo
stolorum tuorum. In epyphi
na. Prefatio

Ere dignum

et iustum est equum et

salutare. **P**os tibi se

per et ubiq; gratias a

gere. domine sancte pe

ompe eterne deus.

Quia cum unigenit
tuus in substantia nre

V kánonu zaujme liturgika po rubrikování *Hic recitantur nomina vivorum* další pokyn: *Hic pete pro sacerdotibus et ministris*, načež následuje partie *Communicantes*. V počátku kánonu po papeži byl jmenován biskup, pak teprve král (*rege nostro N*). Předchozí misál 6/11 měl v kánonu příliš vytrháno, ale už srovnáním s neumovaným misálem sig. 18 lze dosáhnout obdivuhodné shody v rubrikaci, kde se jedná o dramatizování. Jinak každý ze tří misálů má jiné uspořádání textů pro přijímání svátosti. Post missam ante benedictionem dicat: s odpovídmi veršiky *Sit nomen domini benedictum, Adiutorium nostrum in nomine domini*, pak *Benedicat nos divina maiestas, pater et filius et sp.s.* Toto požehnání, podobné dnešnímu pontifikálnímu, a s tím zájmem převzato bylo i rubrikou reformní a v pozdějších misálech diecéze máme doklady, že se také jako nyní zpívalo. Aspoň o větších svátcích.¹³⁾ Zde je tedy nejstarší záznam. Ještě na téže stránce pokračuje přerušovaný temporál. V temporálu byla by nám velice prospěla pro poměry u sv. Petra liturgie procesionální. Že bývala, lze poznat ze záznamu triumfálního procesí o Hodu velikonočním. Tam po *Vidi aquam* nadepsaném *Ad aspersionem aque* je pod titulem *Ad processionem Cum rex glorie s orací*. Vynecháno *Sedit angelus stationární* a je jen údaj: *In reditu cantatur ympnus u s q u e a d f e s t u m T r i n i t a t i s, Salve festa dies*. O Popelční středě, o neděli Květné, a ovšem i o dnech křížových je zapsána jen mše. Nejinak v sanktorálu o Hromnicích.

Studium sanktorálu vždy přináší určité poznatky pro vročení kodexu. Tentokrát se však jedná o sanktorale neúplné, totiž úmyslně vynechávané. Misál probošta Mikuláše je speciale. V temporálu se vynechávání omezilo jen na středeční a páteční perikopy pro ferie, které neměly celé mše vlastní a opakovaly jinak formulář předchozí neděle. Tyto perikopy stejně byly patrně k volnému užití, ohybají i v misálech století 15. u sv. Jakuba i jinde. Ale obsah sanktorálu vcelku je nám zatajen citelně. Kalendář chybí,

a mnoho by nám asi nepomohl, neboť jde o víc než o přítomnost lokálních patronů. Po několika prázdných stránkách následuje v kodexu sanktorale druhé, jež chce nedostatky původního sanktorálu napravit. Jeho ruka poznamená do prvního sanktorálu před pořad lednový po straně: *Felicis confessoris et alios defectos (!) quere retro*. Mohla by mýlit shodnost písma, ale písaři byli zároveň kaligrafi. Doplnkové sanktorale je pozdní. Týž písař nemohl odsunout až mezi doplňky sv. Kordulu, která se stala moravskou patronkou získáním ostatků - ač ta se objevuje už v misálu olom. kapituly CO 141 ještě z první pol. 14. stol. - a nemohl odsunout dokonce věrozvěsty Cyrila a Metoda, když sv. Vítovi neváhá přidělit dokonce vigilií. Speciale zřejmě ještě tyto kulty neznalo. Mše o sv. Cyrilu a Metodu se objevuje poprvé v misálu probošta Herborda, ale ještě jako pouhý přípisek na rozdíl od přítomné už sv. Korduly. Mezi doplňky najdeme už také sv. Sigmunda. Má tu celou mši, což by vypadalo na čerstvý ještě kult, teprve reforma rubriky jej totiž omezuje na pouhou komemoraci při svátku apoštolů Filipa a Jakuba. Ale tuto mši předcházejí pouhé orace sv. Valpurgy - to je komemorace zavedená spolu s komemorací Sigmundovou, celá mše Sigmundova musí se vysvětlit vctivním účelem, jak jej vykládají misály pražské.¹⁴⁾ Lze tedy oba kulty zařadit nejdříve až po roce 1376. To znamená do doby pozdější, než je termín výtvarných historiků, uvádějících toho či onoho Mikuláše za původce celého kodexu. Ale jsou zde ještě v doplnkovém sanktorálu novoty ještě citelnější. Při posuzování kodexu se neměl přehlédnout nový svátek mariánský Navštívení P. Marie, který má zde už vigilií a oktávu, takže ukazuje na dobu po r. 1386. Bližší se až ke stol. 15, jestliže si povšimneme, že je tu v říjnu už svátek sv. Hedviky a má navrženo propriální Alleluja *O felix Hedwigis* - jinak mimo orace *Omnia ut s. Ludmille*. Sv. Ludmila má svátek zářijový rovněž teprve v dodatkovém sanktorálu, předtím jí speciale slavilo jen v listopadu. Ale z názvu *Translacio* poznáme, že její

novější zářijový svátek byl jen odsunut pro slabý ještě zájem. Konečně zajímat bude skutečnost, že dva svátky jsou zapsány mezi doplňky k původnímu sanktorálu znova. Zde svátek Pěti bratří obdrží už celou mši a podobně je vybavena sv. Dorota pro stoupající intenzitu jejího kultu.

Misál musil mít také Commune sanctorum a mše votivní. Obojí následuje po doplňkovém sanctorálu zase odděleno prázdnými listy písmem sotva odlišným. A tu na konci, když prošla i skupina votivní, je dodána nezměněným písmem novota: celá mše o sv. Martě s introitem Gaudeamus a s vlastním Alleluja Laus tibi summe ihesu, meritis Marthe tibi care, te pascamur esu, nos et dignare beare. Jinak zasluhuje tento oddíl v našem misálu pozornosti výčtem ve votivní mši de patronis: Wenceslai, Viti, Adalberti, Procopii, Cristini, Benedicti... (patero bratří), Cirilli et Matudii necnon sancte Cordule sancteque Ludmile merita gloriosa... Pak ještě dodáme, že i Commune a votivy potřebovaly doplnění. Tak aspoň se nám jeví, co následuje jako druhé Commune, tj. další skupina orací, perikop, mší votivních, a tentokrát také skupina zádušní - zádušní mše přece dosud v kodexu chyběly. Co i nadále budeme postrádat, jsou modlitby za světskou vrchnost. Jinak písmo je pořád téhož stylu.

Ještě nás musí zajímat, jak který z obou sanktorálů Commune potřebuje. Lze pozorovat, že v původním sanktorálu je incipitováno mezi součástmi mše pouze pro perikopy (nehledíme-li k obecným prosám, pro něž také stačil incipit). Výjimky, kde se odkazuje na Commune také pro jiné součásti mše, jsou vzácné. Tak De sancta Gertrude additur in missa v den sv. Řehoře sola oratio de communi unius martiris. Podobně když o sv. Dorotě byla v tomto sanktorálu jen první orace: Secreta et complenda de una virgine et martire de communi. Druhý sanktorál incipituje už všechno, co se dá pouhým incipitem vyřídit. A incipity jsou zde bez odkazu, ve které kategorii se má příslušný text v Commune hledat. Ale i Commune našli jsme v knize dvojí;

vyvstává tedy otázka, na které se měl kněz při tom či onom sanktorálu obracet. V případě sanktorálu původního snad až na Commune druhé, když tam jsou jen orace a perikopy? Je možné, že by bylo pořadí porušeno vazbou? Budeme překvapeni, když např. o sv. Václavu epištola *Beatus vir qui inventus est* nalézá se v Commune druhém, ale evangelium *Si quis vult post me venire* musí se hledat v Commune prvním. Když pak se uchýlíme do sanktorálu druhého, tam *sanctorum Kyliani et sociorum eius* upotřebí pro perikopy obě Commune druhého, a zase sv. Jiljí nebo sv. Kalixt mají obě perikopy z Commune prvního. A najednou se stane, že *incipit* žádá součást, která není ani v prvním, ani v druhém Commune (evang. *Homo quidam nobilis* při sv. Štěpánu králi, epištola *Dilectus deo* o sv. Havlu apod. Je jasné, že obojí Commune je teprve náhradou za Commune původní, jež bylo pro knihu zamýšleno a na něž nedošlo. Ale můžeme jít ještě dále. Obojí Commune má připojeny votivní mše.

Tu můžeme při mariánských mších zkoumat poměr těchto oddílů knihy také k temporálu. Tyto mše bývaly zapisovány také v temporálu, protože s dobou církevního roku měnily svůj pořad. Speciale naše bylo v té věci nedbalé: rubrikuje mariánský pořad jen v adventě (*Rorate*) a pak v době vánoční. Čekali bychom, že votivy připojené ke *commune* budou mít náhradu. Ta by byla na místě po Commune druhém. To však zbytečně opakuje, co je i v temporálu i s protextováním na místě možného *incipitování*, a mate formulář vánoční s povánočním, který se už v temporálu nenalézá. První Commune má mezi votivami mariánskou mši jedinou, a to pro dobu velikonoční, ale ta je po epištole ku podivu přerušena rubrikou: *Cetera quere supra in loco!!* Povšimněme si ještě, že mše *de Spiritu sancto* je určena v každém z obou oddílů knihy na jiný den: po prvním Commune na středu, ve druhém (snad chybně?) na feria V. Už toto opakování mše ukazuje, že druhé Commune ve skutečnosti není pouhým doplňkem Commune prvního. Najdou se tu

ostatně také perikopy, které v prvním Commune už zapsány byly.

Vcelku tedy dosavadní zkoumání dává tento obraz. Původní Mikulášovo speciale zůstalo neukončeno - snad smrtí donátorovou. Pro reformu Rubriky svatopetrské kapitula uznala misál za nepřiměřený a nabídla jeho prodej. Svatojakubská duchovní správa pořád ještě v nedostatku knih kodex koupila. Postarala se o doplnění sanktorálu, ale za Commune s votivami použila trosek z misálů jiných. To ovšem nemůže být víc než pouhý odhad. Ale zůstávají skutečnosti, které očekávají od historiků výtvarného umění výklad nový jak pro paleografii, tak pro illuminace. Snad leckterá výzdoba (iniciálky) pochází z pozdější doby a byla dodána teprve na jakubský náklad. Předposlední zdobenou iniciálkou začíná v misálu sekvenciář. Přišel sem i s připsanou mší pro vigilií a svátek Navštívení P. Marie, která však v kodexu nechyběla. Jeho obsah je takový, že nevyhovuje všem incipitům, jež vykazují speciale, nebo i druhé sanktorale (viz Passio s. Ludmille) - a zase naopak obsahuje zřejmé novoty: prosu *Due vere sunt olive pro svátek Jana a Pavla* - její chybná aplikace opakuje se v dalších jakubských misálech, viz *Analecta hymnica*, sv. 55, č. 290, pak *Psallat concors simphonia o sv. Dorotě*, kde předesílá se vlastní *Alleluja Tu virtutum tumba*. Také sekvence *Verbum dei deo natum* navrhuje pro sv. Jana dvě (vel) *Alleluja*: 1. *Alter Marie filius*, 2. *Ad laudem filii tonitru*, kdežto sanktorale zná pro oba svátky apoštola jen staré *Hic est discipulus*. V mariánských prozách zaujme *Ave cella novae legis* (AH 54, 227), většinou známá u nás až ze stol. 15. Mělo by se ovšem vědět, že sekvenciáře jsou jen velmi zřídka v misálech sourodé (jako i kalendáře). Po sekvenciáři se poslední iniciálka týká modlitby *Summe sacerdos*, která tu s dalšími slouží k přípravě celebranta na mši, jako tu nalézal modlitby i k poděkování nakonec. O stáří této partie v kodexu nemáme co povědět.

D. MORAVSKÉ UŽÍVÁNÍ PRAŽSKÉHO BREVIÁŘE

Úřední zavedení nové Rubriky moravského biskupství z r. 1376 doprovází tzv. Praeceptum olomouckého biskupa Jana ze Středy, které nám bezděčně líčí nepořádek v kultu, vládnoucí zřejmě také u nás v Brně za oné doby, quibusdam Pragensem racione sue perfectionis, quibusdam etiam Olomucensem Rubricam, non obstante eius defectu servantibus, ita ut non sub uniformi modulatione serviretur altissimo, sed quam discordantibus animis in bove et asino laudes domino canerentur. ¹⁾ Náklonnost k pražskému ritu dokumentoval nám už předchozí misál probošta Mikuláše, ještě přímějšší dokument budeme mít v kodexu dalším 23/32.

V tomto případě se jedná o breviář, což jistě se zaujetím přivítá liturgik, protože knihy toho druhu ze 14. stol. jsou u nás vzácné. Překvapí také, že je to breviář na tu dobu u nás už zcela vybavený. Především se v něm kalendář s předchozími návody chronografickými, pak je tu feriované psalterium s litaní, vigiliae de functorum minores i maiores, hymnář pro celý rok, lekce feria quinta quando agitur de patronis (ostatek bral ze z Commune), lekce i responsoria in sabbatis de beata Virgine a konečně mariánský cursus in adventu domini s dodanou orací o svaté Apolonii proti bolestem zubů. Jiné breviáře začínaly obyčejně hned temporálem. Také je tu doložen pro breviář starý název jeho matutinale, jako pars pro toto. Čteme před započítím sanctorálu: Incipit officium matutinale de sanctis, primo de sancta Barbara. ²⁾ Ale odborník pozná snadno, že je to breviář ritu pražského. Ani v tom ohledu nebude ovšem zklamán, když ho na fol. 1b poučí tabulka chronografická. Hec tabula durat Lxiii annos ei incipit anno domini

M^oCCC^oLx iiii^o. Nahlédne-li do litánie, aby si ověřil dobu, najde tam po kyriálním úvodu ještě Salvator mundi, adiuva nos, pak patrony všechny až do Sigunda exclusive (Stanislav, Erasme, Adalberte, Benedicte (bez bratří) před Omnes sancti martires - Dorothea, Apollonia, Affra, Helena, Ludmilla před Omnes sancte virgines et vidue, ale také Ut regem nostrum et omnes principes nostros et cunctum populum christianum preciosissimo sanguine tuo redemptum conservare digneris. To znamená: aspoň předlohou sahá breviář před r. 1455, neboť až na Václava IV. není možno myslit. Zde ještě v litanii absence sv. Korduly dokazuje užívání knihy mimo Moravu zase aspoň předlohou. (Václav je psán jako uvnitř breviáře Wenzeslavi, tedy už zde jde o přepis.) Jinak vypadá kalendář, kde už nejen je Kordula, což by se dalo vysvětlit jeho přeplněností,³⁾ "Ludmille martiris se četlo jen v listopadu, kdežto Ludmille martiris v září je pozdní přípisek (oba svátky jsou psány černě). Zde se ještě píše Wenzeslavi. Některé svátky jsou aspoň červeně podtrženy. Mezi nimi kupodivu nejen Bernardi abbatis (král Štěpán je jen vedle přípisek, což je proti pražskému úzu), ale také Felicis et Adaucti v srpnu. Oba případy už ukazují na užívání kodexu u sv. Jakuba v Brně. Misál jakubský sig. 12/9 má zápis: datum ad altare sanctorum Felicis et Adaucti martirum. Na volném líci počínajícího temporálu se pak čte: De sanctis Felice et Adaucto martiribus Alleluia; sollemnia Felicis et Adaucti martirum prosequamur in laudibus, qui spernentes ydolatriam cruore laverunt stolas suas: choruscant in celestibus. K tomu "prosa" Salutaris veni caris /fletibus nostris amaris/ sis solamen unicum/ in hoc festo p a t r o n o r u m, /Felicis Adaucti, quorum/est certamen punicum - atd.

Kritik nás zastaví při Ut regem nostrum. Smíme-li toto místo svádět na předlohu, že ona to byla, která neznala ještě povýšení českého panovníka na císařskou důstojnost, neměli jsme se k tomuto výkladu uchýlit také při předchozím speciale probošta brněnského? Shodli bychom se pak s

výtvarnými historiky na Mikuláši, kterého oni našli, neboť ze starší doby není znám pod tím jménem nikdo, jenž by mohl přicházet v úvahu jako brněnský probošt. Tato námitka nabývá síly, když prozradíme, že neznalost císařské důstojnosti českého panovníka se v kodexu opakuje ještě o Velkém pátku. Po způsobu pražském jsou v breviáři zapisovány rubrikováním také misálové obřady. Když pak dojde na incipitování velkopátečních přímluv, objeví se tu na místě císaři vyhrazeném: Oremus pro christianissimo r e g e nostro. Omnipotens sempiterno deus. Musíme odpovédět, že v breviáři přesto nejde o tutéž situaci jako ve speciálu. Vykazuje totiž breviář tolik písarské neso- lidnosti, že snad nevěděl písarš dobře ani, co píše, co opisuje. Právě triduum sacrum má snad nejvíce těchto sym- ptonů. Takový písarš mohl zanedbat změnu na českém trůně, která už nebyla v jeho době čerstvá. Toho ve speciale ne- bylo. Kdybychom pro speciale chtěli z breviáře něco vy- vozovat, vztáhli bychom raději i breviář do doby staré a rok 1364 přisoudili nepůvodnosti dotyčné partie kodexu. Antikvity má v sobě kodex dost. Ale sanktorale má už offi- cium proprium o sv. Dorotě, která v kalendáři byla teprve připsána - červeně, i sv. Anna má zde už propriální celou historii. Obojí je ještě neznámo antifonáři arcibiskupa Arnošta z Pardubic, datovanému rovněž rokem 1364. Per ne- fas sotva mohla obě officia žít delší dobu před tímto pra- menem oficiálním. Také na Moravě představují něco ojedi- nělého. ⁴⁾ A pak - notopis je v breviáři ve stavu příliš pokročilém. Musili bychom předpokládat všude původně prázd- né osnovy, kde breviář má notaci. Přitom skutečné moravismy v kodexu jsou dosti blízké nové olomoucké Rubrice, která byla zřejmě propagována nějakou dobu před svým úředním za- vedením od r. 1376. Moravismy umožňují kodex začlenit do hudebních dějin Brna přes jinak pražský jeho ritus. Musí- me k nim přihlédnout především.

Rex na místě císařském připoutává nás k Velkému pát- ku a vůbec k triduu předvelikonočnímu. Rubrikování těchto dnů svědčí pro moravské užívání tohoto pramene nejvýraz-

něji, jako i pro blízkost rubrikové reformy. Zde je pros-
tě pražský popis obřadů vyměněn za moravský. O Velkém pát-
ku sacerdos (oum) ministris indutus et intrans ad altare
dicit oracionem Aufer a nobis, posthec sequitur altaris
osculacio. Hned tímto vstupem odlišuje se obřad od praž-
ského. Rušící zde indutus pochází z nové Rubriky. Už Her-
bordův misál olomoucký toto místo z Rubriky čerpá bez in-
dutus. Po osculacio (náš písař má osculo!) následuje zdůvod-
nění, proč obřad, který podle Rubriky agitur loco misse,
nemá stupňové modlitby vcelku: nam posterior differtur con-
fessio - tj. Confiteor bude až před přijímáním svátostí.
O toto zdůvodnění má z Rubriky více náš breviář než Herbor-
dův misál. Dál má breviář rubrikování zcela lakonické, až
uctění kříže, které z Rubriky už známe, nás může zajímat.
Zde je moravskou specialitou onen presbiter m a t u r u s
oděný červeným pluvíálem, který nese ostatky kříže (cruce
sanctam) za křížem processionálním, zahaleným v černou ka-
suli: Finitis oracionibus duo presbiteri discalceati, indu-
ti nigris casulis cruce (!) cooperta (!) nigra casula de-
portent circa altare et cantent Popule meus, et tercius
presbiter maturus indutus rufa cappa tacite sequitur ip-
sos portando cruce cooperto (!). Téměř doslova jako v mi-
sále Herbordově neumo ohybný. Herbord má a n t e altare.
Circa místo ante poznali jsme ve speciale probošta brněn-
ského, který jinak navazoval na Rubriku pražskou.⁵⁾ Jestliže
i v našem breviáři Acoliti stantes e x o p p o s i t o
cantant Agyos, je to i moravská praxe, která přetrvávala
novou moravskou rubriku v kostelích pouze farních. Ostat-
ně breviář pokračuje už odchylně od Mikulášova speciálu,
když udává: Chorus i n c l i n a n s Sanctus Deus, a z
Rubriky olomoucké stejně s Herbordem bere prvek lidový:
Et omnis populus cum clero humiliter faciat ter venias
(Venia = genuflexio). Ještě zajímavá podrobnost: Item duo
presbiteri cantant a l t e: Quia eduxi te (druhou sloku
improperií). Rubrika má na tom místě: voce priori, tedy me-
diocri, teprve při třetí sloce udává: elevata aliquantulum
c r u c e ! Herbord další sloky improperií po sloce první

už nerubrikuje. Podle něho samotní presbiteri ostenso ligno domini... cum genuflexione cantent: Ecce lignum crucis. To se děje discooperta cruce (scil. processionali) rovněž jejich úkonem. Breviář je bližší Rubrice, když praví, že p r e l a t u s ante altere discooperto (!) cruce, ostenso ligno domini incipit Ecce lignum. Rubrika jen neví nic o odhalení kříže, když udává: Tunc deposita cruce in loco suo episcopus sive officians accipit crucem argenteam deauratam, in qua reconditum est lignum sancte crucis incipit... Zajímavé je, že ohybu discooperto místo discooperta má nejen breviář, nýbrž už Herbordův misál. Písař byl asi sveden následujícím ostenso ligno, ale mohl tak mít už společný pramen! Jinak je zřejmé, že tu dělá obtíže kříž dvojitý, když reforma obnovila uctění ostatku místo pouhého obrazu, nebo úzus už před reformou a ve farních kostelích byla novota přijímána spíše jen teoreticky. Nás zajímá jenom to těsnější přilnutí breviáře k nové Rubrice. Prelatus předpokládá ovšem spíše kapitolu než kostel farní, ale mohl být jmenován v návrhu nové Rubriky před definitivním episcopus. Že breviář nepočítá s kapitulou v praxi, je vidět dále z návodu, že hymnus Crux fidelis při následující adoraci předzpěvují choru duo cantores - Rubrika jmenuje kanovníky duo et duo, když pak se všichni vystřídají, mají nastoupit vicarii. Teoreticky je prelát jmenován i dále: Cruce posita ante altare e b d o m a d a r i u s vel prelatus corpus domini pridie consecratum accipiat, cum ministris suis, thuribulo et luminariibus, ante altare accedant et confessionem faciant. Nová Rubrika nejmenuje hebdomadáře ani preláta, nýbrž zase biskupa nebo officianta. Zajímavá bude i odchylka od Rubriky v dalším: Et prelatus corpus domini cum corporale(!) solito more componat et incenso adhibito, sacro statim corpus domini lotis digitis supra calicem teneat, et sublevando corpus domini cum calice mediocri voce dicat - jde o Pater noster, jak jsme už poznali. Celá tato partie, i s tím, co předcházelo, i s tím, co následuje, je doslova u Herborda, kde ovšem na místě sacro statim čte se správně

sacrosanctum - jen místo prelatu jmenován je presbiter. Rubrika sama neobsahuje vůbec incensování (okuřování kadidlem) na tomto místě a Pater noster říká se sice lotis manibus, ale bez pozdvihování svátosti. Všechny tyto odchylnosti jsou důležité pro vnošení kodexu. Deinde cum prelato fratres qui potuerint communicent. To už je z Rubriky doslova i s prelátem!! Zde ovšem prelát vede kapitolu k přijímání, officiantem obřadu není. Konečně jmenuje breviář preláta, kde Rubrika má biskupa, při sepultuře, kdy je kříž nesen do Božího hrobu c o n v e n t u interim cantante humili voce responsoria Recessit (pastor bonus), Iherusalem luge, Ecce quomodo. Rubrika mluví o zpěvu chóru. Herbordův misál vyjadřuje neurčitě, že se tak děje cantando responsoria, a obřad vykonává presbyter.

Tolik o Velkém pátku. Jen nepatrné shody s Rubrikou má vyličení Bílé soboty, ale tu jde spíše jen o slova. Moravský ritus se pozná podle sedmerého obcházení hranice při svěcení ohně. Ke svěcení kráčí sacerdos, ale c o n v e n t u subsequente, a dál sacerdos mění se zase v preláta, kde Rubrika počítá s biskupem. Vyličení Rubriky je příliš pontifikální, ale breviář neshoduje se ani s misálem Herbordovým. Bylo patrně na nejednotné Moravě více předloh. Podobně vlastní cestou jde rubrikace Zeleného čtvrtku. Odtud citujeme ukázkou, jak zmateného písaře měl breviář a že jsme v právu, když jeho přepis viníme i z anachronismu. Ad terciam, sextam, nonam psalmi consueti eodem modo incipiendo et finiendo - to je ještě věta pražského breviáře. Festive cantatur sicut in qualibet dominica sine Gloria in excelsis nisi tunc crisma consecratur, tunc Gloria in excelsis dicatur. Zde vsazuje písař už rubrikaci cizí, která má vystřídat, co v pražském breviáři pokračovalo o misálových obřadech toho dne. Ale z mimopražského pramene tak nešťastně oddělil vsazovanou partii do kodexového kontextu, že mu chybí, co festive cantatur a teprve citace mešního Gloria poučuje, oč jde. Podle Herborda Feria quinta missa cantatur sicut in qualibet dominica... Nyní našemu písaři vsazená látka

pokračuje rubrikací mešních součástí od začátku, tj. od introitu *Nos autem*. Tam se dovíme, že *Sanctus* a *Agnus* je *sollempne*, *sed non dicitur dona nobis pacem, neque pax scilicet datur, quia asculo traditus est Christus*. Ale to *sollempne* týká se jistě mše s *Gloria*, neboť podle téhož písaře také se zpívá *Kyrieleyson sollempne* a je to udáno ještě před introitem k poučení o *Gloria*, že totiž neodpadá ve mši chrismální (biskupské). Tak se tu jeví zmínka o *Kyrie* jako vsuvka. Po introitu chybí ovšem už o něm zmínka, ale *Herbord* má po introitu *Nos autem*: *Kyrie d o m i n i c a l e*, jako o mši předem i náš písař zaznamenal: *sicut in qualibet dominica*. Na této dezorientaci měla snad vinu i rubrika pražská, kterou měl písař před sebou, když ji vylučoval. Ta mluví jen o provedení slavném, protože pontifikálním, kdežto moravský pramen měl na zřeteli především kostel farní. Zdá se, že v jedné podrobnosti se vrací i k pražské rubrice. Podle moravské předlohy praví totiž dále: *Finita communione cantentur vespere; super psalmos ant.* Ale antifonu či vlastně antifony neudává, jak by mělo následovat, nýbrž vsazuje větu rušící kontext: *Sacerdos accipiat calicem de altari et vertens se ad populum incipiet* (první antifonu) *Calicem salutaris accipiam*. Nikde jsme nenašli tento zvyk v moravském ritu, je však znakem ritu pražského, jen s tím rozdílem, že v pražském rubrikování obrací se s kalichem a intonuje assitující diakon. A zmatek v rubrikování našeho kodexu pokračuje. Ačkoliv už se řeklo: *Vespere cum Benedicamus clauduntur*, k tomu se vykládá: *In secunda (!) vespera altaria nudantur et cantantur: a b o m n i b u s* *responsorium* u každého oltáře jiné atd. Celkem i z dalšího tohoto popisu je vidět, že i o Zeleném čtvrtku, jako pak o Bílé sobotě sledovaný pramen, jímž není ani reformovaná Rubrika olomoucká, ani striktně to, co přepisoval misál *Herbordův*. Ale i tak jistě jde o pramen moravský.

Misálovými partiemi vybočil náš kodex z breviářové látky, jejímž předmětem je liturgie hodinková. Pražská

diecéze totiž chtěla, aby kněz měl v breviáři náhradu za diecézní ordinarium celého kultu pro každý den. Morava v této věci sousední biskupství nenásledovala a pražský breviář užívaný na Moravě se poznává podle toho, že co je mimo hodinkové officium, písař vynechává. ⁶⁾ Náš kodex je v této věci jakousi výjimkou, ale mimo Triduum, kde je za pražský ritus dosazen ritus moravský, pouze sanktorale bude rubrikovat také mše. Ale dosti nedbale a nedůsledně. (Jednou také procesí před summou, totiž o svátku Petra a Pavla.) Tuto látku můžeme upotřebit jen výjimečně, kde je např. dokumentována doba pro dataci, moravského zde nic není. Tak pořad projevuje ještě starobylost výběrem sekvencí, když např. sv. Vojtěch má sekvenci ještě de comuni. Nehledě ovšem k novotám týkajícím se pozdních svátků, které jsme už vytkli. Ani sv. Prokop nemá ovšem ještě vlastní sekvenci, co nás zaujme, bude nanejvýš Alleluja Virgo Iohannes (fakultativně: vel de apostolis) s prosou Verbum dei deo natum ve svátek sv. Jana evangelisty ante portam latinam. Svatý Vít má ještě vigilií, kterou prý zrušil arcibiskup Arnošt z Pardubic, ale která se přesto udržovala. ⁷⁾ Byla pro potřebu moravskou dávno zbytečná, jako je neupotřebitelná translace sv. Vojtěcha a Pěti bratří, slavená po svátku sv. Bartoloměje. Povýšení některého svátku introitem Gaudeamus je v rámci výraznějšího uspořádání hodinkového.

Je na čase, abychom obrátili pozornost k hodinkovému obsahu kodexu. Jde o breviář celoroční - i to je na kodexu toho typu významné a dokresluje jeho pozoruhodnou vybavenost; snad i vlastní jeho obsah nebude bez moravismů? Opravdu hned po paleografické stránce hudební odlišuje se tento breviář od pražského užívání k officiu. Pražský ritus nemá mimo tento exemplář jediné liturgické knihy, která by byla notována tímto způsobem. Pražské liturgické knihy vyvíjejí se po notační stránce od metských tvarů přímo ke známé české rhombice, kdežto výrazné gotizování v našem kodexu je domovem na Moravě. Ale jsou případy v našem rukopise, že i po melodické stránce se tento kodex liší od úzu

pražského a s nápěvy se objeví odchylnosti i v textech. Bude to zase kruh kolem velikonoce, kam odborník obrátí svou pozornost. Moravským rysem je, že temné hodinky sv. Tridua jsou ukončovány hymnem *Rex Christe factor omnium*. Na tom místě užívala pražská diecéze toho hymnu teprve ex post podle Moravy: *Vel secundum Olom. prelatus incipit ympnum, praví rkp. brev. praž. VI G 4b v praž. Univ. knih.* Odkdy, je ovšem těžko stanovit, ale před koncem 14. stol. to sotva bylo. Příznačně byl vynechán tento hymnus v našem jakubském žaltáři 19/27 mezi skladbami hymnovými k pravidelnému umístění uvnitř officíí postních a hymnář v našem objemném breviáři má jej s označením "In tenebris". Ale je důležité pro vročení kodexu, že tento kodex neví ještě nic o interpolování hymnu vložkami jiného původu, které jsou vynotovány z doby bezprostředně před reformou Rubriky v antifonáři olom. kapituly CO 7, a jde o prvky lidové. Máme tento hymnus na místě pouze incipitován beze všeho notování.⁸⁾ Daleko poutavější v rukopise budou temné hodinky lamentace. Nápěvy nejsou pražské, ale nejsou ani olomoucké. Zde máme patrně brněnskou specialitu; s importovanými nápěvy sem přišly i cizí texty. Pořád jsou to ještě lekce z Jeremiáše, ale jinak vyňaté. Velký pátek je úplně odlišný. Po všechny tři dny je druhá lekce vždy pokračováním lekce první, tak i na Velký pátek čte se z druhé kapitoly Pláčů 1-3, pak 4-6, tj. *Quomodo obtexit caliginem + Tendit arcum*. Ale třetí lekce je návrat do kapitoly první 17-19 *Expandit Syon manus suas*. Tak jako na Zelený čtvrtek po tradičních dvou lekcích je tu najednou skok do kapitoly druhé: *Prophete tui viderunt tibi falsa*. O Bílé sobotě je na třetím místě tradiční *Oratio Ieremie prophete*, celkem sedm veršů i nápěvem tradičních, jen je transponováno na F: C FFG F F G F Gaba GE G GaG F F. Přeskupování Jeremiášova kontextu je už prvek subjektivní a víme, že subjektivnost výběru vedla v lamentacích až k opuštění Jeremiáše a k útvarům volně básněným. To už je pak kancionálová literatura. Po textové stránce

v našem kodexu vývoj tak daleko nesahá, ale sahá tam jistě už po stránce hudební. Nápěvy mají na sobě málo gregoriánského co do stylu i chuti.

Lamentace jsou v nokturálním officiu na místě lekcí a byly bezesporu původně jako jiné lekce v roce zpívány.⁹⁾ I speciální tonus pro ně posléze zavedený měl organismus lekční. Ale už nejstarší jeho dochovaná podoba prozrazuje chápání modální, jak se dalo u nápěvů žalmových. Terce pod subtonální recitací na a umožňovala jej považovat za melodii hypolidickou a řády premonstrátský, dominikánský i františkánský tomu hověly ještě více než dnešní Vatikánská edice. Byla tu však ještě jiná alternativa v modální koncepci. B nad recitací a mohlo být čteno i jako durum čili jako h, pak terce pod recitací byla snížena na kvartu k E a vznikl modus IV. Tak lze pozorovat v lamentačním zpěvu jakýsi dualismus. Našeho breviáře bude se týkat vývoj následující.

Architektonika chorálu učí, že melodioký materiál kolem tóniky bývá týž jako kolem dominanty, zvláště když se půltónový krok v obou případech kryje: třeba k E-F tóniky a-b dominanty - pak vzniká představa pouhé transpozice. Ký div, že se na tónice v lamentacích mohlo také recitovat ke zpestření umělé lekce. Čtvrtý modus lamentační recitoval tedy na dominantě a i na tónice E. Ale poměr E-F dal se také vyjádřit nahoře jako h-c. Tak se ze školního prostředí vynořily lamentační nápěvy frygické s recitací trojí, tj. dvojí k původní na subtonálním a. Vždyť teorie učila, že modus IV není než odvozeninou modu III, jehož původní dominantu h místo pozdějšího c se restituovala i v prostředí germánském. Přistoupí-li k této spekulaci ještě subjektivní melismatika gotiky, jsme u brněnské lamentace Bílé soboty:

Quomodo obscuratum est aurum, mutatus est

co-lor op-ti- mus, dissipavit lapides sanotuarii

in capite omnium platearum.

Zakončení o stupeň níže na D místo tóniky E je v důsledku nastupujícího znaku hebrejské abecedy. Jak známo znaky abecedy se zpívají postupně před jednotlivými verši či odstavci, protože v hebrejském originálu básně byla akrostichická. Netřeba se zdržovat u toho, že středověk znaky pletl a špatně vyslovoval. Zde tedy na konci je kommissurováno ke znaku:

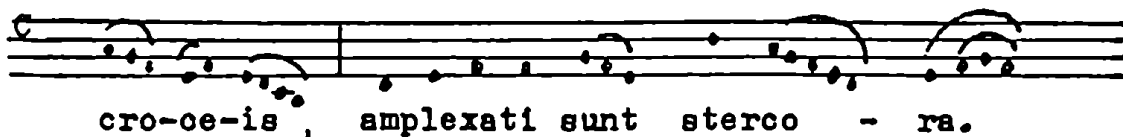
Beth.

Ostatně také optimus je commissura k dissipavit, ba i aurum splývá s mutatus ve známé initium IV. modu E-G-a. Druhá lekce téhož dne tyto komplikace nemá.

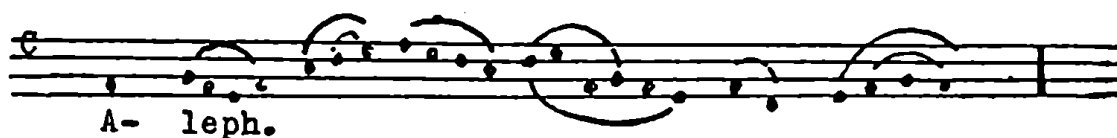
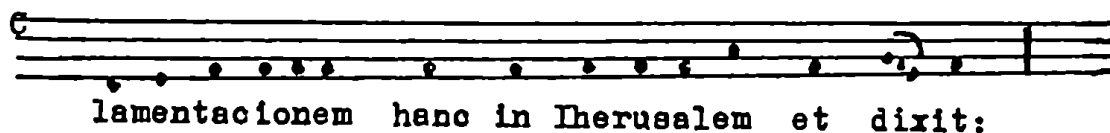
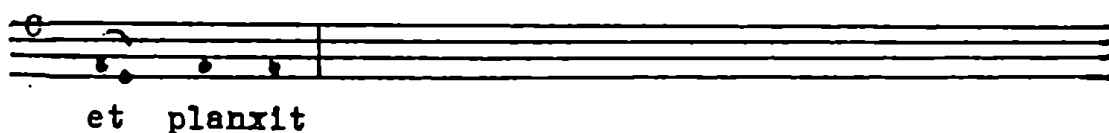
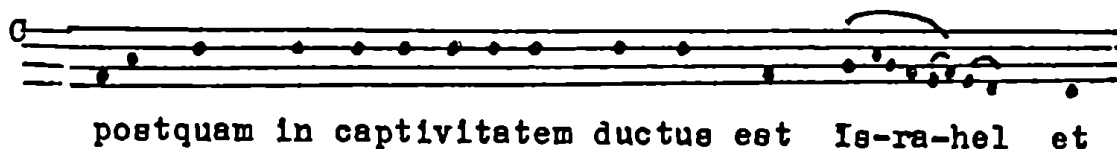
He-e Qui vescebantur voluptuo -se,

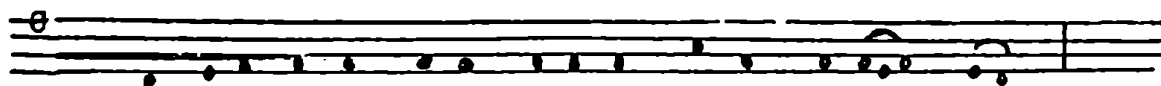
interierunt in vi- is: qui nutriebantur in

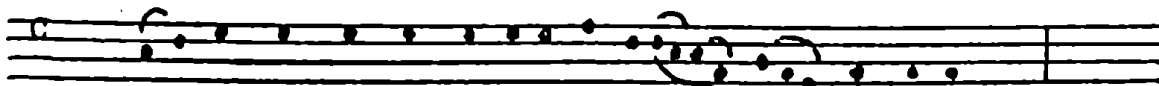

Jakmile jsme už v modu III, našla si škola ještě další recitantu. neboť tento modus často prodlévá na mediantním G. Počátek knihy Jeremiášových Pláčů o Zeleném čtvrtku vypadá v breviáři takto:

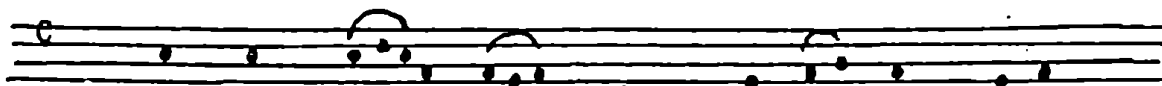

Quomodo sedet sola civitas plena popu - lo,

facta est quasi vidua domi - na gencium :

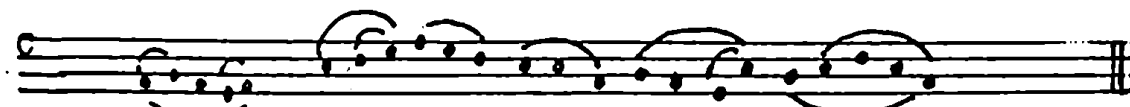

princeps provin- ci - arum facta est sub tribu-

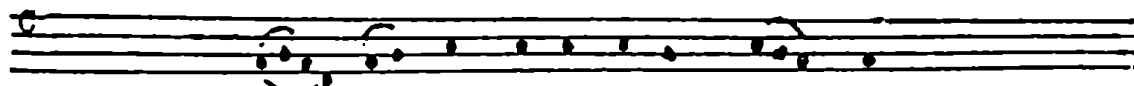

to.

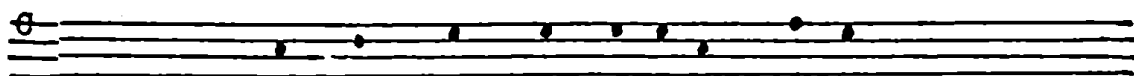
Ale hledaly se ještě další recitanty. Pohledme jen na gra-
daci ve třetí lamentaci Velkého pátku.

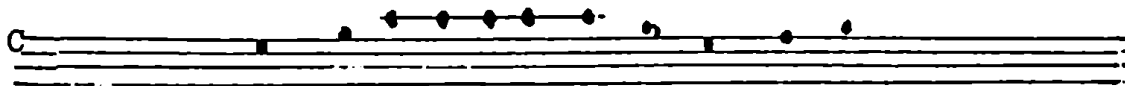
A- leph.

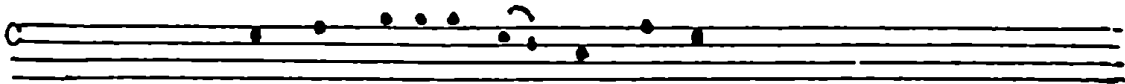
Ex- pandit Syon manus su- as,

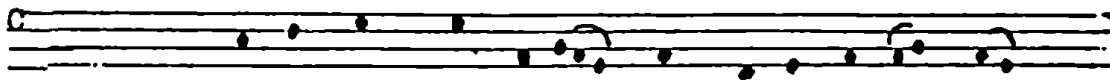
non est qui consoletur e-am,

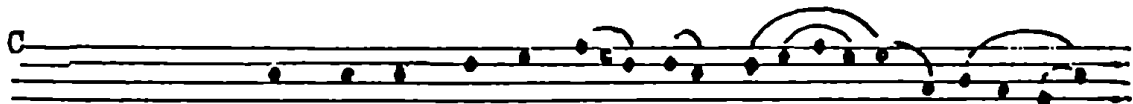
mandavit dominus adversum Iacob

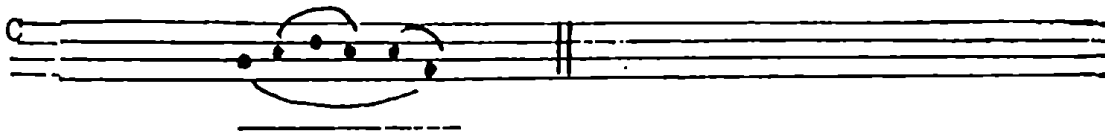
in circuitu hostes eius:

facta est Iherusa- lem quasi polu- ta

menstruis inter e- as —————

To je skladba, která se najde také v rkp. pražském, o kterém bude pojednáno níže. Recitanta a je v transposici při mandavit dominus adversum Iacob. Učila tomu např. prolixní antifonie, kde obraty IV. modu často slouží takto jiné, základní tónině včetně initia E-G-a = h-d-e k delší či kratší prodlevě na hranici modálního ambitu. Proto ještě ovšem nemusila v této skladbě chybět dotyčná partie také v poloze původní na a. Její vynechávka sleduje estetický účín, který jinak byl jistě dosažen výstupem a pak sestupem linie. Recitaci na tónice zastupuje pouhé quasi poluta svým initiem. Pokud jde o kadence, jméno Iacob je přízvukováno hebrejsky na poslední slabice. Zvláštní pozornosti zaslouhuje recitace in circuitu s ini-

tiem modu sedmého. Nepochybně bylo možno nové recitanty dosáhnout také modulací do modu jiného. Ještě výrazněji se to uskutečňuje v lamentaci první téhož dne.

A-leph. Quomodo obtexit caligine in furore

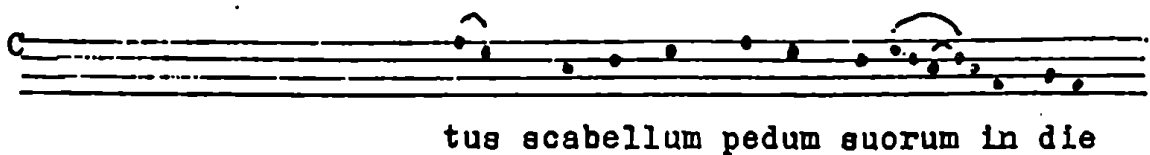
dominus filiam su-am:

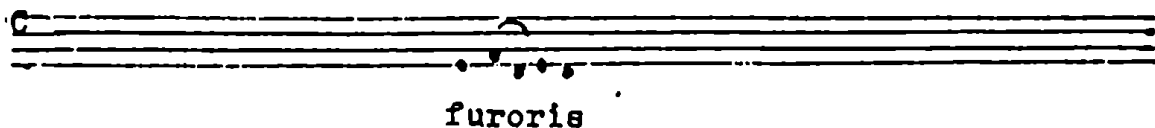
projecit de celo in terram, inclitam

Is-ra-hel et non est recorda-

tus scabellum pedum suorum in die

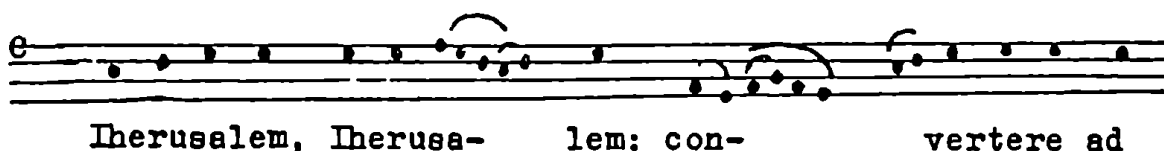
furoris

su-i.

Skladatel tu slovo *inclitum* vztáhl omylem k předchozímu *terram* jako adjektivum, tak mu vyšel při celku *de celo in terram inclitum* útvar jako potom při *in die furoris*. *Inclitum* bylo nutno brát substantivně jako "slávu Israelovu". Samotné *Israel* je už *kommissura* k partii modulované, tj. k modu VII, který je tu v rozsáhlé míře až do vlastní koncové tóniky při *suorum*.

Při této lamentaci musíme už zaznamenat skutečnost, že tonus prokazatelně náležel diecéznímu ritu. Zpíval se ovšem k jinému textu, neboť diecéze ani druhé kapitoly *Pláčů* neužívala. Ale to je vedlejší - hlavní zůstává, že z nápěvu byl v užívání pouze vstupní verš v podobě, kterou nám může demonstrovat známá lamentační konkluze.

Všechny verše byly takto vyzpívány s recitací do dvojího *nembra* a melismatika patrně nebyla nějakou staženinou *syllabiky*, kterou pozorujeme v užití *brněnském*. V každém případě musíme počítat se zjevem neodvislým v diecézi, ale další lamentace bude podporovat dojem, že *brněnská* skladba vznikla vůbec úpravou a přístavbou. Tentokrát jsme u lamentace vybočující už z původního *modálního dualismu* v lamentačním zpěvu. Nejen tu bude recitantou *c*, tónika je *lydická* v autentické podobě.

quasi inimi- cus

Firmavit dexteram suam quasi

ho- stis

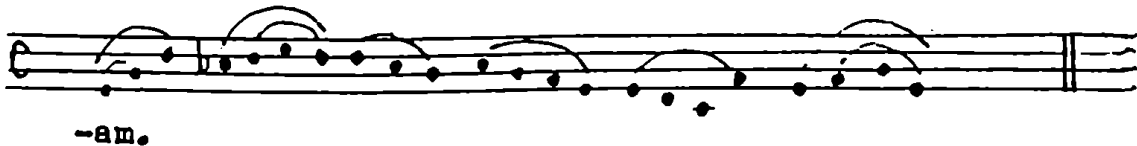
et occidit omne, quod pulohrum

erat visu in tabernaculis

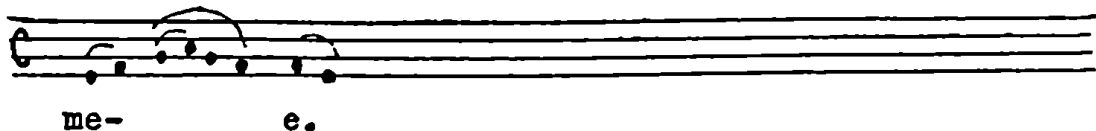
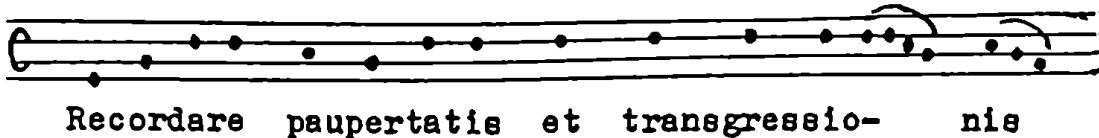
filie Sy- on effudit

quasi i- genm

indignaci-onem su-

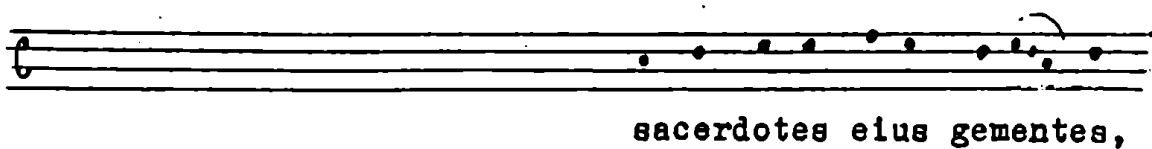
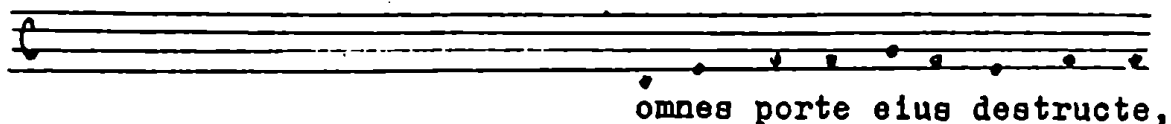
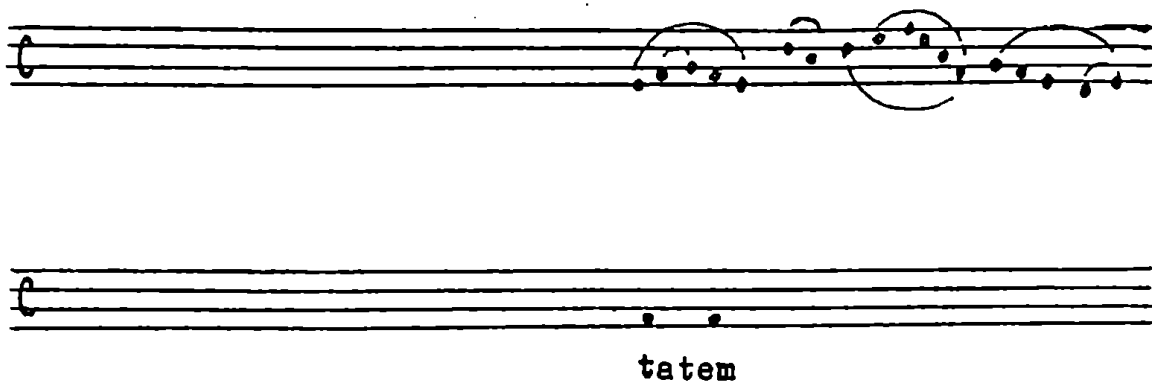
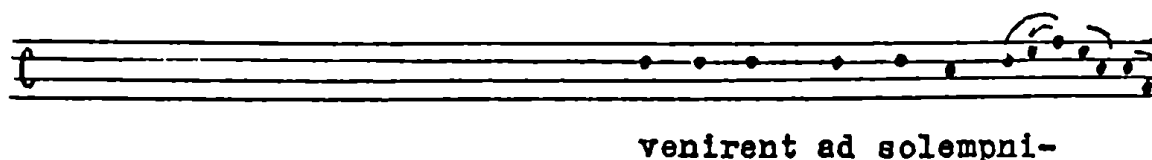
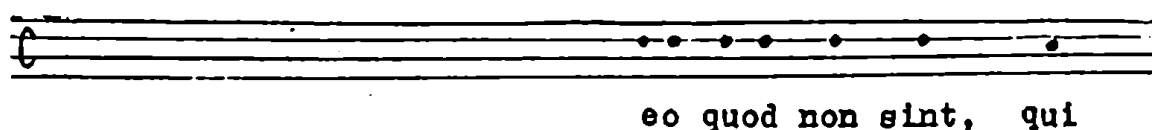
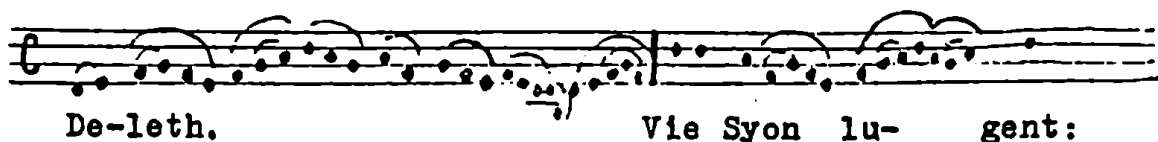
Byl by to další případ lamentační skladby sloužící ritu diecéznímu pouhým svým vstupním veršem. K textu ovšem jinému, ale rovněž o Velkém pátku. Tentokrát jej musíme citovat:

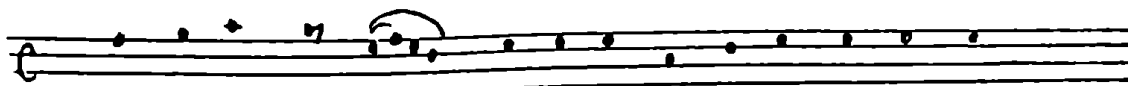
Tentokrát i diecéze potřebovala nápěv k delšímu textovému odstavci, argumentem však by bylo, že přístavba měla pak podobu jinou než v užití brněnském. Takovou pluralitou zajištěna byla by ve skladbě původně recitanta jediná. Tento dojem, který má podporovat podobnou původnost ve skladbě předchozí, naneštěstí neobstojí. Recordare citované nepředstavuje totiž verš vcelku, jak by se zdálo, nýbrž je to pouhé membrum, po němž se recitanta mění. K omylu svedlo domnělé lekční metrum při paupertatis po skutečném initu, v žalmech se vyskytujícím a do lekoí přecházejícím. Ale takové spojení se nalézá v antifonii, která žádného metra nepotřebuje a neužívá.¹⁰⁾ Jde o obrat volně vybraný a jen nahodile také psalmodický. Předchozí lamentace, když užívá recitanty jediné, nemůže se tedy o další případ opírat. A priorita jednoduché formy diecézní je přitom ohrožena ještě otázkou, jak mohlo samostatné h oživit od dominantu modu a prosadit se i v prostředí chorálního dialektu germánského, jenž se v psalmodii posouval zásadně k c. Jestliže totiž nejde o transposici recitace E toutéž skladbou užívané. Mohlo by se namítnout,

že přece také E zůstávalo v témže dialektu neposunuto k F. Tuto anomálii vykládáme živým vědomím o transponování pravé dominanty modu, jíž je subtonální a.

Něco dokumentárního v této kontroverzi ukáže nám další příspěvek z breviáře.

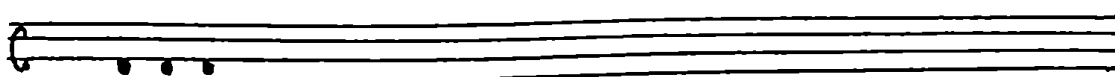

virgines e- ius squalide et ipsa oppressa

a- ma- ri-

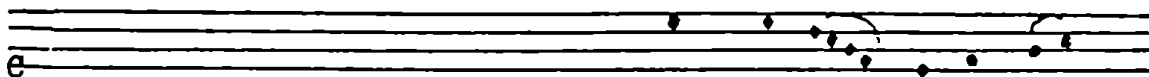
tudine

Tato celkem už průzračná lamentace - druhá lekce Zeleného čtvrtku - má po solemnitatem ostatní součásti spojeny po straně virgulí a označením "Vacat". Je v ní tedy doloženo krácení lamentačního nápěvu na pouhý vstupní verš. Vacat v melodii - jistě ne také v textu. ¹¹⁾ První membrum je textově omezeno na *Vie Syon lugent*, jak učí melismatika, ale stačí ještě projevit tutéž recitantu, která se rozvine v membru druhém, s cézurou po *non sint* pro neúměrnost textu. To je první případ mezi brněnskými lamentacemi, že skladba se najde v nejstarším latinském našem kancionálu, rkp. pražské UK, sig. V H 11. Druhý byl *Expandit Syon* a bezprostředně dále tam najdeme také třetí lekcí téhož Zeleného čtvrtku z výběru brněnského, skladbu, která je svědkem dalšího vývoje v lamentační technice. Opouští původní modální dualismus, ale přechodem k modu prvnímu zcela organickým, i když bez "transformace".

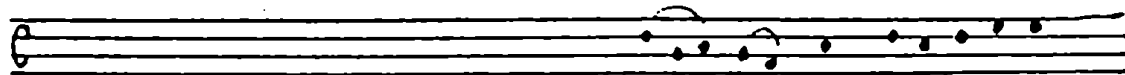

Zay

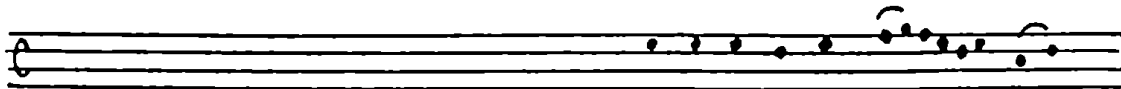
Prophete tu-i predicave-

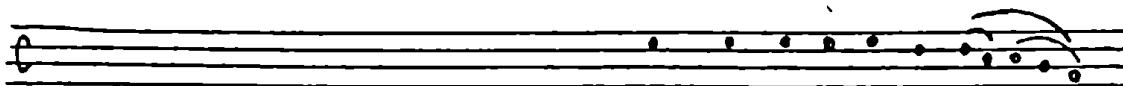
runt tibi falsa et

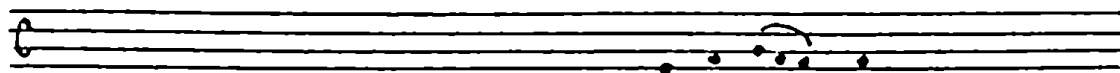
stul-ta nec operuerunt

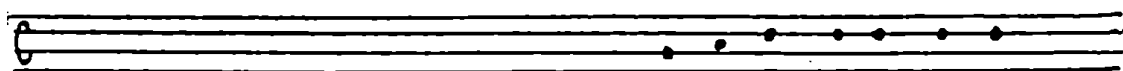
iniquitatem suam, ut

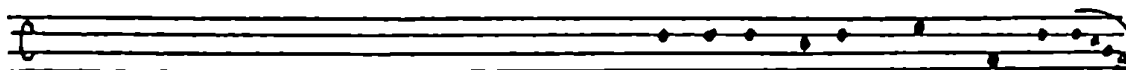
te ad penitenciam

provoGa- rent

viderunt tibi autem

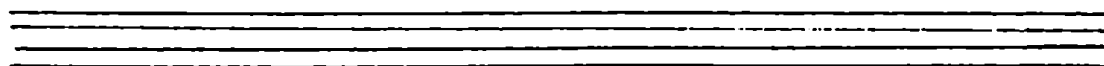

assumpciones falsas et e

iecatio

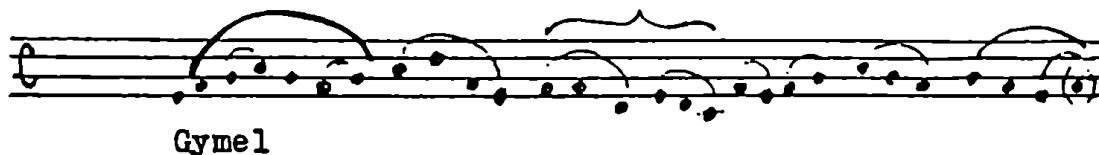
nes.

Transformaci k cizímu módu směli bychom nalézt (po vynechání abecedního znaku) ve větě první - Prophete tui - kvůli zřejmě dóorskému et stulta, pak ve větě druhé - neo operuerunt - kvůli ad penitenciam provocarent, jež by s frygickou polohou púltónu těžko obstálo frazeologicky. Obě věty by si ovšem žádaly před transformací čtení o stupeň výše s polohou púltónu, která by nastala, kdybychom náš zápis klíčovali s c až na čtvrté lince. Ale v případě transformace by vznikla nesnáz s větou třetí - viderunt tibi -? Ta by přece byla už v poloze zdejší zcela dobře frygická se svou recitací na G, jen stačilo odtrhnout závěrové melisma i se slabikou nes. Na transformaci, jež by zasahovala celek, není tedy možno myslet a v jednotlivostech se netransformuje. Skladba se tedy pouze dává vést frygickou melodikou, ale je nová, dóorská. Když kvůli nápěvu abecedy musila hypofrygicky končit - abecední znaky jsou patrně cizí, převzaté - musila na konci modulovat na hypofryzickou transpozici pomocí sníženiny k b mole. U této modulace se zastavíme ještě pro poměr k zápisu pražskému. S naším klíčováním dostáváme tam formu příznačně odlišnou:

Nápěv se zde modulací vyhýbá a upravuje podle toho i abecedu (jejíž znaky jsou tu jiné). Ale kupodivu přesto s abecedou není jednoty.

Tato nejednotnost trvá přes celou skladbu v jednotlivých slokách lamentace. Tyto varianty mají svůj dosah. Nabýváme přesvědčení, že kancionál je mladší než náš breviář,

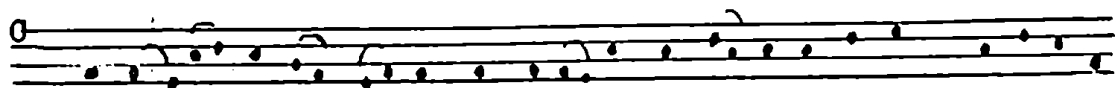
že breviář brněnský představuje při lamentacích unikát, zvláště když jeho skladby zbývající po srovnání s rkp. V H LL nemají už jiného pramene. Přesto ohceme Praze ponechat, co jí jistě náleží. Tyto kompozice vesměs přisuzujeme nové pražské univerzitě, fakultě, kde se musice přednášela a dokumentovala prakticky. Tím, že se shody s oběma našimi prameny najdou také v blízké cizině, v kancionálu vratislavském a v rukopise řezenském z mladší doby, se nic na tomto předpokladu nemění: jde o nejstarší univerzitu ve střední Evropě pro více národů.¹²⁾ Morava sama byla zřejmě vzdělání otevřena, prokazatelně i Brno a jeho jakubský kostel.¹³⁾

Dále ve vývoji lamentační skladby už nás náš breviář nepovede, jeho lamentace nejdou nad liturgickou spotřebu. Musili bychom se obrátit k prameni pražskému, který je na tuto tvorbu velice bohatý.¹⁴⁾ Zajímat musí však notační příbuzenství mezi tímto pramenem a naším breviářem, pozorovatelné i na těch lekcích, které rukopis V H ll postrádal. Je to tím nápadnější, že pražská diecéze metenskou formu notace negotizovala, a pražský původ rukopisu V H ll je dokumentován liturgickými součástmi, kterým kancionál dopřál také kus místa. Nepochybně se jedná o kurzivní notování školní, jež mohlo nerušeně přejít jen do liturgie moravské, jako i ony hudební novoty vůbec. Kancionál není vlastně nic jiného, než náčrtník scholárův. Jméno této nové knihy mezi liturgickými zpěvníky dosavadními je zase pars pro toto. Zaznamenávají se v něm nové formy pod jménem cantio, ale budovalo se také na starších základech, jak ukazují právě lamentace.

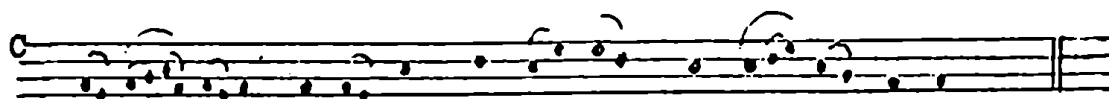
Přejaté notování kurzivní utkává se v breviáři s notováním domácím. Je tu také jedna lamentace notována po staru, totiž lydická o Velkém pátku. Domácí notopis breviáře je dvojitý - starší a mladší. Ve jmenované lamentaci jedná se o notopis starší, kterým jsou psána vesměs responsoria. Domácí nota metensis dospěla tu na Moravě ke tlusté gotice se seříznutými dříky při virgách, které se objevují i mimo climacus a kterými se i proti domácí tradici

resupinuje suppunkce. Zasazeným kolíkem z levého boku dostává se podatus. Zřídka se tu objeví už i podkovovitá klivis vedle běžné pravouhlé flexy. Strophicus je výhradně hákovitý, ale apostrofování znaků děje se také buď přívěsnou rhombou, nebo skutečným vlnovkovitým oriskem, jenž se s apostrofou zaměňuje. Je tu i sinuosita. Starším tímto notopisem je notováno v breviáři už od Smrtné neděle a po Hodu velikonočním ještě v prvních nešporách neděle Bílé. Vesměs jen responsoria a z antifon prolixní skladby k Magnificat. Antifony žalmové jsou notovány jen od druhého nokturnu Bílé soboty počínaje do konce officia o vzkříšení Páně. Zde ovšem je nutno konečně vyslovit základní poznatek, že breviář notuje vůbec pouze pro nešpory a jen největší svátky mají také notováno matutinum a laudy. Triduum sacrum patří k nim už od nešpor před Zeleným čtvrtkem. Starším tímto notopisem breviáře je pozoruhodně notován také známý kyriální závěr temných hodin a ovšem uvnitř officia Hodu božího také liturgická hra čili visitatio sepulcri před Te Deum matutina. Toto matutinum je zde až od poslední lekce; příčinou jsou vytržené listy. Předchozí misálová vigilie velikonoční o Bílé sobotě byla násilně ukončena posledním traktem (Sicut cervus), takže její rubrikování se dá dále sledovat až v sobotu před Hodem svatodušním. Liturgická hra je zcela tradiční podle pražského ritu, jemuž breviář patří. Na Moravě po původní shodě s pražskou diecézí ještě ve stol. 13. nastaly ve visitatio sepulcri chaotické poměry zaváděním novot různého druhu¹⁵⁾ a ještě reformovaná Rubrika Jana ze Středy netroufá si předepsat v tom ohledu více než pouhý rámeček: začátek - Incipit episcopus Maria Magdalene, quod chorus finit, deinde fit visitatio sepulchri m o r e o o n s u e t o - pak konec - Completa hac visitacione surgent omnes singuli canonici ac vicarii... tunc episcopus incipit Currebant duo simul a hrob navštíví duo prebendarii, aby ukázali prostěradla se zpěvem Cernitis o socii. Pak prelatus třikrát zazpívá Christus dominus resurrexit. Toto minimum se vyplňovalo

more consueto a náš breviář uznává za vhodné ponechat formu pražskou, kde svůj dialog vedou mulieres - angelus a pak apoštolové s Magdalenou podle sekvence. Rubrikace nic zvláštního neprozrazuje - a přece něco je tu nápadného: frygická podoba úvodní antifony.

Mari-a Magda-lena et ali-a Mari-a ferebant diluculo

a-ro-mata domi-num querentes in mo- numento.

Nemůže být pochyby, že skladba je původně modus I. Snad v předloze bylo klíčováno C dole na první lince, nebyla by to pro kcdex žádná výjimka. Ale není také vyloučeno, že v Brně se zpívalo takto frygicky přes všechnu singularitu zápisu. Frygicky býval pojímán ve hře dialog s andělem, ať už psán jakkoliv, a poslední matutinální responsorium přede hrou bylo v modu IV. Zdá se také, že aromata je pro modus III upraveno. V prvním modu zabíhalo do plagální hloubky, jak mají prameny nejen pražské, nýbrž i jediný moravský pramen ze středověku s notami, rkp. Olom. kapit. CO 6 podle nové Rubriky:

a- ro- ma- ta.

Nejinak je tomu potom v tištěné agendě z r. 1586.

Vraťme se však k notopisu. Že jeho druhá forma v breviáři je mladší, pozná se z toho, že tímto notopisem jsou vyspravována vybledlá místa notování předešlého. Příkladů je mnoho, počínaje od Bílé soboty. (Také ve hře - viz závěrečnou aklamaci Christus dominus resurrexit.) Jinak jde o notopis konzervativnější, jak uvidíme. Dá se toto notování sledovat od Hodu vánočního, jenž má s nápěvy celé

officium, počínaje prvními nešporami. Je zřejmé, že se zpěvem neslavilo se hodinkové officium příliš často, převážně se počítá s pouhou recitací textů. Ani o konkomitantních svátcích Vánoc se nezpívalo, sv. Štěpán má notováno responsorium pro kommemoraci ve druhých nešporách vánočního Hodu, jak je v pražském ritu zvykem. Následují noty až při Circumcisio, kde se počítá jen s prvními nešporami, neboť je notována antifona k Magnificat. Také Epifanie má noty jen pro první nešpory. Se zpěvem prvních nešpor počítají neděle předpostní a pak i postní, s tím rozdílem, že v těch je také pečováno o prolixní responsorium v kompletáři. Od neděle Smrtné jsou notovány součásti pro nešpory oboje, ale už notopisem starým. V Triduu jsou notovány mladším notopisem antifony a - což je důležité - o Bílé sobotě také lamentace. Snad tu působila Oratio Jeremiae, která byla zpívána tradičně (třetí lekce). Podle všeho se zdá, že breviář měl mimo starý notopis původně jen prázdné osnovy, jak to vidět o Septuagesimě. O neděli Bílé, která má s nápěvy oboje nešpory, jsou notovány mladším notopisem žalmové antifony allelujatické. Dál najdeme noty až při celých officiích de Ascensione a de Pentecoste, ale to jsou už i responsoria notována notopisem mladším, jak bude potom vesměs v sanktorálu při officiích celých. Temporale má noty ještě o Trojici a o Božím těle, ale v obojím případě jen pro první nešpory, jak tomu bylo při Epifanii. Podivná to klasifikace těchto svátků, svědčící o neoborném nazírání majitele kodexu.

V sanktorálu mají první nešpory notovány tyto svátky:

Agata	Michal
Řehoř	Martin
Filip s Jakubem	Alžběta
Markéta	Kateřina
Magdaléna	Óndřej
Vavřinex	Commune apostolorum

Obojí nešpory mají v notách:

Mikuláš
Dorota

Nalezení sv. Kříže
Decem milia militum
Jana Křtitele narození
Petr a Pavel.

Je pozoruhodné, že v těchto případech, když druhé nešpory užívají antifonového systému laudového, v laudách je pouhý odkaz do nešpor.

Noty pro celé officium najdeme v sanktorálu pouze o svátcích mariánských (Purificatio, Annuntiatio, Assumptio, Nativitas), pak svátek všech svatých má v matutinu vynotována aspoň vlastní responsoria třetího nokturnu. Podivné je jistě, že jsou úplně zanedbány nápěvy o svátcích patronů zemských a státních, ač mají vesměs officia propriální, mimo Prokopa, jenž je ještě de communi. V tom ohledu je zanedbán i sv. Vít, ač má vigilií. Sigmund chybí ještě v sanktorálu vůbec, ač jde o breviář pražský, obsahující i svátky Moravou neslavené. (Zaveden byl statuty z r. 1366, rok nato urgován.)¹⁶⁾ Také na Cyrila a Metoda ještě nedošlo. Za těchto okolností dá se těžko očekávat, že bude nějak vyzvednut sv. Jakub jakožto titul kostela. A přece se na něho při notování úplně nezapomnělo. Patří mezi případy, kdy z privátního zájmu je pro svátek vynotována z ostatního propria ta či ona skladba nějak charakteristická. Jako Tomáš má v notách svou O-antifonu (OThoma Dydime), Pavel při svém Obrácení O gloriosum lumen, Matěj Ave lux decus ecclesie, tak Jakub má tu noty pro Congaudendum est claritati tue.

Zvláštní pozornosti zasluhuje propriální officium o sv. Anně, jejíž svátek následoval po sv. Jakubu. Pro svatou Annu se officium dlouho hledalo, než se výběr ustálil. Commune se pro světici nehodilo, i když náš breviář má už mimo virgines něco také De una martire et vidua (zde invitorium Venite adoremus dominum, qui in sanctis suis gloriosus est). Historie naše de s. Anna je jistě jeden z prvních pokusů. Přesazuje k nám básnické dílo ze sousedních Rakous, jež Analecta hymnica znají až z 15. století (svazek

5. č. 35, *Annae sanctae celebremus*), a jak se zdá, bez nápěvů. I náš kodex nápěvy zanedbal - možná z nouze, vždyť stejně nová historie o sv. Dorotě má notovány aspoň nešporry. V obojí historii vypsány jsou i hymny, které v hymnáři musily ještě chybět. U nás se najdou pro rakouskou historii o sv. Anně nápěvy naštěstí v rkp. pražské UK I D 20, s jehož proveniencí si hudební historikové zatím lámali hlavu. Je to antifonář rakouský (diecéze pasovské) ze 14. stol., ale naše historie je v dodatku po sanktorálu z doby pozdější na ff. 174b-176a. Hymnus o sv. Anně mají při historii *Analecta* udán jiný. V našem kodexu zapsán je v nešporách *Assunt Anne sollempnia*, jak se čte v AH 52, č. 105 - snad salzburského původu. V rakouském antifonáři našly by se na témže místě také noty pro historii o Početí P. Marie, *Gaude mater ecclesia*, kterou má náš kodex navíc.¹⁷⁾ Má ji zařazenu na konci temporálu po formulářích o posvěcení chrámu a oltáře. Po historii jdou ještě nějaké homilie *de communi sanctorum*; nevíme, jak se tato partie do knihy dostala. Pro historii *de conceptione* je u nás zjištěn r. 1351 u pražských křižovníků (*A.hymn. 5, č. 12*).

Výčet těchto officií ukazuje, že novější notace je v kodexu nejrozšířenější, ba že stala se notací základní. Je to drobnější a věrnější nota *metensis*. Často nasazuje odleva dlouhou kaudou také v podatu a klivu, jak jsme měli v graduálu - tím spíše také v jednoduché jacentě. Vzniká tím substituce virgy pro *climacus*, ale takto kaudovaná *jacens* vyskytuje se i mimo *suppunkci*. Také sdruženě v *diferencích žalmových (euouae)*. Vedle toho vyskytuje se *virga oriskového* původu s kaudou dolů po pravé straně až ke tvaru *minimy*, jak jsme poznali v *misále 6/11*, zřídka pak *virga gotického* neumování *předdiatematického*, jak je ve starším notopise tohoto kodexu. Vůbec notátor odkoukal ze staršího notování leckterý znak výjimečně až po flexu *podkovovitou*, takže mladší toto notování má vůbec známky *eklecticizmu*, či *pluralizmu*. Vlastně jsou tu do klivu flexovány všechny jmenované druhy virgy. Někdy dá se také říci, že jde jen o podepření pravouhlé flexy. Toto pojetí je

podporováno častým zjevem, že také bistropa či tristropa, založená výhradně na bi- nebo tripunktaci, mívá některý článek takto podepřený. Ač ovšem v metakém neumování předdiastematickém našel by takový zjev při strophiku jiné opodstatnění. ¹⁸⁾ Jinak bi- a tripunktace je vedle resupinace podatové nejbezpečnějším sudidlem mezi starší a novější notací kodexu. S hákovitým tvarem vyskytuje se v mladším notování jen apostrof, zastupující likvescenci, ale vystopují se také likvencentní znaky původní včetně anku. Zmíněná resupinace k suppunktaci děje se také srostitým virgováním oriskovým, až ke vzniku podatu románského (nakloněného), jenž osamostatněn může být sám suppunktován. Ostatně oriskovým tvarem se resupinuje někdy i mimo suppunkci, např. k torculu. O torculu sdělíme ještě závažnou podrobnost, jen napřed dodáme, že suppunkce neděje se jacentami, tj. suppunkta jsou vždy "bezvousá" - také tehdy, když tvoří climacus bezvirgový. Ale bipunktace a tripunktace děje se buďto punkty, nebo jacentami.

Zmínili jsme se, že touto notací jsou psány také lamentace sobotní. Tam se nám při torculu bude nejzřetelněji jevit jeho sklon v podobě kvadratické. To by byla v Brně jediná daň vývoji, který zatím probíhal v knihách olomouckých. Přepisování diecézních zpěvníků ve františkánském skriptoriu přineslo ten výsledek, že málem byla za diecézní notu zvolena definitivně nota quadrata. Tím byl také na Moravě uspišen vývoj klivu k napojení skutečné noty dole místo pouhého ohbí flexního ramene. Zjev, který už také lze pozorovat i v našem brněnském kodexu. ¹⁹⁾ Tento vývoj byl zadržěn v Olomouci i jinde přijetím notace české k nové Rubrice Jana ze Středy.

E. PO REFORMĚ OLOMOUCKÉ RUBRIKY ¹⁾

Z doby po reformě moravské Rubriky má jakubská knihovna řadu misálů, které mají svou cenu pro dějiny hudby. Je nyní otázka, který z nich je nejbliže r. 1367, kdy reforma byla prohlášena. Muzikolog, který nemaje se čím orientovat, zvolil si k prohlížení kodexů za vůdce výtvarného historika E. Dostála,²⁾ bude překvapen při rukopise 13/4. Misál, který má být až z konce 15. stol., nemá v notování ani stopy po exaktní české rhombice. Nápěvy prefací, o něž se tu jediná jedná, flexují pouhým ramenem bez ukončení rhombou, jak v Čechách trvá do konce stol. 14, nebo o něco déle. Kontrola obsahem sanktorálu vynesla poznatky, že nejen chybí nový svátek mariánský Praesentationis, bez kterého by se misál ani na Moravě v poslední třetině 15. století neobešel, nýbrž chybí také ještě Panny Marie Navštívení, které arcibiskup Jan z Jenštejna prosadil s takovým úsilím, že i Řím přijal za své zavedení toho svátku pro celou církev. Notovaný moravský breviář z Vyšehoří, datovaný rokem 1395, má na svém místě v sanktorálu officium Jenštejnem složené a po explicitu knihy ještě novější officium Jenštejnova odpůrce kardinála Adama Eastona. Svátek měl vigílii i oktávu, ani v Brně nemohl být vynechán. Náš misál má officia mešní vepsána na prázdném listu po kalendáři, kdežto Praesentatio je na přídešti. Dostál se tu zmýlil o celé století. Opatrnější byl A. Friedl: "Písmo i výtvarný charakter iniciál ukazují na vznik v pokročilém 15. století, s n a d až po jeho polovině". Při tak závažném zavedení, jako je Visitatio v sanktorálu, těžko je myslit i na pozdější opis starší předlohy s nějakým zanedbáním. Máme tedy v kodexu 13/4 misál nejbližší biskupu Janu ze Středy na Moravě po jeho Rubrice, a to u sv. Jakuba v Brně. Na rubu listu, kde je zapsáno officium de Visitatio, čte se: Istud missale dedit Iohannes Simdlinus car-

nifex ad parrochiam, seu ad ecclesiam sancti Iacobi in Brunna pro salute anime sue et omnibus successoribus suis.

Naopak do hlubší minulosti s misálem navzdory výtvárné historii jít nemůžeme. Nová Rubrika je v kodexu znatelná, ale ovšem s některými licencemi. Reformované obětování mešní nepřijalo Brno ještě ani v druhé pol. 15. stol. a misály trvají v nejednotnosti jeho, nebo - jako náš kodex - zapisují z mešního řádu před prefacemi jen texty Gloria a Credo. Nápěvy mešního ordinaria v Brně užívané nám pro naše období pořád ještě chybějí. Údaje Rubriky o tom jsou přejímány mechanicky. Např. hned v počátku sanktorálu o vigílii sv. Ondřeje, padne-li na neděli: per ebdomadarium misse defunctorum cum prebendatis cantetur, Kyrieleyson trium leccionum sine Gloria in excelsis, evangelium legitur dominicaliter. Nebo dále o sv. Dorotě ve mši Gaudeamus: Kyrieleyson festivale, Gloria in excelsis sollempne. Jejich značení je v Rubrice samotné prováděno nedůsledně a identifikace s dochovanými nápěvy diecézními doby předešlé a následující se dosahuje jen pracně. ³⁾ Zcela výjimečně je udáno co do nápěvu Sanctus a Agnus. Zato v prefacích tím, že kodex je má notovány, dokázáno je reálné jejich užívání v Brně. Musily být vydány už dříve, neboť je má s týmž nápěvem už často zde jmenovaný olomoucký misál Herbordův. Rubrika jen poznamenává o jejich definitivnosti: Et nota quod omnes prefaciones cum Pater noster iuxta modum Olomucensis ecclesie et secundum quod in libris sunt notate debent cantari, nec secundum placitum suum quisque debet in eis notas formare. Tento příkaz je v Rubrice zařazen nahodile, takže je jím interpolován pořad mešní o svátku Všech svatých. A na tomtéž místě jej opakují misály v sanktorálu, takže až později misály jej přiřazují k prefačním nápěvům, kam patří. Moravská preface nabyla mimo feriální tonus tří nápěvů podle klasifikace svátku či slavnosti. Názvy jsou buďto pražské: Summa, mediocris, infima, nebo moravské: sollempnis, festiva, dominicalis. Pochopitelně neuplatnily se tyto nápěvy pro prefační texty všechny stejnou měrou.

Postní doba i v neděli užívala nápěvu feriálního, takže při jejím textu se neuplatnil vlastně žádný ze tří jmenovaných nápěvů. Jinak feriální nápěv je připojován pro votivní mše de cruce a při textu obecném (communis prefatio) pro svátky trium lectionum jako i pro pouhé ferie. Co do jmenované trojice je pozoruhodné, že je teprve od poloviny 15. stol. uváděna, pro jednotlivé texty systematicky. Starší misály zdají se vylučovat ze systému při kategoriích svátků nápěv pro dotyčný den neužívaný v praxi. Tak tomu bylo už u Herborda, tak je tomu i v misálu našem. Mediocris tu najdeme jen o vánocích a pak o apoštolích, kteří se s ním uspokojují výhradně. De cruce je zase pouze infima a ferialis. Nápěvy není zde potřeba rozebírat, není na nich nic brněnského. Notace je hrubá "bezvousá" metensis. Pater noster má nápěv dvojí - simplifikací je dosaženo noty feriální.

Brněnské zvláštnosti by pro muzikologa v kodexu byly, kdyby misál byl pronotován jako jakubská plenaria stará. Libuje si totiž jeho sanktorale v nových skladbách pro Alleluja mezilekóní, pro které těžko zjistíme nápěv.

Lucia sponsa Christi

Heo est Agnes quam suo Christus subarravit

Tu splendide regionis lux aurea - o sv. Anně

Vox sancti Bartholomei

V sedmeru skladeb pro mariánskou mši votivní je na posledním místě Alleluja O Maria lux solaris portus naufragantium. Je tu už O Maria rubens rosa a poprvé Ave benedicta známé svým lejchem O Maria oeli via. Obě skladby jsou v kancionálu V H 11. Sv. Václav předává svou starou skladbu Beatus es dei martir do Commune s pouhým N místo svého jména a uvádí novější Consolator miserorum z olomouckého repertoáru. ⁴⁾ Ale tato výměna nebude v Brně trvalá. Nedospívá náš misál ještě k vlastnímu Alleluja pro sv. Hedviku, které bylo v mladší partii misálu probošta Mikuláše (O felix Hedwigis), Marta tu nemá ještě vůbec mši, ač svátek je na Moravě už r. 1397. ⁵⁾

Přítom lze pozorovat, že sanktorale razí proti nové Rubrice mnohé starobylosti. Tak jsou tu celé mše, kde Rubrika stanoví pouhou kommemoraci. O sv. Ignáci napřed jsou podle Rubriky pouhé orace, pak je udána mše. Podobně má celou mši sv. Brigida připadající na týž den. Je tu obecným pravidlem, že mši má i svátek novějším svátkem zastí-
něný, po reformě prostě kommemorovaný - a to napřed. Tak se stane, že sv. Augustin musí napřed postoupit místo staršímu Hermetovi a sám je označen jako "Eodem die...". Předslána je mše o sv. Hadriánu, jenž měl být kommemo-
rován o Narození P. Marie. Stejně pak napřed je mše Cornelií et Cypriani, pak teprve na týž den připadající Po-
výšení sv. Kříže. Ale mučedník Severus, potlačený novou Rubrikou ve prospěch sv. Korduly, zachoval si tu aspoň kommemoraci. Podobně podržují svou mši svátky připadající do oktáv, takže reforma je pouze kommemoruje. Reforma v
té věci byla tak drastická, že zmizela mše nejen o sv. Remigiu kvůli oktávě sv. Václava, nýbrž i sv. František musil se omezit na úroveň kommemorace, ač Kláře na je-
jím místě trvala mše celá. Je to něco, čím se ritus mo-
ravský lišil od ritu pražského pronikavě, ač čím byl sv. Václav Praze! Misál náš zachraňuje obě mše, jako zachrá-
nil mši svatému Gorgoniovi v oktávě Narození P. Marie nebo Kunhutě. Misál podržuje i takové staré svátky, po
nichž už nebylo stopy: papeže Lva Vel. v dubnu (11.IV.), Septem dormientium v červnu (27.VI.), má tu orace sv.
Alban Prahou podržovaný. Nová Rubrika vymýtila svátky: Translatio s. Benedicti, Eustachii mart.; oba jsou tu zachovány. O Severu byla už řeč. Zvláštní je to se svát-
kem matky císaře Konstantina Vel. "královny" Heleny, která je tu nazvána virgo záměnou s mučednicí toho jmé-
na. Také tu neznají misály Janá ze Středy a je zde po-
držena z minulosti snad jako jihomoravská zvláštnost. Orace byly už na přídeští misálního plenaria 6/11, pak se objevují ve speciale probošta Mikuláše, ale v únoru
po sv. Dorotě - náš misál je má v oktávě svátku Nanebe-
vzetí P. Marie. Ale tyto orace se částečně měnily, tedy

jde o svátek neustálený a reformou zaniklý. ⁶⁾ Je tu Erasmus nepřijatý Rubrikou, ⁷⁾ rovněž odstraněná Juliana zde trvá a aspoň oracemi zastoupena je Apolonie, která později nabude celé mše v moravské diecézi. Hedvika tu překračuje zase hranici časovou přes r. 1376, je tedy misál ve znamení přechodu nejen směrem dolů, nýbrž i nahoru, to je obraz kodexu domněle tak pozdního.

Nic nového nepoví nám na konci sekvenciář. Je kusý, takže přípisek v něm *De sancta Ludmila prosa utimur Pleno cantu quere retro in ultimo folio* nedochází splnění. Jinak je tu jen stará prosa o sv. Václavu. Skladby jsou vesměs staré, jen *Mundi renovacio* mezi prosami velikonočními je novější (A.hmn.54, č. 148), ale temporale misálu se k ní nehlásí. Naopak zase *incipitum sanktorálu sekvenciář* nevyhovuje, ač je porušen teprve po sanktorálním pořadu ve skladbách *de Beata*. Nevyhoví ani *incipitu* o svátku sv. Jakuba. Ale tam je připsána na okraji novota: prosa *Tonitru i vox in rota*. ⁸⁾ Sekvenciář je tedy s misálem nesourodý, podobně jako nesourodý je také kalendář v počátku. Ač je to kalendář přeplněný, chybí v něm např. ještě sv. Sigmund, jenž je v misálu sice pouhou *kommemorací* se sv. Valpurgou o svátku Filipa a Jakuba, jak žádá nová Rubrika, ale ve votivní mši *De patronis* objeví se najednou jeho jméno po Pěti bratřích ještě před jmény Cyrila a Metoda! Patrně jde o vliv pražský, ale z pětice bratří je jako první jmenován nikoliv Benedikt nebo po způsobu moravském až Kristin, nýbrž Iohannes! (Končí se Ludmilou a Kordulou.) Přesto známá orace *A cunctis* o přímluvě svatých má *Christino cum fratribus* po jméně Václava, Víta a Vojtěcha. Přeplněnost kalendáře může dezorientovat, co se slaví liturgicky a co nikoliv. To přichází v úvahu např. při dvojím jméně sv. Longina pro poměry moravské. V *sanktorálu* tento později liturgicky slavený světec ovšem ještě chybí.

Dobu kodexu by blíže mohl určit náznak poměrů politických. Pozastaví nás kolísání ve votivní mši za císaře římského. Nadepsáno je *Pro imperatore e t r e g e*, v textu, který se týká císaře, už je jenom *rex* se značkou *N*.

To je doba Václava IV. Na Velký pátek zůstal imperator, ač staré misály právě zde ho měnily v rex. Exultet o Bílé sobotě je bohužel pouze rubrikováno. Rex v kánonu je tradiční. Václav IV. ztratil definitivně titul císařský v r. 1400, ale tím rokem začínají u sv. Jakuba poměry, které vzniku nového misálu pro kostel nepřejí.

Dal by se do této doby zařadit přechod starého misálu probošta Mikuláše ke sv. Jakubu, neboť správa kostela se dostala do rukou svatopetrské kapituly - kdyby to nebylo za poměrů příliš dramatických. Je zde také otázka, jak misál u sv. Jakuba zůstal po čtyřletém hospodaření okupantů a s obrázkem svatopetrského probošta. První, kdo z kapituly spravoval jakubský kostel, je pověstný kanovník Konrád Smerbeck, kterého jeptišky potom vyhnaly, ale jen nakrátko. Přišel s titulem viceplebána, to znamená, že za plebána se považoval rektor kostela sv. Petra. Stíhající dekrety papežské jmenují vedle Smerbecka jako dalšího Jiřího z Jevíčka, jenž se nazývá kanovníkem olomouckým. Držel se u sv. Jakuba ještě v době, kdy patronát byl definitivně přiznán klášteru oslavanskému v celém tom sporu; proto se jeptišky musejí zajišťovat i proti dalším. Papež Bonifác IX. 21.6. 1404: "Cum autem, sicut eadem peticio subiungebat, dilectus filius Georgius de Gewiczka, qui se gerit pro canonico Olomucensi, lite huiusmodi sic indecisa pendente, in prefata parrochiali ecclesia se intruserit, predictae abbatissa et conventus dubitant, ne etiam aliqui alii se intruserint vel in posterum intrudant, pro parte ipsorum abbatisse et conventus nobis fuit supplicatum humiliter, ut providere eis super hoc de oportuno remedio dignaremur." Mají být v patronát uvedeny veřejně. "Et insuper ad executionem presencium etiam tam contra dictum Georgium quam quoscumque alios intrusos vel forsitan in eadem parrochiali ecclesia intrudendos... eadem auctoritate procedatis, ac si sentencie ipse contra eos late forent," nehledě k dalším sankcím dále jmenovaným: invocato ad hoc, si opus fuerit, auxilio brachii secularis.⁹⁾ Tak zarputilý byl to zápas, okupanti udržovali se pomocí odvolání do Říma, i když beznadějného.

V obdobích přechodných, kdy jeptišky měly kostel v rukou, udržují jeho chod jejich "kaplaní", především rektor kostela sv. Mikuláše, Mikuláš Polák, jenž byl kapitule solí v očích. Příhoda, která je líčena ve stížnosti kláštera, jmenuje ještě dva vetřelé správce fary, které ustanovují straníci politicky zaujatého markraběte Jošta. Na jak dlouho tam byli, není známo. Stalo se na dvoře jakubské fary:

Beatissime pater, quamvis venerabiles et religiose domine abbatissa et conventus monasterii beate Marie de Oslavia, ordinis cisterciensis Olomucensis diocesis, parochialem ecclesiam sancti Jacobi de burgo Brunnensi ejusdem diocesis tamquam eis ordinaria et eciam apostolica auctoritatibus incorporatam, per non multa tempora possederint atque eandem per certos suos *c a p e l l a n o s*, videlicet Nicolaum Polach, Nicolaum Wayglini ac Egidium et Cristianum de Brunna *i n d i v i n i s r e g i f e c e r i n t*; Nichilominus tamen Sulko de Radkow, Jeska (sic) Hruska, Wenceslaus Has, quidam dictus Hincó et Fritz Judex ac precones dicti opidi in Brunna cum nonnullis aliis suis in hac parte complicibus de mense Octobri anni domini millesimi quadringentesimi primi dotem dicte ecclesie, in qua protunc Dorothea abbatissa, Elizabeth priorissa et Elizabeth infirmaria ejusdem monasterii pro hujusmodi sua possessione continuanda resederunt, armata manu accesserunt et ipsius portis, vectibus et seris aliis effractis subintrarunt et easdem abbatissam, priorissam et subpriorissam de dote eadem vi et violenter ejecerunt, necnon et dictos suos *c a p e l l a n o s* inhumaniter irruerunt ipsosque capti(va)verunt et captivos secum publice abduxerunt... et hiis non contenti easdem dominas abbatissam ex conventum commodo possessionis parochialis ecclesie ac dotis predictarum spoliarunt et quosdam Iohannem et Henilinum Brasiatoris de Bruna, gerentes se pro presbyteris dicte diocesis, premissorum, ut creditur, consocios in easdem intruserunt, qui intrusioni hujusmodi

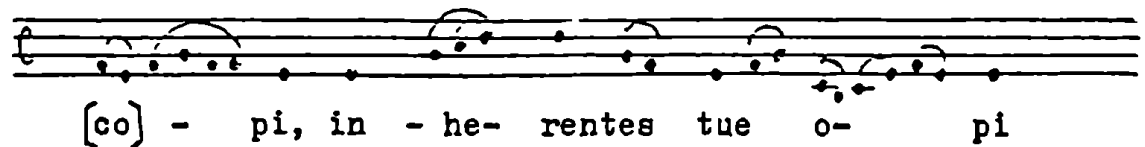
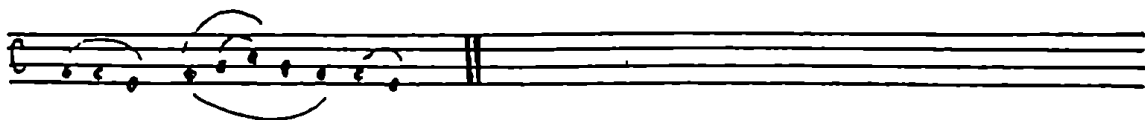
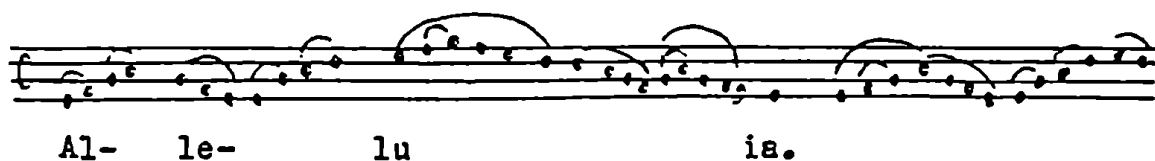
annuentes eam extunc continue citra continuarunt, prout eciam continuant in presenti. Ne igitur beatissime pater premissa, que sunt mali exempli, pertranseant impunita, supplicatur e s.v. pro parte abbatisse et conventus accapellano rum predictorum, aby byli předvoláni papežským auditorem pod trestem exkomunikace a sensione, a ovšem possessionem dicte parrochialis ecclesie vacuam et expeditam dimittant. ¹⁰⁾

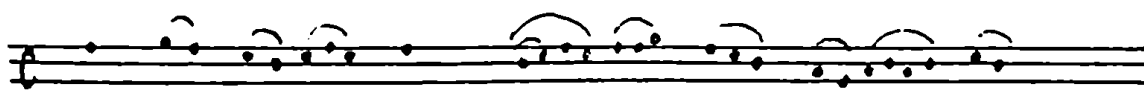
Zdá se, že přece jeden misál ještě vznikl v blízkosti takovéto vřavy. Rukopis sig. 12/9 zavádí svátek sv. Bernarda, jeho propriální Alleluja cistercké Caritate vulneratus, které jsme našli v notách na okraji folia v nejstarším jakubském misálu (plenariu) sig. 18, ještě ze 13. stol., a nejnověji zavádí pro svátek také jen v Brně nalezenou sekvenci Celi nardus (A.hmn.44, č.86). Budou ještě dva další kodexy s těmito novotami, než záležitost usne a pořad se vrátí k poslušnosti Rubriky. ¹¹⁾ Máme tedy v našem rukop. 12/9 misál stojící na straně kláštera. V době od 12.2.1407 do poč. r. 1411 je patronát sv. Jakuba klášterem postoupen markraběti, až smrtí Joštovou vrací se na přání krále Václava do rukou kláštera. Od r. 1412 musil by mít nový svátek sv. Longina, ten ještě v misálu chybí. ¹²⁾ Nevznikl-li misál hned r. 1411, pak můžeme klást jeho vznik jen před r. 1407. Misál je podle nové Rubriky, ale pokračuje licencemi z rukopisu předešlého.

Proti předchozímu misálu zařazeno je už Navštívení P. Marie s vigilií a oktávou, pak zcela ve shodě s mladším sanktorálem probošta Mikuláše Hedvika i s propriálním Alleluja a také svatá Marta. U probošta Mikuláše byla Marta ještě bez místa v sanktorálu, sem pak zabloudila - proti pozdější ustálenosti - do blízkosti Hedvičiny v říjnu, takže obě světice v sanktorálu odděluje jen Gallus. I vybavení formuláře má shodné, prosou je Gaude Marta. ¹³⁾ S dalšími misály souvisí zavedení mše de spinea corona u příležitosti svátku Nalezení sv. Kříže¹⁴⁾ (takže mše o mučednících Rubrikou jen kommemorovaných při svátku sv. Kříže

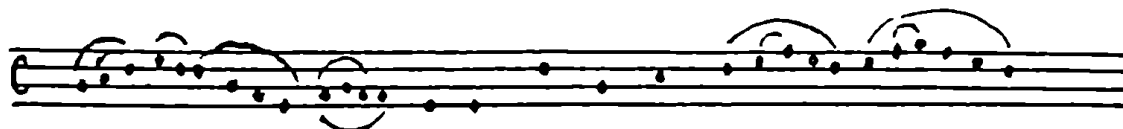
následuje).

Novější Alleluja dostala sv. Markéta: *Stillas rubras sanguinavit* - a sv. Cecílie s jen incipitovaným *Sponsa Christi egregia*.¹⁵⁾ Sv. Václav po novějším *Consolator miserorum* nechává eventualitou starší *Beatus es martir Dei Wenceslae*. Jinak allelujatické novoty misálu předešlého pominuly. Ale začne se počínaje tímto misálem vyskytovat zvláštní Alleluja o sv. Prokopu, náležející ne-li Brnu samotnému, pak aspoň výhradně jižní Moravě.

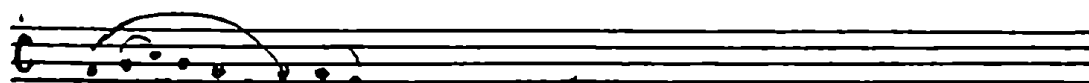

con-fi- di- mus li- be- ra- ri

a malis et ad-iu-va

ri.

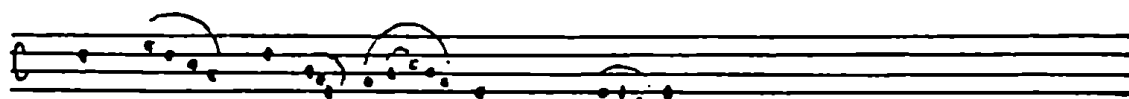
Nápěv nemáme ovšem z misálu, tento misál není notován vůbec. Nalezli jsme proň zatím jen jediný pramen. Je to fragment obsahující nová Alleluja, nám jinak nepotřebná,¹⁶⁾ vevázaný jako jiné různorodé součásti do antifonáře panen cisterckých kláštera králové na Starém Brně z 15. století. Kodex je nyní ve Stát. věd. knihovně olomoucké, sig. M II 86, fol. 212 ab.

Kde má skladba svůj původ bližší, je záhadou. Zvláštní poměr ke sv. Prokopu v Brně je dán kostelem mu zasvěceným v oblasti Starého Brna. Už r. 1243 je kostel jmenován v listině.¹⁷⁾ Z té doby nemá ani jediná zachovaná liturgická kniha ještě officium či nějakou památku po liturgickém kultu tohoto nového patrona. To se týká diecéze české, tím

spíše moravské. Snad samotná kanonizace z r. 1204 dodala kultu té popularity u nás ještě před liturgickým zavedením. Kostel byl nějakou dobu i farním pro Staré Brno, ale už jako pouhá kaple přešel pod patronát kláštera králové, když jej Eliška Rejčka založila. Dalo by se tedy očekávat, že skladba, zřejmě pozdní, vznikla v klášteře starobrněnských cisterciáček. Jenže v jejich antifonáři je to novota, kterou neměly jeptišky patrně v graduálu, takže se zdá, že v jakubském misálu existuje dříve než v klášteře, čili že naopak klášter ji převzal z repertoáru světského. Absenci sv. Prokopa v knihách Elišky Rejčky pro liturgii kláštera vysvětlíme jedině tím, že jsou to zpěvníky vynechávající, co nemá proprium v církevním roce. Prokopské officium v antifonáři, jenž má naši skladbu vevázanu, je původu světského, diecézního, a klášter ho zařazuje pozdě. Musíme tedy nastoupit v pátrání nějakou jinou cestu. Vyjdeme-li od textu skladby, najdeme týž text s nějakým pokračováním na půdě české, a to v benediktinském klášteře ostrovském. Známé ostrovské psalterium ze 13. stol. (neliturgické) pražské kapitulní knihovny má po okrajích některé staré součásti prokopského officia hodinkového, a tam delší redakci našeho textu najdeme jako antifonu k Magnificat, jen ovšem s jinou melodií, ač shodou okolností v téže tónině. ¹⁸⁾ Vystačíme jistě s její zkratkou:

o lampas claustralis fulgo- ris, o

cal-lis regula- ris moris

Pak bychom měli skladbu naši z dílny benediktinské, ovšem ojedinele, protože nic o ní nevědí zpěvníky svatojiřské a břevnovské (rajhradské), ani pro officium hodinkové. Mohla

se dostat jako antifona na Moravu do opatství třebečského, které mělo svou prepozituru v Brně, v nynějším Komárově. A text určený původně k Magnificat mohl být přetvořen na versus allelujaticus, přičemž byla podržena tónina skladby. Ale to je všecko pouhý dohad, který má ještě méně průkaznosti než provenience z kláštera králové. Ještě nás může zajímat textové krácení pro allelujatický zpěv. V antifoně po slovech confidimus liberari a malis et adiuvari následuje:

sanctorum collegio prestante dei filio
Ergo pro nobis exora, servans nos in mortis hora
ab inferni supplicio.

Frázujeme podle hudebního obsahu. Tedy tato slova se zdála pro překomponování nepotřebná. Ne snad proto, že zmírňují výraz příkoří trpěného mimo záhrobí v tomto světě? Takto krácený text hodil se ukřivděnému klášteru, za jehož věci stojí náš jakubský misál. Povědět více o původu skladby zatím není možno. O její kráse hudební a o její lidovosti nápěvné, ke které ženské kláštery vždy měly blíže, není potřeba ztrácet mnoho slov. Opakujeme jen, že mimo Brno, případně mimo jižní Moravu¹⁹⁾ se nevyskytuje. Neznají ji misály olomoucké, takže urgencí nové Rubriky musila skladba zajít. Definitivně se to stalo tiskem diecézního misálu. Pozoruhodné je, že nikomu u sv. Jakuba nevadila národní stránka tohoto kultu, zřejmě tam byl sv. Prokop stejně milý Čechům jako Němcům. (Kostel už byl pro obojí národnost.) Iritovat mohla teprve sekvence Plaudant chori monachorum, která se v našem kodexu po Alleluja objevuje u sv. Jakuba poprvé.²⁰⁾ Ale známé místo o tom, jak vyhání opat Prokop německého vtrtelce a s berlou zakročuje "adversus theotunicum" je jen v menšině z osmi jakubských misálů opraveno na adversus inimicum, v jednom z oněch čtyř teprve dodatečně.²¹⁾ Náš kodex má bohužel pouze incipit této prosy, jako i ještě tři jiné kodexy. Prosarium na konci není sice psáno jinou rukou, ale opisováno je patrně z jiného pramene. Prosa o sv. Prokopu tam chybí a tato sbírka nevyhovuje ani jiným incipitům sanktorálu. Chybí tam také sekvence podle incipitu o sv. Mikú-

láši Sancte dei pontifex, která byla už v dodatku plenaria 6/11, jakož i zmíněná Celi nardus o sv. Bernardu, které bychom rádi měli s nápěvem, a nemáme. Nepamatuje tento sekvenciář ani na sv. Jakuba obvyklou Gaude Christi sponsa virgo mater ecclesia, jež je také v sanktorálu incipitována. Uvádí vesměs skladby celkem staré, až na mariánské Ave cella nove legis, která byla už u probošta Mikuláše, a Gaude Maria templum summe maiestatis.

Zvláštní obsazení má mše de patronis mezi votivami. Tam je v oraci Propiciare vsunut mezi Vojtěcha a Prokopa sv. Jiří a sv. Stanislav. Stanislav se mezi patrony vyskytl až u Herborda v Olomouci, Jiřího najdeme tam ještě v pozdním jakubském misále 3/20. V našem kodexu následuje Benedicti cum fratribus nec non sancte Ludmille, a vynechání jsou moravští věrozvěstové i sv. Kordula. Znamka, že je tu opisováno z pramene pražského. Kristina cum fratribus má teprve orace A cunctis vedle jen Václava a Víta (ten na druhém místě!) jako v misále předešlém. Celkem je vidět, jaká libovůle ve výčtu jmen pořád ještě vládla.

Konečně nápadné je, že tento misál postrádá zvláštní orace za vrchnost církevní i světskou (mimo obecnou Pietate deus, kde přijde zmínka o králi). O Velkém pátku podržen je imperator N, Exultet o Bílé sobotě chybí, ta začíná až lekcemi. Mohli bychom zde odhadovat nějakou averzi. Kdyby přál misál králi (Václavovi), musil by přát také markraběti Joštovi, jenž byl jeho sokem. Jeptišky pak neměly od něho nic dobrého. Při jméně papežově musilo by dojít také na biskupa, ale ten stál ve sporu na straně brněnské kapituly. Ostatně v určitém období sporu byl i papež nakloněn téže kapitule a oslavanského patrona opustil.

Ale misál je vůbec lakonický - zvláště v rubrikacích, takže působí dojmem, že byl pořízen pro poměry malé. I tak měl dosti zbytečného, povážíme-li, že byl přisouzen pouhému oltáři sv. Felixe a Adaukta. Před počátkem temporálu na prázdném líci folia je zapsáno propriální Alleluja i s prosbou o této světecké dvojici, jak jsme se zmínili už jinde.

Ale mylí se Bretholz, že oltář pochází až z r. 1478, kdy je dotován.²²⁾ Tak pozdě nemohl být užíván pražský breviář u sv. Jakuba, kde je existence oltáře potvrzena v kalendáři. Pozdní dotátor je zaznamenán na Vevázaném listu cizího misálu vpředu v kodexu s udáním: Presens liber et missale est S i g i s m u n d i Knab, notarii Brunensis, datum ad altare sanctorum Felicis et Adaucti martirum. Knab byl zastáncem kostela sv. Jakuba v jeho druhém sporu s kapitulou o školu. Z okolností, že misál má celou mši také o sv. Sigmundu, mohl by vzniknout omyl, že misál dal pořídit teprve Knab. Shoda je tu výsledkem pouhé náhody. I pražské misály udávají mši o sv. Sigmundu pro celý rok jako votivu pro febricitantibus - a titul Felixe a Adaukta nemohl být v době Knabově volen časově.

F. DODATEK

S látkou týkající se kostela sv. Jakuba jsme se dostali ke konci stanovené periody. Další rukopisy už by jistě překračovaly hranici roku 1413. Potěšitelný je závěr, který můžeme udělat, že všechny rukopisy knihovny do této doby měly hudební vědě co říci, každý z nich přinesl nevšední příspěvek k utvoření celkového obrazu o hudební minulosti města. Ale byly to liturgické kodexy z tohoto fondu opravdu všechny? Nic jsme nevynechali? Lze z katalogu vybrat ještě jeden nebo i dva, které stojí za několik řádků. Jinak lze totiž na nich pozorovat, že jsou to u sv. Jakuba cizinci.

O rukopise 8/14 neprávem podotýká Dostál, že je to misál v provedení a písmě úplně shodný s misálovým plenariem 6/11, jež jsme přisoudili počátku 14. století.¹⁾ Odporuje tomu kult sv. Sigmunda, který má nejen jméno v kalendáři, nýbrž vlastní mši v sanktorálu. To bylo u domácího našeho pramene sotva možné před šedesátými lety toho století, kdy do Prahy přibyly světcovy ostatky. Lze

namítat jen to, že zatím jméno chybí v oraci de patronis. V té je vzpomínáno jenom Viti, Wenczslay, Adalberti, Benedicti s ostatními bratry, Procopii necnon Ludmile. To je výčet diecéze pražské. Moravský pořad by měl už sv. Kordulu, ne-li slovanské věrozvěsty. Pravděpodobně by byl v čele družiny také Kristin. Ale ani jako pražský misál nemohl se tento poutník uchytit v liturgii jakubského kostela. Naprosto se nesnáší totiž s pražskou Rubrikou, dávno pevně konsolidovanou a biskupy hlídanou. Jiný je v něm mešní řád před kánonem i na konci kánonu, nelze pozorovat shodu v obřadech sv. týdne, nehledě k jiným drobnějším rozporům. Katalogizátoři a s nimi Dostál usuzují na missale pragense jen podle toho, že na rubu posledního listu kalendářového je jmenována vícekrát farnost Zdechovice. Na př. Nota pro istis animabus p l e b a n u s ecclesie in S d e c h o w i o z tenetur (psáno tenentur) Deum orare. Nutno ovšem opravit, že se nejedná o Zdechovice u Chrudimi, nýbrž u Přelouče. Tomu nasvědčují jména Johannes de Sczepanow... Vasko de Chwaleticz. Přesto při vší závažnosti tohoto argumentu diecézní provenience je u tohoto kodexu vyloučena. Nejspíše jde o něco řeholního.

Opravdu když o Velkém pátku mezi přímluvami přijde na řadu modlitba za klerus, nalezneme ji interpolovanu takto: Oremus et pro omnibus episcopis, a b b a t i b u s, presbiteris, diaconibus... Zarazí nás jen to, že marně ty opaty hledáme v oddílu mší votivních a zádušních. Pořad zádušních orací není sice zachován v úplnosti, neboť je vytrženo v oraci Deus largitor, nadepsané Pro fratribus et sororibus, ²⁾ ale prošly už tituly Pro episcopo vel pro papa (Deus qui inter apostolicos sacerdotes) a Pro sacerdote (orace Concede). Vrátime-li se do temporálu, zda něco poznáme z ritu sv. Tridua, setkáme se s rubrikací skrovnou, která napoví sotvaco. Celebrantem je pouhý kněz. O Zeleném čtvrtku sám presbiter levando calicem vacuum incipit vesperas (antifonou Calicem salutaris accipiam). ³⁾ O Velkém pátku presbiter officium dicturus alba et cappa (!) indutus stans ad altare dicit Oremus,

Deus a quo Iudas - ne po lekcii, nýbrž v počátku dopoledního obřadu - po lekcích je orace Deus qui peccati veteris. Po pašijích a přímluvách se v obřadu nepokračuje, nýbrž následuje hned In vigilia pasche prophecia sine titulo. Zde se tedy zase pro počátek obřadu předpokládá nějaká agenda; chybějící svěcení křestní vody nic neprozrazuje, vždyť chybí i litánie. V sobotu před Letnicemi nejinak. Kodex je vůbec lakonický, kde se nejedná přímo o mši. O Květné neděli jako o Hromnicích a křížových dnech jsou jen mše. Popelec přede mší má obřad přerušen hned po úvodní antifoně Exaudi nos Domine.

Není se tedy oč opřít, hledáme-li řád, jemuž by misál náležel. Omezuje se údaji potřebnými pro nějakou duchovní správu inkorporovanou na venkově.

Ale tu nám vyjde vstříc kalendář. Den 6. června je označen Commemoracio sancti Norberti. Výslovně sancti - a přece tento zakladatel řádu byl kanonizován až r.1582 (Řehořem XIII.), jak se obecně udává. Záznam v kalendáři je původním písmem, zřejmě středověký. Tuto záležitost však necháme hagiografům. My zjišťujeme, že jde o misál premonstrátů. Nebo máme snad myslit na premonstráty a jejich duchovního správce, který by byl současně plebánem farnosti? Absence farních funkcí v tomto misále! Přední předšádka má velikou kresbu písmene K, do níž je nahoře vepsáno: Kaczka w byelem - pak v příčce do písmene zasazené je vepsáno: pomny. Sluší poznamenat, že nad tímto kryptogramem nalézá se bez nápěvu píseň, v lepším stavu, než znají An.hymn.I. str. 75. S nápěvem také v kanc. vyšehradském, nyní Ústřed. Stát. arch. Praha, sig. KVŠ 376, fol. 109 b.

Melodice vocis
exordium lucis
sumant dogmata, (-psáno docmata)

Angelicis sonis
de celicis thronis
fluant neumata.

(R^o) Universorum nunc per agmina
fulgida sanctorum
Maria flos florum
lux polorum
regina celi legat carmina
modulo fideli
quem panxit os zeli
vox angeli.
Iubar planetarum
virtus prophetarum
servit varie
cui apostolicum
ius evangelicum
nato Marie.

R^o Universorum nunc per agmina.

R^o secunda:

regina celi legat carmina.

Iubilus martirum
confessorum ac virginum
promat omnino .

Usu laudantium
ac decantantium
laudes Marie

R^o Universorum nunc per agmina.

regina celi legat carmina.

Pod tím ještě oním podobným písmem: Omnibus omnia non,
mea sopra, dicere possis. Pak ten kryptogram.

Po této zajímavosti, která se jistě ještě dotýká našeho
předmětu, vraťme se k otázce provenience. Nyní, kdy jsme si
jistí, že máme misál premonstrátský, přece ještě něco zbývá
zodpovědět: potvrdí nám to všechno shoda s jinými misály toho
řádu ? Ocítáme se v úzkých: zcela jinak vypadá misál tepelský,
rkp.praž.UK XIV C 3; že je mladší, to sotva bude vadit. Těžko
je si představit, že se misály premonstrátské mohly mezi sebou
lišit třeba výběrem lekcí o Bílé sobotě. Další misály toho řá-

du, které zatím neznáme, sotva přinesou objasnění.

A ještě něco bude nutno prozkoumat. Že kalendáře nebývají ve shodě se sanktorálem knihy, už víme. Nikdo nebude očekávat, že sv. Norberta najde také v sanktorálu před jeho kanonizací. Ale horší bude, když sanktorale premonstrátské má postrádat zmínku proti kalendáři o translaci sv. Augustina. Sekvenciář nebude mít pro tohoto patrona řádu ani prosu. (Translace je v kalendáři zapsána černě.) A ještě ty neshody ve věci patronů loci. Kalendář má sv. Ludmilu postaru jen v listopadu, sanktorál naopak jen v září. Kalendář nemá nic o pěti bratřích, sanctorale obsahuje *Quinque fratrum*, o zmínce ve mši *de patronis* už jsme jednali. Sv. Václav nemá v kalendáři ještě svátek březnový, je tam teprve přípisek shodný s Cyrilem a Metodějem, a také se sv. Tomášem Akvinským, jenž zase chybí ovšem v sanktorálu. Sv. Vojtěch je v kalendáři černě, ač v týž den je mu předeslán sv. Jiří červeně. Nesourodý je jistě také sekvenciář, o němž jsme se zmínili (předchází mu zlo-
mek *allelujatického commune*). *Propria* často žádají incipitem sekvenci jinou. Např. o sv. Vítu je incipitována obvyklá *Vito laudat omnis etas*, sekvenciář však má starou *Christum suppliciumnes corde precemur*.

Vročení kodexu mohl by podporovat poměr k vrchnosti světské. Má zde officium císař "sicut de rege" jen s vlastními oracemi. Toto málo v době Karla IV. dá se vysvětlit tím, že řeholní misály trvale počítají s pouhým králem vůbec, jde-li o řád s centrální liturgií. Imperátor je toliko uveden o Velkém pátku.

Je nutno doznat, že na dořešení proveniencie tohoto kodexu nestačíme. Že by se však užíval u sv. Jakuba v Brně, na to nestačí zápis: *Anno domini M CCC LXXXVI consecratum est hoc altare a venerabili in Christo patre ac domino, domino Iohanne, episcopo Maczarenisi... cuius sancte Barbare titulus sancte trinitatis an(n)otatur.*⁴⁾ U sv. Jakuba je známa kaple sv. Trojice⁵⁾ ale kdyby titul vznikl teprve tímto převěcením, misál by se dostal k sv. Jakubu pří-

liš brzo.

Noty nemá, nějaký význam pro muzikologa má jen ta báseň. Text je psán v originálu in continuo, rozdělili jsme jej ve sloky, jak jsme dovedli.

Další cizí rukopis byl by pod signaturou 29/35. Je to nenotované psalterium, které podle kalendáře náleželo nějaké ženské komunitě v Rakousku. ⁷⁾ Jako příspěvek k našemu studiu žaltářů našli bychom v něm antifonu, která podle neumování Hartkerova v 10. stol. a podle notování dnešního v Antiphonale monasticum ukáže nám známou irregularitu v této podobě:

F a b G G F F Ga a a
Cantemus domi-no glori-o-se.

S tou incepcí měli jsme málo příkladů, a pak - chybí zde závěrečné b-G-b-a. To je podle dnešních vydavatelů rezervováno pro přidávané alleluja tempore paschali. ⁸⁾ V rukopise slouží tato skladba laudám pátečním, antiphonale monasticum má ji v laudách čtvrtěčných. Psalterium v našem kodexu není monastické podle řehole sv. Benedikta. Od bližšího pozorování nás však odradí letopočet na konci kalendáře, který se dá vztáhnout na celý rukopis: 1473. ⁹⁾ Kalendář ovšem je opisem starší předlohy, a to neuvědomělým, jak v ženských kláštorech bývá. (Chybí Præsentiatio BMV.) Ale kněžské "Dominum vobiscum" se v officiích nevynechává.

Když už jsme byli s látkou definitivně hotoví, nabídl se nám ještě jeden kodex svatojakubské knihovny. Z jakéhosi důvodu chyběl ve všech inventářích, ale byl objeven pod signaturou 114. Ostatně je také zcela jiného charakteru. Jde o teoretický spis o hudbě zachovaný v kodexu po dvou traktátech mimohudební povahy jako třetí, psaný odchýlnou rukou. Jeho přínos pro nás je v partiích notovaných metrickou notací v rozkladu vlivem gotiky (nelze rozeznat, co je podatus praepunctis a co je pouhá praepunktovaná virga), notací, která může pocházet ještě ze 14. století. Jinak doba i proveniencie rukopisu představuje problém, který musí být řešen

vlastní monografií. Našemu kraji by přálo resupinování klimatického sestupu podatem. ¹⁰⁾

Notované partie se týkají především tonalu, tj. látky o žalmových tónech, o diferenciích, jimiž se k žalmu připíná ta či ona antifona. V tomto ohledu pozorujeme, že jsme v oblasti germánské opomíjené vydavatelem *Scriptorum medii sevi*, kde se jedná o takové látce. Příbuzné tonale může poskytnout Coussemer z kodexu trevírského (tom. III, str. 432 a str. 432 a d.), ale ten je podle Wagnera (*Formenlehre* s. 108, pozn. 2), teprve z konce středověku. Obsah našeho kodexu je zřejmě starší. Wagner zná pro jeho látku prameny ze stol. 12. a 13. (rukopisy mnichovský a řezenský, *ibid.* str. 104 ke str. 100-101). My se můžeme odvolat na neумы z téže doby ve Svatojiřském breviáři praž. UK VI E 4 c, v němž je tonale předesláno. To nás snad opravňuje k tomu, abychom si psalmodii germánskou, týkající se také našich oblastí, vyhradili z rukopisu ještě pro naše období. Pro Moravu byl by to jediný pramen pro žalmové nápěvy k psalteriím i antifonářům či notovaným breviářům.

Jakýmsi časovým ohraničením našeho kodexu by bylo to, že v něm najdeme žalmové tóny také bez initia, jak má kodex trevírský. Trevírský anonymus vylučuje jejich výhradné užívání *in directum*. Oč se jedná, opětovně vysvětluje. Např. při VIII tónu: *Deinde sequitur forma psalmodiarum breviorum octavi toni, qui dupliciter inchoatur, videlicet secundum antiquos et secundum modernos. Psalmi breviores secundum antiquos incipiendi sunt in G finali... secundum modernos psalmi breviores sub octavo tono incipiendi sunt in c - et ratio est, quia octavus tonus ibidem ponit tenorem sui EUOUAEn*. Odvolává se tedy na antifonu. Při prvním tónu říká, že je to *intonacio magis regularis et communior*. Oba rukopisy, trevírský i náš, demonstrují tyto nápěvy na prvním verši žalmu *Dixit dominus domino meo*. Ale náš rukopis nemá ještě výklady a bezmála jenom při II. a VII. tónu vynechá k *Dixit dominus initium*. Při tónu III. a IV. *Dixit Dom.* chybí. Stará forma je předesílána v obou pramenech na známých pořekadlech

zvyklí z psalmodie dnešní. Ale náš rukopis holduje této formě bez hloubky také při tónu třetím, není-li slavný, je to jistě výjimka. Jinak třetí tonus strhuje celou mediaci zpět do membra prvního (d c a c) i v germánských rukopisech.

G a c c c d d c c c c h a c a a G
 Tercium suspende in medio: sed in fine precipita.

G a c c c c c c d c c c a a c c c
 Benedictus dominus de-us Is-ra-el : quia

Svízelná situace nastávala germánské psalmodii při tónu čtvrtém. Tam musilo bývat metrum v původním stavu, jak dochovala orace: a G G a. Ještě u Wagnera může mít tento tonus nerušené initium (prvního membra) jako subtonální schéma při modu prvním a šestém, totiž od F. Wagnerova mediace je opravdu fragmentem metra původního:

F G a a a a a a a G a a a G a c
 Quartus inprimis gradatim ascendit: sed tandem de alto

G E
 ca-dit,

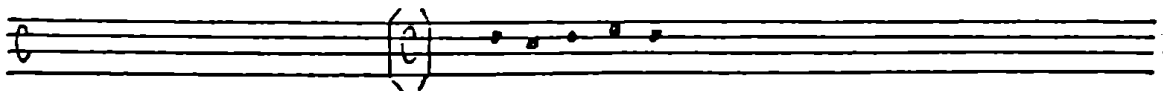
Povšimněme si, že text poučky si vlastně mediace nevšímá. Do metra dostal se však známý přízvukový tón. Jeho původní umístění ukáže nám u Wagnera úprava nápěvu pro modus sedmý:

c d d d d d d d d e d c d d e d
 Septimus tonus quartum in medio respicit: sed ad finem
 c c ha
 despicit,

Ve čtvrtém tónu Wagnerovi zůstalo fakultativní

a a a a h G
 gradatim ascen-dit

Ale při obou tóninách vývoj nezůstal s mediací spokojen. Pro čtvrtý modus zašel si pro formulaci románskou, která původně platila pro polohu subsemitonální:

Tak čteme v rukopise našem i v trevírském a našel to už Wagner mezi svými starými příklady. Initium ovšem musilo klesnout z F na E kvůli tritónu, nebo nabýt podoby, která byla náповědí pro formu bez initia vůbec. Tedy z F-G-a vzniká E-G-a nebo a-G-a. Už Wagner zná všechny ty varianty. Náš rukopis jako i Trevír rozhoduje se pro poslední až v introitu, se známou melismatikou aG-Ga-a, jak známe z nynější praxe, ale s hrubým germanismem v terminaci GF Ga G G F. ¹²⁾ Příklad na umístování supervenientních slabik. Teď se vrátíme pro tonus sedmý. Také ten následuje vývoj tónu čtvrtého úplně v prvním membru, tj. mediací d c d e d, i initium d-cd-d, až na to, že initium je zachováno teprve při slavných nápěvech a k introitu, neboť Dixit dominum domino meo se tu objevuje zase bez initia vůbec, jak tomu bylo při tónu druhém a osmém. Ale není to pouhé přepsání (d d d ze tvaru d c d)? Při tónu druhém a osmém dá se totiž dokázat užívání bezantifonové in directum o malých hórách velikonočního týdne. ¹³⁾

K tomu všemu napodobení čtvrtého tónu k této modifikaci je v našem rukopisu cizí. Domáci řešení nenásleduje zde tonus čtvrtý, nýbrž quintum in medio respicit. Před Dixit dominus je totiž psáno:

G h d d d d d d e d d d d
 Septimus q u i n t u m in medio respicit: et in

Jen je tu z pátého tónu vynechána známá anticipace přízvukového tónu na konci předešlého slova (c d d c c). Trevírský kodex má toto řešení i pro bezinitiové Dixit dominus domino meo a k napodobení tónu čtvrtého se nehlásí. Zato má jinou eventualitu, kterou náš rukopis ještě nezná: Et tamen advertendum est, quod septimus tonus secundum consuetudinem aliquarum ecclesiarum et provinciarum in psalmos breviores habet talem modum ut sequitur - následuje bez initia Dixit dominus s mediací dnešní, půjčenou z modu prvního i s příslušnou polohou (d-f e d e). To se zase zašlo do úzu románského. Ostatně slavnou formu této mediace znal náš rukopis k introitu. Rapidní pronikání románských forem

do prosté psalmodie bychom našli v tonářích Svatojiřského klášttera v Praze. Nestejnou měrou v rkp. XII E 15 c (hymnář) a v rkp. XIV C 20 (antifonář). Kodexy praž. UK ze 14. stol.

Jak vidět, psalmodie germánská byla bližší principu lekčnřmu. Románská psalmodie je spřše simplifikací nřpěvů slavných, jak nás poučí brněnřtř augustinřáni. ¹⁴⁾ Co v našem spisu nevidřme řeřeno, je korrepce v mediacřch, kde byl v textu přřzvuk na konci slova (Israel). Nezmřněna je také flexa v prvnřm membru, zato interval flexy objevuje se znovunasazen v membru druhřm v delřřm textu: quia visitavit + et fecit redempcionem. Zde je vřak anakrusř přřdesřlřm přřzvukovř podatus:

c c c c cd c + a c c
quia visitã-vit et fecit
a a a a ah a + G a a
quia visita-vit et fecit

Prvnř a řestř tonus měl mřt ovřem b-mole, ale tyto nřpěvy zvedajř přřzvukovř třn na terci zpřsobem znřmřm z introitovř mediace. Ostatně kde se tato ornamentika dostřvř i do prvnřho verře Magnificat s vynechřnřm nastupujřcř anakrusy, mohla se zaměnit za prvek mediacřnř. Tak je tomu při prvnřm a řestřm nřpěvu:

Gab a a
a- nima mea

Že jinde mřsto podatu mohlo břt pouhř přřzvukovř punctum, nebude nás pozastavovat. Za zmřnku stojř jen to, že sedmř modus nenřsleduje tonus prvnř, nřbrž řtvrtř: de- d se sekundou velkou. (Nikoliv přtř).

Přřdesřlřnřm přřzvukovřho prvku p řed reincepcř dostřvř se do membra ornamentika jakoby opakujřcř mediaci. Visitavit et fecit je uř sounřležitř celek. Je samozřejmř, že ornamentika toho druhu se mohla uplatnit jen v nřpěvech slavných.

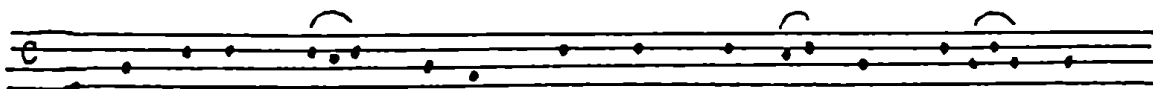
Nazvalř jsme celou tuto partř episu tonalem. Ale tonale

bylo původně seznamem antifon podobně počínajících v pořadí jednotlivých modů. Sloužil zpěvákům k připomenutí ná-
pěvů. Jen tak se stalo, že mody antifon začaly se rozezná-
vat nikoliv podle tóniky, nýbrž podle inepce. ¹⁵⁾ Při ji-
né tónice bylo upozorňováno na to, že ta která antifona
končí v modu cizím a který to je. Při jednotlivých skupi-
nách antifon byl brán zřetel k diferencí žalmové, pro tu
skupinu stejné. V našem kodexu už je poměr obrácený. Začíná
se od diferencí a nikoliv k seznamu antifon. Z těch jsou
k diferencím pouhé příklady. Původní stav lze nalézat v tom,
že difference nemá kodex ve spojení s žalmovými tóny, nýbrž
žalmový tonus teprve následuje. Teprve introitové antifony
následují svými inepcemi vždy po žalmovém tónu. Ale pro náš
kodex je zajímavé, že jsou incipitovány i další části meš-
ního propria výběrem k příslušnému modu. Pak je teprve po-
staráno o psalmodii responsoriální k officiu. Předěšle se
incipit některého responsoria a vypsán je nápěv pro versus
vcelku, podložený však pouhou průpovědí, nikoliv textem z res-
ponsoria vzatým. Např. první tonus: Primus et novissimus
deus est principium et clausula rerum. - Každý nastupující
modus, začínající diferencemi a citacemi antifon a končící
příslušným tónem responsoria, má udáno nejprve tak řečené
Indicium, tj. modální kadenci na nějaký biblický úryvek.
Jsou to známé texty: Primum querite regnum dei - Secundum
autem simile est ei - Tercia dies quod hec facta sunt - atd.
vždy s příslušnou modální neumou na konci.

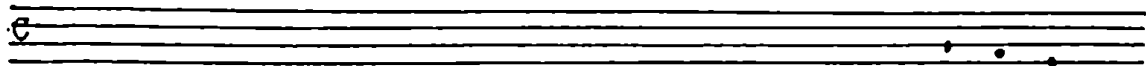
Řekli jsme, že difference jsou to první, co je pro kaž-
dý modus zapisováno, ale kupodivu ještě před Primum querite
máme všechny difference od prvního tónu až po osmý, včetně
také peregrinu. Podle tonalu antiqui ponunt tonum pregrinum
isto tono, ale udána je jen terminace a Nos qui vivimus. ¹⁶⁾
Zde je též stav. Primum querite je už na dalším listu. Srov-
náme-li však obsah tohoto seznamu od počátku s tím, co je po
Primum querite, budeme překvapeni. Nebude se rovnat ani vý-
čet, ani pořadí. Poznáváme, že touž rukou jsou tu sloučeny
spisy dva. Měli jsme si povšimnout, že první z obou je psán
ve verších, v hexametrech. Začátek jeho:

Mos nunc est iuvenum, si quiquam discere querunt
 Gaudent et brevibus, fugiunt dispendia magna
 Sermo placet metri plus quam que prosa leguntur
 Nunc breviter dicta puerili more prolata
 Per multos multa, per tam compendia pauca
 Hoc scriptum licet exiguum, potius tamen aptum
 In quo lex artis tamen pandetur modulantis
 Donum posco dei, michi quod velit auxiliari -

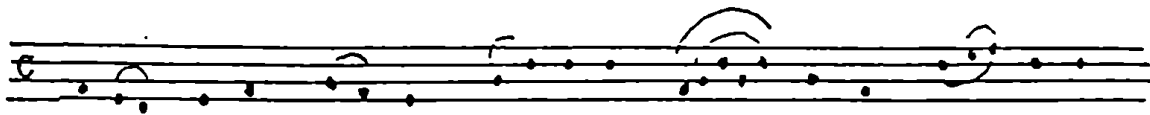
a vykládá se, co jsou voces, co claves, co tonus atd. Do-
 víme se odtud něco nového? Notována je v tomto epise určitá
 mnemotechnika. Před konečným seznamem diferencí mohou nás
 zajímat hexametry, ze kterých bychom mohli vyčíst, jak se
 tehdy na osnově prováděly neумы. Text s adiastematickým
 neumováním někdy z poč. 11. stol. najde se u Wagnera (II,
 106-107). Také počáteční varianta Eptaphonus místo Epi-
 phonus.

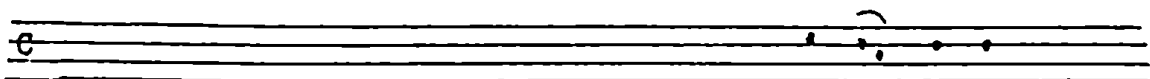
Eptaphonus, strophicus, punctus, porrectus, ori-scus,

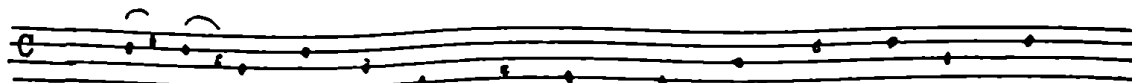
virgula,

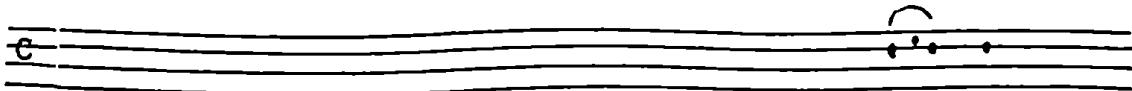
cepha-licus, clivus, cuilisma, po-   datus, scanticus
 (quillisqua)

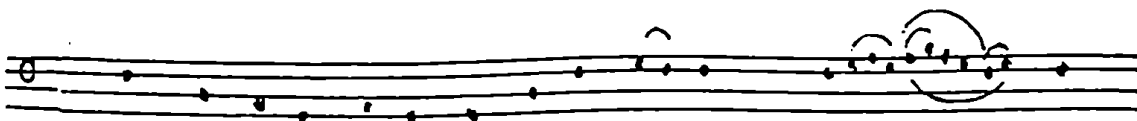
et se-licus,

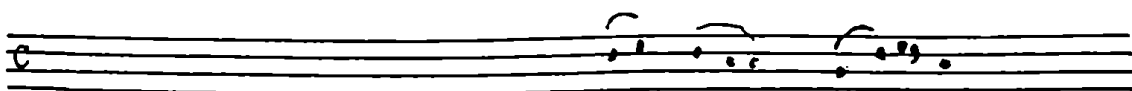
climacus, cordicus, uncus, et pressus maior et
(torculus) (ancus)

mi- nor

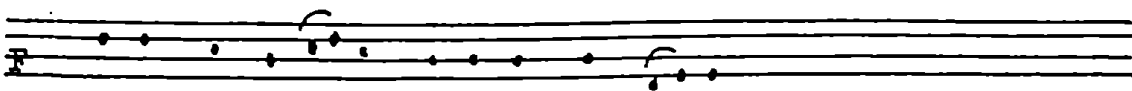

non pluribus utor neumarum signis, er- ras

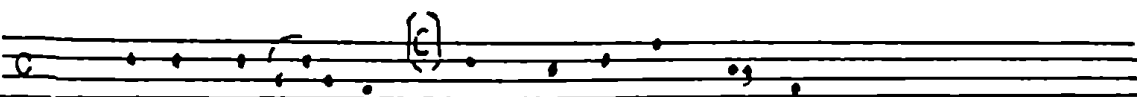

qui plura refingis

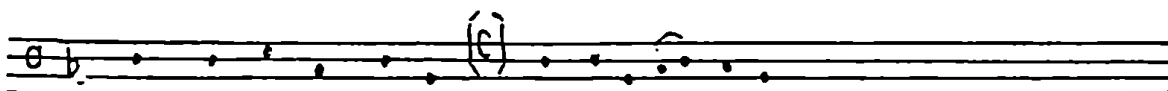
Zde nápěv moduluje. Z toho, co dále následuje, pozná čte-
nář, oč jde.

nisi singulorum placeat to-norum

scire melodi-am hanc accedat norman

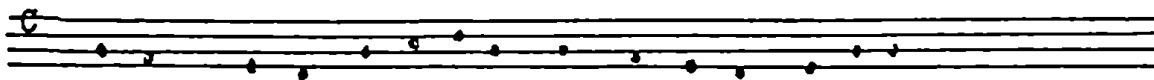
hic carmina brevi studioque levi

potest bene scire, tonos diffini-re.

Do dvojic spojené terminace žalmové - něco, co jsme mohli najít ve stejném znění notováno dále na konci tonalu. Zase důkaz, že se jedná o spisy dva. Diference (v notách) o kterých jsme se zmínili, teprve samostatně následují k ukončení prvního spisu. Pokud jde o neumové znaky, dostali bychom jejich provedení mírnými opravami (v případě orisku doplněním přívěsku) neznalého písaře. Tato partie je také v Coussemakerově trevírském kodexu s jiným nápěvem (str. 430). Také tam jsou známky hrubého nepochopení písařova. V našem notování asi je potřeba vyměnit mezi sebou podatus a quilisma v textu i proti znění Coussemakerovu a Wagnerovu.

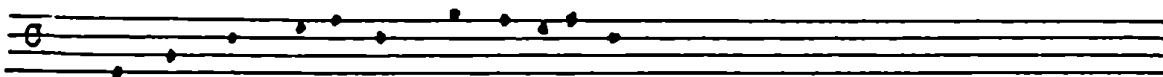
Před skladbou je značka a, tj. antiphona. Ještě je zajímavá tropová forma z téhož spisu. Míjíme tuto prosulu:

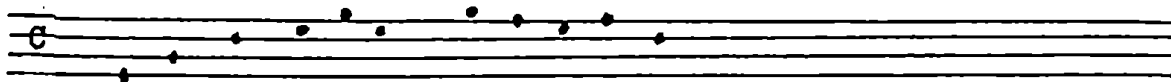
Audi chorum organicum instrumenti musicum,

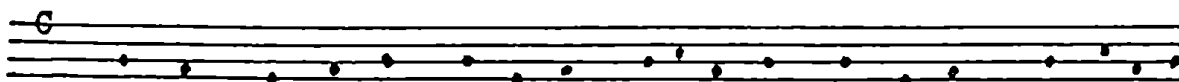
Mo-der-no-rum artificum documentum melicum,

Canentem ludere amabiliter,

Ludentem vanere laudabiliter,

Docens breviter, leviter, utiliter, suaviter, (h)abiliter.

C
Seculo persuadere hoc attendere

C
Tubero commoneo hoc apprehendere, mentis figere:

C
Musio milites, te (h)abillites

C
Usum exercitibus, artem usites.

C
Doollem pectore te prebeas,

C
(H)abilem corpore te exhibeas,

C
Pollibus prevideas, bene flantes habeas,

Iata ne pretereas, diligenter cavaas:

His prehabitis sonum elioe,

doctis digitis cantum perfice

Neumis placidis gravis chorus succinat, qui sonorus succinat.

Vox acuta consonat, choro chorus agminat diapentico modo et organico.

Nuno acutas mones, nuno ad graves redes modo lirico.

Nuno ad notas medias transvolando saltas saltu melico, sono nobili,

Manu mobilis, delectabilis, cantabilis, laudabilis.

Talis iubilio, soni modulo, mellis emulo, placens populo

Qui miratur et levatur, dum cantatur et laus datur deo sedula

Qui regnat per seculum
la.

Koloratura na konci tak mehanická neveddí pro skutečnou prosbu, jako už délka skladby není proti vzniku z tropování. Zde je jistě prius text, nikoliv melodie. Nemůžeme vyslyt na nic jiného než na lejch - žákovský nebo učitelký. U nás lejchy měly špatnou pověst: Poslouchajte...všichni lejchšívě, kteří po světu bludíte a na lidce... lúďte, ještě rádi bříete úzle, ohovajte se duše ztraoemle! Tak z Hradeckého rukopisu Gebauer (Slovník staročeský). Ale zde má lejch údel didaktický. Je latinský a musíme předpokládat ve světě také důstojné jeho formy. ¹⁷⁾ Jinak upoutá jistě obsah literární. Poučení o diafonii, ba o užití instrumentální složky. Zmínka o nástroji vzdůšnicovém, jehož měchy ovláá sám hráč, o užívání lyry (modo lirico), snad i dechového nástroje (bucolnat).

V partii po tonalu najdeme dokonoe kapitolu nadepsanou Practica modorum ad musicaalia

instrumenta, která vyjmenovává: campanarum fusores, organifices, lyrifices, figellifices, et communiter omnium instrumentorum scolas per experientiam. Pouhý nadpis zůstal už z další látky: De tonis et divorsis (?) datur sequens capitulum. Je pravděpodobné, že po onu lu následuje spis zase odlišný (už tím nadepisováním). Je v próze a má takovýto úvod:

Quoniam propter novum artis usum cantandi
scolarum, proficere debentium, ab aliarum
ariorum sollicitudine retardata heu magna pe-
riit multitudo, tum propter usum preter ar-
tem labilitatem, tum propter eius mutabilita-
tem, tum propter diuturnum ingentem et vanum
laborem atque longi temporis perditionem neo-
non eiusdem obscuritatem omni orientem lumine
tenebrosam - tanto igitur miserius interitu
puerorum, sancti spiritus adiutorio compen-
diosam regularum artis musice traditionem,
quam pro humilibus sufficit, hoc brevi opus-
culo duxi notis vocabulis compilare, ut levi
labore breviter non labilem, immutabilem
omnis cantus noticiam huius artis commen-
dabili lumine diafanitatem habeant et sequi-
rant.

Protože pro novou módu umění zpěvního bo-
hužel nastala ztráta velkého množství žáků,
u nichž se spoléhalo na úspěch odváděného
péčí o jiné obory umění, příčinou jednak
umělecky scestné lability té módy, jednak
pro dlouhodobou nesmírnou a marnou práci
a zabíjení mnohého času jakož i pro její
neprůhlednost a temnost, postrádající kaž-
dého světla - Máje tedy lítost nad tak ve-
líkou ztrátou těch hochů rozhodl jsem se
za pomoci Duchů sv. sestavit běžnými slovy
kompendijní podání pravidel umění hudební-
ho, jak dostaří pro nenáročného, v tomto
stručném dílku, aby lehkou prací měli v krát-
kosti nelabilní a nekomplicovaně znalost zpě-
vu veškerého i osvojili si diafonii (diafa-
nitatem = průhlednost) tohoto umění příja-
telným vysvětlením.

P o z n á m k y

A - ŽALTÁŘE

1. CDM 5, č.101. Bližšího o tom není nic známo, ani výsledek sporu.
2. O poměrech u augustiniánů speciálně viz str.633 (díl III.).
3. Capitulare ecclesiasticum k r. 809: "Quinto ut presbyteri tales scholarios habeant, id est ita nutritos et institutos, ut si forte eis contingat non posse occurrere tempore competenti ad ecclesiam suam officii gratia persolvendi, id est tertiam, sextam, nonam et vespere, ipsi scholarii et signum in tempore suo pulsant et officium honeste deo persolvant." MGH Leges I 169. Jinak o povinnosti konat officium společně v kostele a o zákrocích proti recitaci soukromé ve středověku viz Wetzler u. Welte, Kirchenlexicon při hesle Brevier, Verpflichtungen, col. 1286.
4. Třeba příklady z MGH: "Karolus... filius regis Canutonis Daciae... octavo igitur anno principatus sui apud Bruges in quadragesima missam audiens infra canonem orationibus instans et psalmum quinquagesimum decantans, manum etiam pauperi porrigens, manu servorum suorum coram altari propter iustitiam occiditur." - SS 9, Genealogiae comitum Flandriae, str.324 - K r. 1074 se vypravuje, jak císařovna Mathilda při biskupské mši circumspiciens deprehendit abbatem latere laborantem, neboť dělal pasívní resistenci. Přitom assistebant ei in decantandis psalmis dominus Anselmus a jiní SS 8, Chronicon s. Huberti Audaginensis, str. 584.
5. Gerhardi Vita s. Udalrici 5, MGH SS 4.
6. FRB II,504. Vincentius.
7. V tom smyslu Jan Kapistran Vyskočil v knize Arnošt z Pardubic a jeho doba, Praha 1947, str. 426, s alternativou zcela nedoloženou, že psalteristé mohli žaltář také jen

recitovat. A přece na str. 133 správně citoval: die ac nocte legunt psalterium alta voce sive tono. Citát je z kroniky Beneše Krabice z Weitmile, FRB 4, str. 527: Sive má disjunktivní smysl, takže alta voce = tono. A legunt v takovém spojení není na překážku. I o žalmu k antifoně Ecce lignum crucis na Velký pátek mají misály moravské rubrikováno: Quem chorus s ub t o n o l e g i t, když bylo předesláno, že rector intonat psalmum. Za těchto okolností ovšem nelze ze zprávy kanovníka Beneše vyčíst, o jaký nápěv se jednalo. Ani druhá zpráva, kterou zanechal nizozemský autor Radulf de Rivo ve spise De psalterio observando, že Karel IV. ustanovil ve své katedrále kleriky, kteří per vices... psalterium decantarent a že nemohl nalézt lepšího prostředku k boží chvále, quam in psalmis continue decantandis, neuspokojí, povážíme-li, že téhož slovesa použije, kde jedná se o soukromé pokání: pro uno die iam in pane et aqua jejunando quinquaginta psalmi genibus flexis in ecclesia decantentur atd., i když tentokrát cituje z penitenciáře. Teprve to, že se jedná o žalmy bez antifon, nám sdělí něco o kvalitě tohoto zpěvu. Doba znala už numerickou sukcesi tónin při antifonách, ale nelze najít dokladu, že by tak vystřídávala osmero tónů v psalmodii neantifonované. Viz o tom pokračování v kontextu, kde se pak ozřejmí, o jaký tonus se bez antifon jednalo. Radulf de Rivo, jehož se budeme častěji dovolávat, je vydán Kunibertem Mohlbergem, I. sv. "Studien", Löwen 1911, II. sv. Texty, Münster 1911/15. Pod titulem Radulf de Rivo, der letzte Vertreter der altrömischen Liturgie.

8. ... debet enim differentia illius modi esse, cui attribuitur ut eiusdem modi sit differentia et antiphona et in eodem modo psalmus canatur, praví Tonale Bernardi. Ale do praxe tuto zásadu svých teoretiků rád nepřijal. Sv. Bernard není autorem toho spisu. Lze najít u Gerberta, Scriptorum II, 277, nebo u Migneho, Patrologia Lat., tom. 182, str. 1163-4.

9. Ovšem kdo zná neurčitost a neustálenost hudební terminologie ve středověku např. z traktátové literatury, nebude překvapen, že se v té době najde také někdo, kdo rozliší žalmový zpěv neantifonovaný tím, že mu upře název tonus pro nápěvnou jednoduchost. *Consuetudines Fructuarienses*: ... quando officium mortuorum cum tribus lectionibus agitur, dicimus psalmos sine antiphona. Incipit puer Dirige domine, et sub tono illius antiphonae psalmi canuntur, et finitis psalmis a conventu eadem antiphona cantatur. Ad laudes vero eiusdem officii nulla antiphona imponitur, sed psalmis sine tono in directum cantatis ad finem dicit puer versum Requiem eternam et statim incipit antiphona ad Benedictus. Iste solus psalmus cum antiphona et tono cantatur. Br. Albers, *Consuetudines monasticae*, sv. 4 str. 184. Stuttgart 1900, Monte Cassino 1905/1912.
10. Punctus flexus a punctus versus je zde moje terminologie, která nemá nic s užíváním pro positury neumatické ve spise Petra Wagnera (*Neumenkunde*, Leipzig 1912, str. 88-89).
11. Texty v *Analecta* h. 17 č. 1.
12. De canonum observantia, *Propositio XV*. Texty v *Analecta* h. 17. č. 1.
13. Jedná se o kodex Stát. věd. knihovny olomoucké, sig. M I 186. Na předsázce: Item das puchlein gehort zu unser lieben swestern herbrig in der weiten gassen. Totéž na spodním okraji folia 7a. Starší breviář nepochybně náležející tomuto řádu, sig. M I 183 téže knihovny má o této světici ještě pouhou připomínku. O hudeb. životě této vlivné a královskou rodinou protěžované komunity, představující pro Brno cosi originálního, není nejmenší zprávy. Zdá se, že řád se v liturgickém směru ani dosti nevyžíval. Neměli-li trvat při opakování téhož nějakého votivního officia, zvolil si breviář ten nejjednodušší, který se vešel do jediného svazku pro nápadnou restrikcii v lekcích. O feriích odkazuje se prostě na lekce

předchozí neděle. Sanktorale měl starší rukopis vůbec jen s odkazy na commune sanctorum, v mladším rukopise jsou legendy v minimálním rozsahu, ale také pro třetí noční po způsobu františkánském; jinak je to ovšem breviář dominikánský v originálu s tímto klášteřem nepočítající. Teprve hojně doplňky výrazným kultem nebeštanů ženského rodu - takže officium o sv. Alžbětě je zde podruhé - prozrazují, kde kodexy byly užívány, aspoň tedy kodex mladší. Nelatinské přípisky jsou vesměs německé. Z lokálních patronů je jen sv. Václav v mladším kodexu, a jeho officium pouze v míře breviářů rakouských. Ale pokusil se kdosi dostat do sanktorálu přípiskem sv. Prokopa, jehož kult v Brně svou časností vůbec překvapuje. Viz o něm blíže dále při misálu Sigismunda Knaba - str.136. Do domácího našeho propria o sv. Václavu je mladší kodex takřka obalen využitím volných míst vpředu a vzadu, ale velmi pozdě. Orací je zde pamatováno zase také na sv. Prokopa. To už i naši dominikáni užívali historie, jak svědčí rkp. diurnale pražské UK IX F 6 z 15. stol. Jde ostatně o dílo Domaslava O. Praed. Dominikánům se herburgy svěřovaly stále víc i v ostatním ohledu, pod ochranou brněnského dominikánského klášteře byly od nejstarší doby, kdy se cítily ještě pouze augustiniánkami, ale k úplnému inkorporování nedošlo. Řád měl svůj vlastní účel, který nám dnes není dobře znám. Bretholz (Geschichte der Stadt Brünn - Brno 1911) myslí na "Hospitaliterinnen" podle řehole sv. Augustina, špitálními bratrstvy užívané. Ale té řehole užívaly také jiné drobnější řeholní družiny, např. magdalenitky. Název Cella castitatis vypadá spíše na nějaké reformní hnutí mravnostní. V každém případě je tu pro hudbu méně příležitosti. Asi sestry pokročilejšího věku, ovdovělé paní, "societas dominarum". Možná, že jim patřily ještě dva diurnaly v téže olomoucké knihovně, s neohrabanou latinou a přehojnou němčinou - liturgicky neuvědomělé. Jsou to rukopisy M I 182, o

kterém jedná moje práce ve Studiích o rukopisech 1972, str. 135 a d., pak rkp. M I 501. Oba mají dominikánský ritus a náležely ženskému klášteru na Moravě.

14. Jde o sekvenci *Gaude virgo mater Christi, que p e r a u r e m concepisti* s textem různě zpracovaným; bude i v jakubských misálech koncem 15. století. Ale Dreves nalézá i naše tři sloky jako sekvenci - viz *Analecta hymn.* 9, č. 66. Misál je kodex mnichovský a je zajímavé, že i Mone zná nápěv z Mnichova: *Lateinische Hymnen des Mittelalters II*, str. 170 k č. 458. Později Dreves uveřejňuje tříslukovou báseň znova ve svazku 15, č. 65 ze sbírky modliteb či jiného neliturgického pramene (viz úvod k tomu svazku).
15. *Paleographie musicale*, II serie, tom I. Solesmes. Viz index.
16. Nejstarším pramenem pražské diecéze pro tento účel je notovaný breviář *Nár. mus.*, rkp XV A 10 - až z druhé pol. 14. stol.
17. Moravským breviářem míníme zde pronotovaný kodex CO 3 v kapitul. knihovně olomoucké - nyní Stát. archiv v Olomouci. Neobsahuje psalterium, ale jeho antifony zaznamenává v officiích po oktávě svátku Zjevení Páně. Pochází ze 13. stol. jakožto první pokus o diecézní breviář vůbec. Mohutný tento svazek obsáhl celý církv. rok. Vznikal asi dlouho: sanktorál proti temporálu je mladší.
18. Pražským pramenem pro srovnání s moravskými poměry může být už nejstarší breviář české diecéze, notovaný kodex pražské UK, sig. XIV A 19 z konce 13. stol. Je to kusá předloha rukopisu muzejního, jejíž jsme jmenovali v pozn. 16. Obojí je jen první díl.
19. *Amalarius Metensis, De ecclesiasticis officiis liber IV. cap. 9.* K tomu také *De ordine antiphonaríi*, zvláště o zařazení antifon v žalmech (v látce, jak vypadalo *matutinum per quotidianas noctes*). U Migneho Patro-

logia lat. tom. 105. Pokud jde o stáří uzuálních antifon, je jejich vznik z druhé strany ohraničen časově tím, že ještě užívají předjeronýmovské bible. Ale to se týká stejně také temporálních responsorií v antifonáři, které přesto musejí být časově daleko od předpokládaného útvaru lidového, z něhož se odvozují. (Responsorium = refrén lidu na sólově zpívány žalm.)

20. MGH SS III, Thietmari chronicon IIII, 22.

21. Gebert, Scriptorum I, pag. 213 a d. - V Commemoratio brevis de tonis et psalmis modulandis marně hledáme vyslovené nějaké zásady pro zacházení s textem v melodii. Autor omezuje se na paradigmata notovaná dásij, skou notací, ať si každý pravidla odvodí sám: Quae conferri magis debent, quam scribi. Jen k tomu říká, že medietates seu distinctiones in versibus pro diversa dispositione verborum diverse habent, jak ukazují jeho příklady. Dále že sunt praterea multa, quae in (1.) principiis, vel (2) distinctionibus et (3) membris pro accentuum aut e u p h o n i a e ratione observanda sunt. Jde mu tedy i o zřetel estetický, nejen prozodický, čímž je ovšem dána značná nejistota pro subjektivní pojmání u jednotlivců. Jako příklad estetického hlediska uvádí: ut ubi in distinguendo (tj. v mediacích veršů) vocales coeunt, hiatus quantum valet, vitetur.

a a a b a a (G) G G F G a a a
sum vermis et non homo: opprobrium hominum

Jak vidět, spis nepovažuje ještě mediaci žalмовou za ukončení prvního membra, nýbrž za spojení dvou veršových půlek. Další příklad estetického utváření v žalmovém nápěvu má ještě v tom, jak je hudebně vyjadřováno "colon": pro euphonia quoque sive colis. Nikde se více ve spise o termínu colon zmínka neděje, abychom poznali, v jakém smyslu je ho zde užito. Je však Commemoratio příbuzná s rovněž pseudohucbaldovými Scholia enchiriadis de musica, kde se nalézají toto vysvětlení: Cola autem dicimus maiores particulas, duo seu tria

commata continentes. Porro commata sibi in levationibus ac positionibus (vzhůru-dolů) cohaerentia, colon peragunt; tamen est interdum, ubi indifferenter colon sive comma dici potest. Jde tedy o prvky melodické, naskýtající se během recitace jako ozdoby. V autorových příkladech nalézáme takové prvky na nevypočítatelných místech. Nemohou proto pocházet z chórového provádění, spíše to budou manýry jednotlivců, kteří zpívali sami s vědomím určité volnosti jako při sólovém zpěvu. Jiný možný výklad, že totiž jde o pouhou představu theoretika, přichází těžko v úvahu, neboť jak jsme řekli, žádná zákonitost se ve spise nepodává, jen se budí smysl pro znalosti. Estetické představy se sice tímto dílem přenáší do chórové praxe, ale tak, že o jednotnost se spis nestará. Jen se věnuje mnoho místa stejnoměrnosti v tom smyslu, aby někdo nezačínal dříve nebo později, a hlavně aby někdo samovolně neprotahoval nebo nezkracoval příslušné tóny celkové skladby na úkor ostatních zpívajících. Při té příležitosti dotýká se také provedení nesborového: De cetero ante omnia sollicitius observandum, ut aequalitate diligentí cantilena promatur... Sine hac quippe chorus concentu confunditur dissono, nec cum aliis concorditer quilibet cantare potest n e c s o l u s d o c t e. Ale je možné, že předloha ani na sborový přednes nemyslila.

22. Jde o napojování plné noty na flexní rameno místo pouhého ohbí doprava, postižitelné už v misále olomouckého probošta Herborda, darovaném podle zápisu r. 1366 kapli sv. Anny, sousedící s katedrálou, kodex CO 131 Olomoucké kapituly, nyní Státní archiv v Olomouci. Ale tento vývoj vykazují už mladší součásti staršího misálu CO 141. Viz o tom ještě str. 123.
23. Domine v této entifoně končí výjimečně o stupeň níže na C, protože skladba má ještě pokračování v textu Domine quis sustinebit: F F F EF G FE D D. Nechtěla mít plný hypodórský závěr dvojmo. V citaci opravit

musíme ještě to, že kodex v předběžném závěru F E C volí germanismus: F F C.

24. Domini Quidonis Regulae de arte musica - Cousemaker, Scriptorum II. str. 175. Cisterckému tomuto reformátorovi jde o to, že skladba Si iniquitates patří mezi antifony nedosahující v nápěvu dominanty. Podle toho míní nápěv převzatý nyní Vatikánskou edicí, zachycený už neumováním v antifonári Hartkerově. O něm v pozn. 15 výše. My se však obrátíme k iregularitám citelnějším, které ovšem toho autora zaměstnávaly také.
25. Antifonář celestinů z 15. stol. v praž. UK, sig. VIII C 15, fol. 192 b: Incipit officium mortuorum secundum ordinem celestinorum.
26. Tak zachovali kartuziáni, ovšem jako modus VIII s diferencí c c h c a G. Feria II ad vespas. Rkp. Stát. věd. knih. v Olomouci M I 6, obsahující žaltář a vůbec kompendium breviářní liturgie toho řádu ze 14. stol. Také v antifonári kláštera v Králově Poli, rkp. Stát. arch. v Brně FM 1, ovšem až z poč. stol. 16. Tam v officiích po oktávě Epifanie.
27. Kniha je cizího ritu. Protože představuje část zimní, mohlo by se počítat aspoň se svátkem sv. Václava v sanktorálu, jako je i v kalendáři zkomolené Venezlai černě. Translace březnová je ovšem teprve přípisek v samotném kalendáři, jako i sv. Vojtěch společně s Jiřím. Jiří byl i v sanktorálu, ale jméno Vojtěchovo je do jeho orace vpašováno s úpravou: beatorum Georgii et Albii a skrtnuto martiris. Další patrony přicházející v úvahu neobsahuje už ani kalendář mezi přípisky. Kalendáře bývají jak v misálech, tak v breviářích s kodexem nesourodé, tak je tomu i v tomto případě. Přesto užívání knihy v Kroměříži je podle samotného kalendáře, jeho nekrologie důvěryhodné: kapituly jako nápodoby komunit řeholníků mohly při přemístění z ciziny podržet vlastní ritus, než došlo ke konsolidaci s katedrálou. Právě tento kodex svým užíváním dokazuje, že první kapitulá-

rovév Kroměříži byli z Němec, jako zakladatel kapituly biskup Bruno přišel z kolegia magdeburského a odtud přesadil do Kroměříže i titul sv. Mořice. Nekrolog má jména německá a německý je v něm i titul dominus chori = Chorherr. Není ovšem milé rozloučit se s představou proveniencce domácí při tomto kodexu, jistě starším, než se myslí, protože jde o vzácnou památku hudebně paleografickou. Breviář je celý proneumován. Podle okrajových přípisů s nápěvy na linkách musil být kodex u nás v užívání dosti dlouho.

28. De canonum observantia, propositio XX. - Srv. pozn. 7 výše.
29. Žaltář roudnický v kapitulní knihovně svatovítské, cím. 7. V hymnáři už svátek Navštívení P. Marie.
30. Hymnus Quod chorus vatum zpíval se s refrémem Qui sine peccato při návratu procesí hromničního, jak je udáno v misálech obojí naší diecéze. Text i nápěv jsou nejpůlnější v agendách a processionálech. Jakubský misál sig. 6/11 bude mít nejstarší notování moravské. Zde str. 40. Analecta hmn. 50, č. 155.
31. Rkp. praž. UK XII E 15 c, rkp. brněn. UK R 600. Ex professo níže.
32. Bruno Stäblein svou vyčerpávající látku o nápěvech hymnů uložil v prvním svazku cyklu Monumenta monodica mediaevali, 1956, Bärenreiter. Prozkoumány jsou i naše prameny. Je možno používat rejstříku. Nápěvy seřazeny jsou do katalogu, k němuž zvláštní oddíl tvoří kritický komentář.

B - ZPĚV MEŠNÍ

1. Stávalo se, že dosáhl kněžství klerik, jenž potom nebyl s to takto mši sloužit. Vysloužil si tím mezi spolubratřimi přídomek illiteratus, idiota a pod. Je to nepochopení někdy spojené se zlomyslností, píše-li se o nich

jako o vysvěcených analfabetech; někdy je vinná také nejasná středověká terminologie zpěvu. Správněji se nazývali *sacerdotes simplices*, jak se dosud říká kněžím, kteří nemají ještě dostudováno. Bylo jim trpěno, aby zpívali pořád tutéž mši, kterou si dnes snadno pamatují osleplí celebranti pro její stručnost, tj. votivní mši de Beata. Byla nejnadnější také oo do nápěvů. Vrchnost očekávala, že kněží pro zpěv nenadání získají potřebné znalosti cvikem v praxi a nátlakem lidu. Když se tak nestalo, stíhala je hrozbou suspenze. Pěkné dva příklady vypravuje *Caesarius Heisterbacensis*; ty mohou svědčit, že se jednalo o zpěv. Stíhaného ujímá se sama P. Maria jako svého kaplana, a i biskup sv. Tomáš Becket je jí donucen k povolnosti. Oba doklady jsou ve spise *Dialogus miraculorum II, cap. 4, et 5. str. 5 - 7. Coloniae 1851.*

2. Zásada, že *missa publica* musí být zpívaná, dnes platná jenom pro konventní mše v kapitulách, nedala se trvale udržet v pozdějším středověku. Byly i jiné důvody než nehudbnost kleriků. K r. 1273 ve svých reformních návrzích pro sněm lyonský stěžuje si Biskup Bruno na mendikanty: *Solent enim dicti fratres primo diluculo dicere missas usque ad horam tertiam non cessando: praeter unam autem quam dicunt solemniter in conventu, legendo breviter continuant plures missas, et quoniam gaudent brevitatem moderni, populus quaerit potius missas illas, conventualibus et parochialibus ecclesiis praetermissis.* Cituje Richter v *Series episcoporum*, str. 79.
3. Co z nich týká se naší látky, o tom až na konec, str. 138 a d.
4. Zde je tedy báseň jistě už jako pouhá modlitba. *Analec-ta* hymn. jí mají potřetí ve svazku 29 č. 43 mezi *Pia dictamina*. Pochází tento přepis i s titulem *Hanc orationem deprecatoriam revelavit beata Maria beatae Birgittae*, z modlitební knížky řádu sv. Brigity v biskupství utrechtském, prý z 15. století. Řád byl švédského původu a vznikl teprve po r. 1344, kdy po smrti svého

manžela Birgitta měla svá pověstná zjevení, i u nás známá. Důležitý je její vliv na knížata i na papeže, jenž se jí dal pohnout k návratu z Avignonu do Říma.

5. Diastematicky v systému linkovém našel jsem tuto skladbu teprve v husitském kancionále pozdním, ale vzniklém ještě před proniknutím názorů pocházejících z reformace německé rkp. praž. UK VI C 20a. Nadepsáno: Responsorium de nativitate Marie. Před tím nalézá se pod titulem Ad processionem in Assumpcione parodizovaný triumfální průvod velikonoční, vykonávaný také in Ascensione (a in Pentecoste). Kancionál je "Flickwerk", responsorium je na fol. 123a podle nové foliace Plockovy. Vide Václav Plocek: Catalogus codicum notis musicis instructorum, qui in bibliotheca publica... universitatis Pragensis servantur I, str. 180.
6. Generální kapitula r. 1214: Nullus ecclesias parochiales recipiat. Transgressor, si abbas fuerit, sine retardatione deponatur. Alii, quorum consilio factum fuerit, a domo propria emittantur. J.M. Canivet, Statuta capitulorum generalium Ordinis cisterciensis I. Bibliotheque de la Revue d'histoire ecclesiastique, fasc. 14 A. Zákaz častěji opakováný, tu mírněji, tu přísněji pro představeného, jenž by to trpěl. Například k r. 1307:... Inhibetur insuper abbatibus, ne decetero concedant licentiam monachis suis acceptandi huiusmodi capellas vel ecclesias saeculares; qui vero contra fecerint, poenas levis culpa faciant tribus diebus, et in generali Capitulo se de eo recognoscere teneantur. Canivet III.
7. Když r. 1378 nastalo schisma v papežství, generální kapitola v Cîteaux se přihlásila k obedienci avignonské. Naše cistercké kláštery jí nemohly následovat a v řádu decentralizace už se hlásící stala se akutní. Ponechány samy sobě, kláštery se ve věcech kultu zařizovaly po svém, hlavně následovaly každý svou diecézi. Do cisterckého kultu dostával se živel světský; tehdy se v misálech

cisterckých usazují sekvence, nová Alleluja, stěhují se do nich diecézní nápěvy mešního ordinaria atd. Pověstný vyšebrodský kodex z r. 1410 sig. 42 dává světské nápěvy i skladby na vybranou a k tomu účelu je zapisuje vedle řeholních. Ba stává se skládkou skladeb v arcidiecézi proskribovaných pro mensuru a světský charakter vícehlasu. Pražská UK zachovala řadu misálů z kláštera zlatokorunského, které ukazují celý vývoj. Nejvíce je nasyčen sekvencemi rkp. XIV B 20. Zde jsou i nová Alleluja, ale nic není notováno. Kodex XII B 6 má v mladší části rovněž sekvence, ale také pražské preface a intonace v notách, kdežto s řádovými nápěvy se tyto věci dají najít v části starší ze stol. ještě 13. Až r. 1407 "comparatus" je misál sig. XIII B 4, ale preface uchovává jen cistercké. Sekvence je jediná a v počátku s intonacemi také diecézní Gloria mariánské a Credo. Kodex XII C 8, ač je pozdní (slaví i sv. Prokopa), nemá co říci, protože není nikde notován. Ale tendenci prozrazují nová Alleluja. Misál VII B 17 má na fol. 98a sekvenci Victime paschali a na rubu notované světské Alleluja Vox exultacionis. Ve staré části pochází už z přechodu ke 13. stol. Z misálů starých I E 10 trvá v době mezi 13-14. stol. na liturgii čistě řádové, ale starší I B 10 má po fol. 139 vlepén proužek s mariánskou sekvencí Ave preclara. Vývoj, jak se zdá, šel tedy kolísavě. Vyšší Brod nemáme probádán. Katalog Pavlův v Xenia Bernardina - Vídeň 1891 pol. I, II, 165 - 461 - nás nevede spolehlivě. Nemá jiného kritéria pro rozeznání misálů cisterckých než svátek sv. Bernarda, jejíž přece slavila také diecéze. Od 16. stol. užívají cisterciáci misálu římského, takže řeholní knihovník mohl být pro naši věc nevyškolen. Ale když kodex VB 42 je tak radikální, nešel ve Vyšším Brodě vývoj jistě pomalejším tempem než ve Zlaté Koruně. Jediný misál plaský, rkp. Nár. mus. XV E 6, z doby Karla IV. má připsánu sekvenci ke svátku Nár. sv. Jana Křtitele. Z Moravy máme jediný dokument misálový, rkp. Stát.knih.olom. M II 82

z Velehradu. Je to speciale. Sekvence in margine pro Velikonoce, Letnice, Nanebevzetí P. Marie a svátek Všech svatých. Připsány jsou tropy mariánské pro Gloria. Ale kodex je velmi pozdní ze stol. 15. V poslední době začali s příspěvky k této problematice hudební historikové polští svým zájmem o ordinarium missae a o sekvence jejich domácích cisterckých klášterů - Musica medi aevi, svazek I a III, Institut sztuki Polskiej akademii nauk. Je možné, že vývoj cisterckého kultu se v tomto směru počal projevovat už ve hlubší minulosti, ale že by měli v Polsku prameny už ze stol. 13. v dotyčných graduálech, sotva lze věřit. Tito historikové se opírají zřejmě jen o paleografii, a ta klame, cistercká skriptoria byla konzervativní. Také v našem starém graduálu pražské UK VI D 18 jde o partie mladší, jak vyložil V. Flocek v Catalogus codicum notis musicis instructorum, qui... bibliotheca universitatis Pragensis servantur, neodvisle od naší problematiky (sv. I. str. 188), který vyšel v Praze 1973. Ale kodex byl pro Zlatou Korunu teprve koupen (patronové čeští v litaniích jsou přídavky), z nějakého kláštera ženského (Surge virgo et n o s... t r o sponso preces aperi, bylo nostras preces v officiích o sv. Kateřině nebo Barboře), a to v diecézi pasovské prostírající se také do Rakouska (de s. Valentino Alleluja Posuisti domine super caput eius coronam, je notováno, ač pochází z Commune sanctorum). Sekvence je v něm jediná, ale velmi bohaté mešní ordinarium a verše allelujatické, jiné než v diecézi naší. Podobně musejí být posuzovány stopy po novotách toho druhu v graduálu o s l a v a n s k é m Stát. knihovny v Olomouci ze 13. stol., rkp. M II 87, v rozlepeném dvojlistu. Naše Brno má přípisky ve zpěvnících Elišky Rejčky, které budou předmětem našeho studia dále. Pro dotyčné kodexy musí se do Národní knihovny vídeňské. Viz pojednání o chorálu na Starém Brně str. 38b a 148. - Nyní nás musí ještě zajímat, jak se k tomuto vývoji stavěla generální kapitula. Máme její rozhodnutí teprve k r. 1413, kdy řád byl

už zase sjednocen. Opat kláštera Altzell se pokouší postavit novoty na legitimní základnu žádostí o jejich povolení v ženském klášteře sobě podřízeném. Kapitula má dovolit in solemnitatibus anni pluribus pulchra saecularia et Kyrie eleison, Gloria in excelsis, Benedicamus, sequentias, et alia plura in ordine inaudita - a děsí se: Žadatel capituli generalis supplicando aures graviter occupavit. Hrozí exkomunikací. Opatu praecipit seriose, quatenus praedictam abbatissam et moniales... a talibus sub poenis excommunicationis ab Ordine deputatis omnes abstinere coarctet. To znamená, že vývoj byl ve Francii neznám. Viz Canivetz, tom. IV, str. 189.

8. Viz obsáhlé pojednání Bernarda Widmanna v Cistercienser-Chronik r. 1904/5 pod titulem Die neuen Choralbücher des Cistercienser-Ordens, vyd. v Bregenzi. Autor zaujímá stanovisko k vývodům Petra Wagnera. Die Reform der Zisterzienser, v jeho starším vydání (1895) monumentálního spisu Einführung in die gregorianischen Melodien, vedle svého úctyhodného vlastního přínosu; leccos by se ovšem dnes už musilo říci jinak.
9. Ale kodex náš mohl mít také předlohu z doby před r.1260. Pro vnošení cisterckých svátků je možno použít historického kalendáře, sestaveného Greg. Müllerem v Cistercienser-Chronik 1917, str. 106 a d. Autor ovšem nemohl znát ještě Statuta capitulorum generalium v té úplnosti jak je vydal Canivetz r. 1938.
10. Ve 13. stol. neslaví se sv. Barbora na Moravě podle breviáře CO 3, v Čechách podle neumovaného misálu, jenž se nalézá v hudebním archivu Zemského musea v Brně pod sig. 71/15. Známa je kalendářům, ale ty ještě nedokumentují liturgický kult.
11. Canivetz má k r. 1302 ve III. svazku str. 308: Item, cum ple voluntati petitio sit favore benigno prosequenda, maxime cum cultus divinus ampliatur, ad petitionem illustris regis Bohemiae capitulum generale ordinat et diffinit, quod in vigilia beati Michaelis annis singu-

lis fiat commemoratio de beato Wanzeleio martyre non pontifice cum una missa per ordinem u n i v e r s u m. Ale kdy se s kultem začalo partikulárně v našich klášterích, neříká edice Canivetzova nic, není tedy přece jen úplná. Rukopisy naše cistercké z doby dávno před r. 1302 mají sv. Václava všeobecně. Že potom byl slaven v celém řádu, i když jej kalendář Müllerův už postrádá, je vidět ze zjištění Müllerova k r. 1336 o svolání opatů, aby jim byla předložena bulla Benedikta XII. Fulgens sicut stella o reformě řádu. "Ausgestellt wurde es am Tage des hl. Wenceslaus (28. Sept.) in der Abtei Otterberg." Müller v pojednání Vom zisterzienser Orden, roč. 1926, str. 60 Cistercienser-Chronik.

12. Tak proti graduálu oslavanskému ze 13. stol. jakož i proti misálu našemu. Jinak v Čechách. Tam k r. 1252 mají rozhodnutí: Petitio abbatum de Bohemia de faciendo festo sancti Adalberti cum duobus lectionibus et una missa de communi unius martyris et pontificis officio in suis domibus, exauditur. Canivetz II, str. 380. V diecézi má sv. Vojtěcha a také sv. Ludmilu breviář CO 3. Jeho sanktorale je mladší.
13. Viz kalendář Müllerův (zde pozn. 9).
14. Kvilisma prodělalo svůj bohatý funkční vývoj a je podivno, že v literatuře je tomuto vývoji věnováno tak málo pozornosti. O užívání kvilismatu v intervalech širokých, speciálně kvintových, neříká tolik uctívaná Wagnerova Neumenkunde ani slovo, a přece od původního významu kvilismatiky to znamená úplný vývojový převrat. Nebo jsou to opravdu jen výlučně naše domácí prameny, které takto v nápěvech kvinty notují? A není to jen česká nota metensis; přímo holdují této manýře zpěvníky kláštera svatojiřského, trvající na starém neumování i v linkovém systému, ač před diastematikou býval to zjev jen výjimečný, vysvětlitelný z komparace jako dodatečná prohlubeň. V kvintové iniciále je to však už jev nesmlouvavě typický.

15. Je pravda, že skladba Vox exultacionis vábila i cisterciáky. O misálu zlatokorunském praž. UK VII B 17, kde Alleluia Vos exultacionis je znenadání v notách, byla už zmínka a kodex vyšebrodský má tuto skladbu dokonce s tropováním. Ale to jsou případy nejméně o sto let pozdější z poměrů úplně jiných. Viz výše poznámku 7. Obojí případ je z užití in dedicacione ecclesie, kde ve staré době měli cisterciáci Alleluja Adorate ad templum sanctum tuum, jako má misál římský, nebo zmíněné v našem kontextu Qui confidunt in domino sicut mons Sion, vzaté z pořadu nedělního po Letnicích. Sekvence, která vznikla z Alleluja Vox exultacionis, tj. Omnes sancti seraphim pro svátek Všech svatých dala svůj nápěv svatováclavské Christe tui preclari. Srv. D. Orel, Prvky svatováclavské, str. 168 a d. - Svatováclavský sborník II-3, Praha 1937. Svatováclavská sekvence má nejstarší zápis v neumovaném graduálu rajhradském ze 12. stol., rkp. brněn. UK sig. R 418. Alleluja Vox exultacionis je v užívání dosud u premonstrátů pro commune mučedníků (Graduale praemonstratense, vydání Descléovo z r. 1910, str. 26 v závorkách). Ke vzniku propriálního Alleluja z této skladby a z tohoto užití určeného pro svátek sv. Václava, přijdeme níže při látce o dalším misálu jakubském.
16. Při dodatečnosti tohoto neumování je možno myslit na nejstarší zápis dórského nápěvu této genealogie v moravském užití. Pak následuje na Moravě zápis notovaný, ke komparaci vhodný, až v misálním plenariu olomouckém, kap.knih.rkp. CO 141. Tam už je toho nápěvu užito také pro genealogii Lukášovu, ač se užívala jen mimo mši při officiu tříkrálovém. Pražské notování je s textem Matoušovým v evangeliáři biskupa Tobiáše z r. 1293, rkp. svatovit. kap. A LXI/2. Lukášův text se k tomu nápěvu v pražské diecézi zpíval až podle graduálového speciale Nár.mus. XII A 1 z konce 14. stol., kdežto o sto let dříve je zapsán v evange-

liáři téhož Nár. mus. XIV A 10 dórský nápěv starší, jednodušší, k Matoušově genealogii neužívaný. Matoušovu dórskou genealogii rozebírá Petr Wagner, Einführung in die gregorianischen Melodien III, str. 254, vyd. Leipzig 1921, z rukopisu kolínského (Köln), naše prameny se svým způsobem odchyľují. Tak hned Dominus vobiscum jakubské musí být čteno jinak. Pozoruhodné je, že začíná kvilismatem čtyřčlankovým (nikoliv obvyklým tříčlankovým) - přitom v odpovědi počáteční Et vyjádřené pouhou praebipunktní virgou nemusí ještě představovat výklad k tomuto kvilismatu.

17. Canivetz III k tomu r. č. 1.
18. Bližší o tom bude na str. 132 a d.
19. Kdežto responsorium O virgo virginum je notačně ještě odvislé od základního neumování kodexu, ba identické s ním, antifona měla už písaře navyklého na notaci metrickou, který bezděčně napodobuje i linkovou diastematiku. Přesto ovšem flexovaná virga ve funkci klivu a vůbec hojná virga v zápise nenechávají nás na pochybách o úkolu písařově psát uzuální gotikou. Pro dešifrování nápěvu komparací s notováním na linkách chybí moravský pramen. Je nutno uchýlit se k pražskému procesionálu svatovítskému, rkp. Nár. mus. sig. XIV D 8, fol. 61 b. Iniquitates nostras aufer a nobis pater zpívalo se při vstupu do kostela s procesím. Ale nová Rubrika moravská už tuto skladbu nejmenuje. Pražský pramen je z konce 14. stol.
20. Rkp. svatovít. kapituly sig. Cim. 4., uváděný v souvislosti s reformou děkana Víta, protože před ní měla prý kapitula knihy pouze neumované bez linek: Erant enim libri antiqui usuales... per quos error et confusio frequens in officio divino accidebat (FRB II 321). Rok 1235 na předešlý je na působení děkana Víta příliš časný. V každém případě však uveďme, co praví kronikář dále o jeho reformě: Multae etiam et aliae ecclesiae conventuales et parochiales

emendatae sunt in officio divino per transcriptionem librorum Pragensium; to se vykládá o konventech klášterních neodborně. Řeholní řády vstoupily na naši půdu každý s vlastním odchylným výběrem a dialektem nápěvů podle svého ritu. Odchylně notované jejich zpěvníky jsou o málo časově vzdálené od vzniku svatovítského tropáře. Viz pro cisterciáky antifonář sedlecký v praž. UK, sig. XIII A 6, pro premonstráty jejich rituál, rkp. XIV E 15 téže knihovny. Ani zdomácnělí benediktini nemohli se s ritem diecése shodnout pro svůj ritus monastický. Klášter sousedící s katedrálou, tj. klášter svatojiřský, měl od počátku jiné notování než tropář a další knihy diecéze. Také jeho antifonář nejstarší v praž. UK, XII C 3, musí být kladen časově do blízkosti tropáře diecézního a má odchylnou notaci i výběr. O cisterckém řádu jsme už poznamenali, že své knihy notoval od počátku v linkovém systému Guidonově, tedy dávno před hranicí 1235. Jiných řádů komunity nepřicházejí v úvahu.

21. J. Hutter, Česká notace II. Nota choralis. Praha 1930. Za notaci tropáře vydává se tu teprve sekundární její utváření.
22. Z kterých skladeb formulář o sv. Václavu sestává tradičně, o tom viz Hudební prvky svatováclavské Dobroslava Orla (srv. výše pozn. 15) str. 80 + 86. Cituje se ze starého misálu cisterckého, ale cisterciáci se ve staré době o svátku lišili jen oracemi a perikopami. Pak Orel probírá součásti mše jednotlivě s jejich vývojem dalším, ale výklad není vždy korektní.
23. Starší prosarium bylo by ve zmíněném už neumovaném graduálu rajhradském ze 12. stol., rkp. brněn. UK sig. R 418. Pro Čechy má noty teprve sekvenciář Arnoštův, rkp. svatovít. kapit. P VIII, texty misál posledního pražského biskupa Jana z Dražic, rkp. Nár.mus. XIII B 9.
24. Z procesionálií řeholních stojí za zmínku bohatá sbírka konventu svatojiřského v Praze, ostatní můžeme po-

minout. Světské procesionále zachovalo se svatovítské, kod. XIV D 8 Národ. músea z konce 14. stol. Že by také olomoucká diecéze měla procesionále, o tom není nikde zmínky, ač procesí jsou rubrikována pro jednotlivé neděle vedle procesí výročních v misálech (tam dosti nedbale) a hlavně popisována v diecézní Rubrice. Užívání samotného antifonáře musilo přece být obtížné. Častější je v misálech moravských zmínka o agendě, kdežto ceremoniála jsou v nich krácena, ale teprve z doby po reformě Rubriky zachovány jsou dva rukopisné exempláře v kapit. knihovně olomoucké: CO 66 pro ritus pontifikální, CO 620 s nemotornou úpravou pro potřebu farní - kodex značně kusý. Pro 14. stol. se ještě sotva dá s datováním počítat. Agenda pražská je už z r. 1294, od biskupa Tobiáše. Českého původu je také záhadný přívazek ke svatovítské Rubrice z poč. 14. stol., nyní rkp. Nár. mus. sig. XIV D 9. Ten je bez not. Je to baptisterium? O baptisteriích je zmínka už při děkanu Vítovi, v seznamu knih, které pořídil.

25. Srv. Ad. Franz, Die kirchlichen Benedictionen im Mittelalter, sv. I. str. 504-505, Freiburg i.Br. 1909.
26. Stát. archiv v Olomouci, misály olomoucké kapitulní knih. CO 141, CO 585 - ještě před reformou Rubriky biskupem Janem ze Středy. Pro pražské poměry Breviarius ecclesie pragensis Nár. mus. sig. XIV D 9, obsahující pražskou Rubriku, nikoliv snad breviář v našem smyslu. Jde o starý název toho, co se jinde nazývá Ordinarius, kdežto v našich diecézích Ordinarius je pontifikál. Ale už agenda biskupa Tobiáše z r. 1294 (viz výše pozn. 24) má týž pořad o Květné neděli.
27. Je možné, že je to týž Michael, jehož s uctivým titulem dominus připomíná písař na zadním příděšti psalteria 18/36, ale není to jisté. Záleží na tom, ze které doby jsou zkoušky pera v psalteriu.
28. S takovýmto útvarem mensurální minimy setkáme se ještě v jiném rukopise jakubském, ale považovat toto utváření za

domácí náš vývoj není snadné. Nejen se najdou takové virgy sporadicky i v misále milatickém plebána Heřmana, rkp. CO 148, který je nutno považovat za import do diecéze i vzdor zápisu v něm (viz moje pojednání Moravský hudební středověk, které vyšlo v Hudební vědě r. 1880 str. 36 a d.), naše minimy najdou se také v rkp. praž. UK XIII E 11, který podle kalendáře (Translatio Leopoldi) je původu rakouského (na fol. 179 b: a Iacobo, fratre de Lewbsa kartusiense). Jedná se o kompendium z kartuziánského breviáře, jakých se nám zachovalo více ve Stát. knihovně olomoucké. Notováno je v nich jen příležitostně, dodáváním nápěvů pro žaltářové antifyny, ale příznačné je, že přitom nebývá věrně zachována kvadratická notace řádu, takže jinde, tj. v dalších rukopisech, vstupuje do nich notace diecézní. Tak už z první pol. 14. stol. pochází olom. rukopis M I 363, kde notátor píše rhomby do znaků náležejících notaci kvadratické, až nakonec tyto znaky nahrazuje obraty cizími, vzatými z rhombiky či "gothiky". Naopak zase rozklad těchto cizích tvarů přenáší do písma kvadratického, když se k němu vrací. Jiný takový kodex téže knihovny, M I 331, má nápěv zapsán jen pro tři antifyny prvního nokturnu nedělního, a to v rozpadající se notaci metské (přípisky na horním okraji). Co zde vládlo, zda návyk klerika původně světského, nebo pohodlnost kartuziána v kurzivním úzu? Jiného druhu je kartuziánský sborník praž. UK, sig. XII G 14, který střídá notaci kartuziánskou s notací metskou v jejich vývojových fázích zcela svévolně, takže jde o případ přímo instruktivní. Povážíme-li, že notační typy těchto pramenů nekartuziánské jsou vesměs běžné v našem zeměpisném prostoru, není vyloučeno, že také ona minima ve funkci virgy v cizím kodexu je od nás. Rukopis M I 331 s notou metensis výhradní je přece zase původu uherského (Deus qui beatum Ladislaum regem nostrum... v kolektaři, v přípiscích další patroni uherští se sv. Štěpánem). V kompendiích se jedná vesměs o přípisky marginální a

tyto kodexy putovaly z kláštera do kláštera, také si jeden klášter od druhého vypůjčoval písaře. Kompendium M I 6 někdy z poloviny 14. stol. hlásí se sv. Severínem v sanktorálu osmého ledna rovněž k původu rakouskému, a přece v něm čteme zápis rukou 15. stol.: Iste liber est domus sancte trinitatis ordinis carthusiensis prope Brunam, scriptus a fratre Hermano /// redito filio huius domus. Je to jediný liturgický kodex kláštera v Králově Poli, náležející ještě době, kterou zpracováváme. Ale ten je notován striktně kartuziánsky quadratou, a notovaný je také hymnář. Sborník praž. UK XII G 14 s tak ostentativní nevěrností k řeholní notaci ve prospěch diecéze je rovněž ze 14. stol. a má soudobou rukou údaj: Liber iste est ecclesie s. Iohannis Baptiste in Seycz O. carth.

29. Zvláště instruktivní je v tom ohledu Tobiášův evangeliář rkp. praž. kap. A LXI 2 z r. 1293 v notované genealogii Matoušově. Pro svoje datování rokem 1313 bude mít v této záležitosti zvláštní cenu také břevnovsko-rajhradský antifonář brněn. UK, sig. R 17, ač jde o pramen monastický. Zde teprve vidíme, že klášter přejímá z úzu světského, co jsme popírali pro dobu pražského děkana Víta - ale přejímá notační tvary, nic více, o přepis nápěvů se nejedná. K biskupu Tobiášovi druží se tu opět Bavor. Jeho reforma liturgická mnoho napodobuje - ale cisterciáky!
30. V liturgických popisech musíme uvádět také incipity textů oračních a jejich pořadí. Tyto věci mohou unavovat muzikologa, ale jsou nutné pro pátrání po filiaci týkající se celku. Jinak zájem o obsah orací a jejich kulturní pozadí dovede vzbudit dvojdílný spis Adolfa Franze, Die kirchlichen Benedictionen im Mittelalter - viz zde pozn. 25. Tolik semel pro semper.
31. Srv. také pojednání B. Stäbleina v lexiku MGG pod heslem Litanei.

32. Snad něco pro pochopení herburské *Cella castitatis* v Brně a přízně, jíž se tomuto založení dostávalo. Srv. pozn. výše k žaltářům č. 13. Mše *contra immundas cogitaciones*: introit jako o Květné neděli pašijový, *Domine ne longe facias auxilium*, *grad. Tribulaciones cordis mei dilatate sunt* z druhé ned. postní, *Alleluja Domine deus salutis mee in die clamavi et nocte coram te*, z 11. neděle po Letnicích (u premonstrátů 15. ned.), *offertorium De profundis* z poslední neděle po Letnicích, *communio* už chybí. Skladby mají úpěnlivý charakter.
33. O biskupu Theodorikovi *Augustinus Olomucensis*. Čteme u Richtera str. 87 (*Series episcoporum Olomuc.*): *Hic missam gloriosissimae Deiparae virginis ante auroram singulis diebus in ecclesia Olomucensi = solenniter decantari instituit*. Ale podle Bočka, *CDM I*, 292, *Detleb episcopus Olomucensis maturam de beata virgine Maria in cathedrali sua ecclesia et ad sanctum Mauritium Olomucii instituit et dotavit k r. 1176*. Boček odvolává se na *Friebekii Analecta diplomatica* z archivu s. *Mauritii*. Bočkova zpráva méně odpovídá době, přesto jí však nelze úplně zavrhnout, víme-li, že ranní mše o P. Marii pochází z prostředí klášterního. *Detleb* byl strahovský premonstrát. Za *Theodorika* mohlo dojít k reorganizaci zapadlého zvyku pro nastalou časovost kultu.
34. Mimo dvě, *Laudes crucis* a *Sancti Baptiste*, jsou to vlastně skladby, na které nám v graduálu nedošlo pro nedochování listů na konci kodexu: *Summi regis archangelii - Omnes sancti cherubin* (Všech svatých) - *Sacerdotem Christi Martinum - Deus in tua virtute* (Ondřej) - *Congaudentes exultemus* (Mikuláš). Pak ovšem *Commune sanctorum*: *Clare sanctorum*, *O beata beatorum*, *Spe mercedis*, *Exultent filie Syon*. Dál o posvěcení chrámu *Psallat ecclesia*. Z mariánských skladeb jsou tu dále mimo zmíněnou *Hodierene lux* ještě: *Verbum bonum et sua-*

ve, Ave Maria gracia plena, Ave preclara. Před tuto poslední skladbu zařazuje misál Letabundus, která byla v graduálu mezi prosami vánočními. Peallite regi na posledním místě jako skladba 39 nepatří už vlastně k původnímu obsahu kodexu. V Commune chyběla skladba pro konfessory, ta dala na sebe ještě čekat. Zatím se užívalo fragmentu ze svatomartinské prosy od slov Hic oculis ac manibus, ale to je dosvědčeno jen pro diecézi pražskou, jak tomu bylo na Moravě a speciálně v Brně, nevíme, protože nám kodex neincipituje prosy v sanktorálu. Propriální skladby de communi confessorum jsou teprve mladší. Na Moravě teprve v druhé pol. 14. stol. objeví se Ad laudes salvatoris, kterou v Čechách zpívali o konfessorech také až od slov Beatus hic servus, jinou Dilectus deo et hominibus, nezná ještě arcibiskup Arnošt. Ta je na Moravě před r. 1366 (misál olom. kap. CO 131 jenom v prosariu.

35. Mírně vydání v rukopisech Stát. arch. v Olomouci: CO 136 z r. 1458, CO 492 z r. 1471. O prvním vydání ze stol. 14. bude řeč níže.
36. Mittit ad virginem bude mít v kontextu misál CO 141 před r. 1350, a to v notách. V Čechách najdeme tuto domněle Abelardovu skladbu, tolik známou ze zpěvů rorátních, teprve v dodatku Arnoštova sekvenciáře z r. 1363. (Rkp. praž. kap. P VIII.)

C - OKÉNKO DO BRNĚNSKÉ KAPITULY

1. Pro srovnání prefačních nápěvů poskytuje nám olomoucká kapitulní knihovna - nyní Státní archiv v Olomouci - následující misály: předreformní rkp. CO 141, reformu anticipující rkp. CO 131, a konečně mladší sice kodex, ale v prefacích antikvující: CO 138. Ten má pro preface ještě pouze jediný melodický variant, ať se slaví cokoliv - rozlišen je jenom tonus feriální. Stranou necháváme kod. CO 315, operující jediným nápěvem, ale

supersemitonálním, s recitováním pod dominantou F na E, jak měly třeba misály uherské. Celý tento misál je ve věci provenience záhadou i s notopisem. Ještě kapitula kroměřížská? Srv. poznámku k žaltářům č. 27 o zvláštním breviáři této kapituly. Občasným snahám sblížit ritus olomoucký s pražským nutno přičíst to, že biskupské speciale CO 506 má nápěvy pražské. Pražský misál v užívání moravském, preface modifikující k tomu účelu, je kod. Stát. knih. v Olomouci M III 9. Věrnost pražskému úzu zachovávají dva misály z Jihlavska, ač pražský ritus mají svým způsobem zjednodušen pro Moravu. Uloženy jsou v městském archivu jihlavském, pod sig. III 9 102, III 9 103. Druhý z nich počítá s méně častým zpěvem celebranta a v důsledku toho si z hojných pražských nápěvů vybírá. První z obou rukopisů má v přívazku už preface olomoucké, poreformní. Jinak oba náležejí ještě stol. 14. - druhý jmenuje na Bílou sobotu výslovně papeže Urbana, krále Václava a biskupa (antistite nostro)! Jana. - Z misálů v české diecézi užívaných nejlépe pro srovnání poslouží misál biskupa Jana z Dražic, rkp. Nár. muz. XIII B 9, jenž pro pražskou diecézi znamená v prefačních nápěvech definitivní stav. Starší situací představují preface v misálu pronotovaném ještě způsobem knih Tobiášových, rkp. praž. UK XII C 4b, pro počátek vývoje byl by pontifikál svatovítský ještě ze stol. 13., rkp. Nár. muz. XIII B 9. Neopak mezi pozdějšími misály konservatismem antikvují kodexy praž. UK sig. VI B 12, XVI A 12 (značně pozdní notačně). K těmto dvěma patří po té stránce také z moravského užití jmenovaný kodex Stát. knihovny olomoucké.

2. E. Dostál, Čechy a Avignon, oponuje M. Dvořákovi, jenž za autora kodexu prohlašoval Mikuláše z Kroměříže, takže dospěl před r. 1366. Dostálovi by se však jednalo o generálního vikáře biskupa Jana ze Středy, Mikuláše, jenž mohl misál poříditi krátce po r.

1360. Jinak literaturu viz v Moravské knižní malbě, Brno 1955, str. 31. Zde Ant. Friedl udává pro vznik knihy léta 1360-1370 a to z důvodů vnitřních.

3. Je to zde jmenovaný kodex olom. kapituly, sig. CO 131.
4. Zakládací listina kapituly praví o kostele sv. Petra:
... rector eius, magister Petrus ... et successor eius, quicumque fuerit, prepositus ipsius, ecclesie Petri sit et debeat in perpetuum appellari, et hi, qui in presenti sunt in eadem ecclesia sancti Petri, duo perpetui vicarii curam animarum habentes plebis seu parochie, videlicet Hartlinus et Theodoricus sacerdotes, sint et dicantur canonici ecclesie supradicte et cura remaneat apud ipsos, et eisdem prebendis duabus perpetuo sit annexa. Biskup Theodorik k r. 1296. CDN V. č. 45.
5. Ostatně i sám zakladatel kapituly usuzuje o kostele sv. Petra sic bonis et redditibus abundare, quod merito augeri possit numerus ministrorum eius, a proto se k jeho povýšení na kapitulní odhodlává.
6. Tak podle brněnského kopiáře z poč. 18. stol., jenž je uložen v kapitulní knihovně olomoucké pod sig. CO 694 - viz str. 217 po citaci listiny Přemysla Otakara z r. 1256. Datováno k r. 1565, jakožto Relatio de Collegiatae ecclesiae Brunensis sancti Petri iuribus. Z nouze i tak pozdní údaj má svou cenu.
7. Et communicat ipse omnia complens, que dici solent ab illo loco Domine sancte pater omnipotens eterne deus da michi hoc corpus et sanguinem - usque in fine, in percipione et post percipionem - rubrukováno po commixtio, za modlitbou Páně.
8. Pontifikál svatovítský, rkp. Nár. mus. XIII B 9., který nezná ještě dělení nápěvů podle velikosti svátků, takže chybí i variant pro pouhé ferie nebo mši zádušní: quodsi forte cottidiana vel mortuorum missa fuerit, remissius et humilius - si vero solemnis et celeberr-

ma altius et sonorius - intonet.

9. Viz můj článek v *Opus musicum* 1970, č.9-10, Preface moravských misálů, bohužel narušený zásahy redakce.
10. Název v jednom z pozdních misálů pražské arcidiecéze, rkp. praž. UK X G 23: *Ista prephacio pontificalis canitur Martini Nicolai, Adalberti, sive de confessore.* Čekali bychom svátek sv. Václava, jenž i v olomoucké katedrále byl titulárním. Na Moravě vyskytuje se název v rkp. Stát. knih. olom. M III 4, jejíž lze považovat za oddíl pontifikálu. Preface jsou tu s nápěvy pražskými, ritus knihy velmi odchylný od Rubriky Jana ze Středy v době pozdější. Nějaká reakce proti reformě? Na diecézi litomyšlskou nelze myslet. O Bílé sobotě jméno Václava IV.
11. Jedině ono záhadné plenarium CO 315 (viz výše pozn.1) z něj vychází pro jednotný nápěv misálu, a pak - v plenariu CO 141 je dodatečně vepsán na konec prefčního souboru do prázdné osnovy. Biskupské speciale CO 506 má preface pražské - přirozeně ve výběru ty slavné, ale pontificalis je nepřevzata.
12. Zvláštní je, že systematicky bývá trojice nápěvů uváděna teprve od poloviny 15. století pro jednotlivé texty. Starší misály vylučují při kategoriích svátků nápěv pro dotyčný den neužívaný v praxi. A ještě stojí za zmínku to, že i názvy teprve v těch pozdních misálech udávají se systematicky, ale pořád ještě ne bez zmatek, jako: *prefacio infima sub nota dominicali.* Jindy se prostě vypočítávají kalendářní svátky, jichž se ten který nápěv týká.
13. Misál Státní knih. olom. M III 6, fol. 127 b. Nutno ovšem vědět, že benedikce sama nebyla textově zcela ustálena. V tomto misále předesláno má Oremus flexované k malé terci, dále text: *Celesti benedictione benedicat, nos (metrum:) divina maiestas et una (tercové punctum) deitas (metrum): pater et filius et*

spiritus (tercové punctum:) sanctus. Amen je bez not.

14. Srv. misál Nár. muz. rkp. XVI A 13, kde po svátku je poznámeno: Votive misse, que fiunt per circulum anni sancto Sigismundo preter oraciones et Alleluia. Misál téhož Nár. musea rkp. XVI A 16 se jménem Václava IV. v Bílé sobotě má zajímavost: Votive misse, que fiunt per circulum anni sancto Sigismundo ut in festo sancti Wenczeslai preter oraciones. K tomu ono Alleluja, O consolator pauperum a ještě další dvě pro změnu. Náš jakubský misál má mši Protexisti o mučednicích doby velikonoční, alia require de s. Adalberto, nic více. Další snad zanedbal písař. V Čechách zase zpívali mši Venite benedicti o více mučednicích, protože se Sigmundem přibylly do Prahy i jiné ostatky a podle rkp. XVI A 13. ani votivní účel na tom nic nezměnil, ač votiva měla vzývat sv. Sigmunda pro ferericitantibus - viz Ad. Franz, Die Messe im deutschen Mittelalter, Freiburg i.Br. 1902 str. 191 a d.

D. MORAVSKÉ UŽÍVÁNÍ PRAŽSKÉHO BREVIÁŘE

1. Praeceptum uveřejnil F.X. Richter, Augustini Olomucensis episcoporum olomucensium series - cum Appendice, 1831 Olom. str. 305.
2. Názvu breviář užívají naše diecéze teprve pro tisky. O původním smyslu toho názvu u nás viz pozn. 26. k látce o zpěvu mešním (B). Před zavedením tisků breviáře u nás mají jméno viaticus (ať jsou jakéhokoliv formátu) a ještě dříve v užívání je název matutinale. Srv. inventáře svatovítské:

z r. 1354

Liber magnus viaticis
qui Trup dicitur quem de-
dit dominus Thobias,
episcopus pragensis

z r. 1355, 1365, 1368,
1374

Unum matutinale
quod Trup dicitur
quod dedit Thobias
episcopus pragensis

z r. 1387

Unum matutinale
in duobus voluminibus
notatum, quod Trup dicitur
jacens in sacristia
sancti Michaelis

Zřejmě se jedná o tutéž knihu pod záhadným jménem (kompilátora?) Trup. Dosáhla druhého vydání přičiněním známého kanovníka: Unus viaticus in capella s. Wenceslai qui dicitur Trup in duobus voluminibus, quem dedit Crabiczie. Srv. co bylo řečeno v pozn. 18 k Žaltářům o nejstarším pražském breviáři ve dvojím vydání předpokládajícím dvojdílnost knihy. Pražské inventáře jsou přetištěny v díle, Podlaha-Šitler, Chrámový poklad u sv. Víta. Inventáře olomoucké viz Mir. Flodr, Scriptorium olomoucké, str. 171 a d. Tam je totéž názvosloví pro diecézi moravskou. Zajímavou zprávu máme ex Othloni libro de temptatione v MGH Ss ll., 393. Vzpomíná tu řezenský mnich mimo jiné: Ad hec etiam scripsi matutinales libros, quorum unus quibusdam amicis in Poemia constitutis scriptus tante magnitudinis erat, ut per anni circulum luxta morem nostrum tam in feriis quam in aliis diebus conscriptus habeatur. Hic ergo ex libris multis conscriptus, his, quos librorum penuria constringit satis necessarius erit. Toto monastické matutinale je psáno v pol. stol. 11. Ve skutečnosti se k nám nedostalo: Quem scilicet cum tante utilitatis esse videretur, quidam fraternoster Reginbertus scribi fecit, et apud nos habetur. Ale název je tu dokumentován pro velmi starou dobu. Ač vyskytuje se u nás pro starší dobu ještě jeden název. Současník biskupa Tobiáše o něm samém poznamenává: Contulit etiam nocturnalē magnum cum rubricis, a to s notováním na linkách: et cantu in ipso per musicam annotato per totum antiphonarium - tj. v celém antifonářovém rozsahu (FRB II, 368). Nejde o nějaké hapax legomenon, neboť také na Moravě podle staré kroniky olomoucký děkan Balduin, který zemřel r. 1253, primum libros musicae,

gradualia et nocturnalia in ecclesia Olomucensi ordi-
navit et statuit per musicam cantari (Mojm. Švábenský,
Moravská kronika ve Studiích o rukopisech XII, r.1973,
str. 200). Nešlo-li o pouhou noční pars při matutina-
le, nejde o ní ani při nocturnale. Pars pro toto je v
názvosloví liturgickém běžný zjev. Ale nikde se nevy-
skytuje ve středověku název vesperarium. Zdá se, že Nejedlý,
jenž tohoto názvu užívá pro rkp. Nár. muz. XV A 10, ne-
uznal za vhodné ani slůvkem naznačit, že je to pojmeno-
vání jeho - tak se traduje v naší literatuře omyl. Ná-
zev je teprve z novější doby (ve formě vesperale) a
značí výtah z antifonáře pro jedinou hůru (k nešporám
je přidán kompletář). Ve staré době ani podobné knihy,
obsahující téměř výhradně pouhé nešpory z celého hodin-
kového cyklu, neužívají toho názvu, jsou to antifonární
specialia. Srv. rkp. Nár. muz. XII B 7 nebo rkp. vyše-
hradský, nyní na Strahově, kniha sig. 8.K nešporám bý-
vají přidány i laudy, protože v nešporách se často uží-
vá laudových antifon. Největší svátky dostávají také ma-
tutinum. Příručnímu tomuto formátu by se název vesperale
hodil. Ale v pozdním středověku, kdy se na provádění celé-
ho officia zpěvem už nestačilo vůbec, setrvalo se při ná-
zvu antiphonarium i pro takové výtahy. Na název vesperale
nedošlo. Ale breviář s lekcemi a ostatním příslušenstvím
(jako je rkp. muz. XV A 10), se tak nazývat nemůže nikdy.

3. Kalendáře bývaly jakousi náhradou za martyrologium, pro-
to kdejaké volné místo mezi kulty liturgickými bývá vy-
plněno jménem některého nebeštana z martyrologia. Někdy
to znamená předstupeň k liturgickému kultu, jenž se má
uskutečnit. Umísťování jmen se obyčejně neobešlo bez
omylů a záměn. Při studiu je nejprve nutno zkoumat sanc-
torale, pak teprve kalendář, který ostatně nebývá ani
sourody a soudobý s ostatním kodexem.
4. Arcibiskup Arnošt r. 1350: Quoniam nonnulli in ecclesia
nostra sue innitentes prudentiae novitates in cantu et
legendis in ecclesia nostra inducere non verentur, nos

talia, cum sint scandali et aemulationis incitativa, volentes abolere, statuimus, quod nullus de cetero cuiuscumque praeeminentiae, conditionis aut status existat, historiam novam, ymnium, responsorium aut aliquid simile in ecclesia nostra inducere aut inducta cantare praesumat sine nostra, vel successoris nostri, qui pro tempore fuerit, licentia speciali. Statuta ve vydání Podlahově z r. 1905, Editiones arch. et bibliothecae s.f. metropolitani capituli Praga, Tom 5. str. 28. Už předtím Concilium provinciale Pragense sub LIII: Historias novas et hymnos et sequentis, nisi in concilio provinciali aut in episcoporum synodis approbentur, in ecclesia legi aut decantari districtius prohibemus. Fasseau, Collectio synodorum, II, 16 0 sv. Dorotě breviář Nár. muz. XVI B 14: Ecclesia pragensis cum tribus leccionibus peragit hoc festum, si autem continget celebrari cum IX leccionibus... habebit de communi virginum tantum.

O sv. Anně je zatím pouhá komemorace. Kodex je nutno zařadit časově před Nejedlého "vesperarium" (matutinale, quod dedit Crabiczie), kde už je pro sv. Dorotu vlastní historie a sv. Anna má officium vlepeno, ač náleží až do druhého dílu knihy. O historii anenské v našem kodexu jakubském viz ještě níže v textu.

5. Také je to v misále kapituly olom., CO 260., ale poněkud jinak: Duo presbiteri... deportent circa altaris dextrum cornu.
6. Příkladem může být pražský breviář olom. kapit. knihovny CO 140. Ale závěrečná aklamace ve velikonoční hře má tam takovýto průběh: Interim duo lintheamina ponantur in altari et duo prelati stent tenentes crucem ante altare versus populum et cantent cum trina genuflexione totidem repetendo: Christus dominus resurrexit inmediate cum totidem genuflexione (!). K tomu srv. breviář praž. UK VI G 17 poněkud záhadného původu, ale naší proveniencie. Viz také o variabilitě této liturgie v moravské oblasti na str.120.Nutno ještě poznamenat,

že pokusy zavést do moravského breviáře i rubriky misálové na způsob breviářů pražských, zde byly. Ale zůstalo to jen ve dvou z dochovaných kodexů. Jeden má kapit. knih. olomoucká - pod sig. CO 301 z konce 14. stol. - druhý je náš jakubský, ale pozdní pod sig. 22/30. Přesahuje časově už rámeček naší práce.

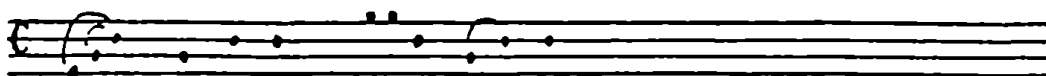
7. Missale pragense Bibl. municip Samogylanae Szegedini c.l. 1 k r. 1492: Vigilia sancti Viti non tenetur, quoniam deposita est per venerabilem patrem, dominum Arnes-tum, pragensis ecclesie Archiepiscopum eiusdem ecclesie primum. Et hec vigilia sub noto ordine tenebatur - následuje její mše. Nalezl jsem u P. Radó, Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum. Akadémiai Kiadó, Budapest 1973, num. 48, pag. 228.
8. Po jednotlivých slokách hymnu mělo být jako refrén vklá-dáno:

Kyrieleyson, Christeleyson, Kyrieleyson
Criste audi nos,   sal-   va nos.
Maria sis propicia,   Maria dele vicia

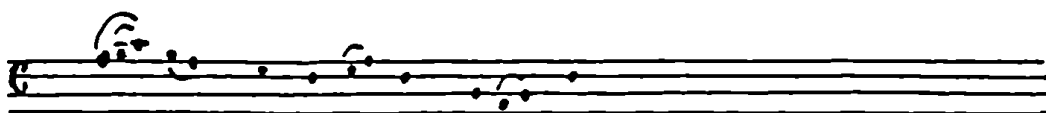
Vzývání P. Marie je tropus k předešlému vzývání Kriste - rozkládá melismatiku do sylabiky. Ale kyriální aklamace bývala původně sama, jak svědčí mnohé breviáře různého původu. Její doplňování je hudebně násilné se skoky pro obyčejného smrtelníka nezdolatelnými. Ale i nápěv kyriální byl s hymnem nesourodý, takže hymnus pro něj musel bývat transponován na kvintu vzhůru a ztratit svou tóniku na konci. Mezi všemi těmito součástmi nastala konsolidace teprve přijetím reformy Rubriky, došlo k celkové úpravě jednotlivých nápěvů. Před refrén dosavadní vstoupila ještě sloka Laus tibi Christe qui pateris, in cruce pendens pro miseris (původně jen servis), cum patre qui regnas in celis, nos reos salva in terris. Další sloky nedaly na sebe čekat, a tak Kyrie se vzýváním Krista a jeho matky stalo se refrénem refrénu. Laus tibi Christe bylo zpěvem lidu rytmičováno přímo do pochodu, zpívalo

se makaronsky s překladem do němčiny a češtiny, čímž se ovšem ocitáme už na půdě kancionálů extra rubricam. Čím bylo Laus tibi Christe původně, zůstává záhadou. Snad rovněž tropus čehosi. Breviář brněn. UK R 412 (není benediktinský!) nadepisuje Laus tibi christe: Prosa - ač jde jen o jednu sloku, Pochází z 15. stol. Hymnus Rex Christe factor, později tak silně interpolovaný, dostal se k nám z prostředí, kde sloužil po temných hodinách k procesí. His tribus diebus predictis in processione dicitur iterum ympnus... et cum pervenerint ad sepulcrum, ibi flexis genibus legitur psalmus Miserere mei Deus ... říká o něm Rubrika uher-ská - ostřihomská.

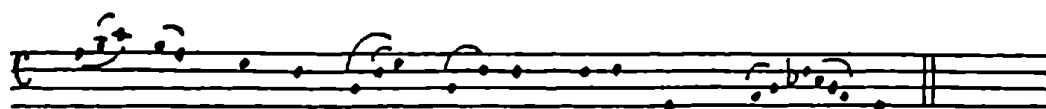
9. Čti Edmund Martene, De antiquis ecclesiae ritibus, tom IV, str. 123 sub VII. Antverpiae 1764.
10. Příklad z antifon o sv. Markétě. Z breviáře CO 3 v předsádce:

Vas immensum aque plenum

pre-ses imperavit afferri

et in illum vir-ginem. ligatam immer-gi.

11. Druhá sloka této lamentace má v našem kodexu osnovu prázdnou. Ale třetí, tj. poslední je už zase vynoto-vána jako první.

12. O rukopise řezenském zmiňuje se Stäblein v MGG při hesle Lamentation. Manum suam misit hostis jako naše Expandit Syon. Důležitější pro nás je rukopis vratislavský, o kterém psal Arnold Schmitz v Archiv f. Musikforschung 1936, Heft 4. Tam na ff. 220a-228b jsou Lamentaciones in tenebrosis matutinis, jimž autor nevěnoval blíže pozornost. Je to devět skladeb, jimiž se dají podělit jednotlivé dny Tridua:

1. Et factum est postquam ductus est - dórské.
2. Vie Syon lugent - nápěv náš.
3. O vos omnes qui transitis - modus VI (C D F F...).
4. Expandit Syon manus - nápěv náš,
5. Dixerunt impii Iudei - je z Jeremiáše, ale ne z Pláčů.
6. Ego vir videns paupertatem meam - F a c c c c c
GF D F F
7. Ursus insidians - nápěv jako v lamentaci č. 3.
8. Non crediderant reges.
9. Lamech. In die furoris dominus quando venerit ludicare - spor mezi spravedlností a milosrdenstvím, lamentace nebiblická, viz Stäblein. Česky v Jisteb. kanc.

Na fol. 54b čte se: Anno domini 1474 finitum in Novo Foro. Nápěvy epíštol a evangelií jsou "secundum chorum wratislaviensem". Není to tedy pramen od nás, ale je nám blízký. A pro pojem kancionálu nereformačního vůbec svým obsahem nedocenitelný. Vedle něho poslouží pro 15. stol. jen rkp. budapeštského musea, Bibl. Nat. Hung. c. l. m. ae. 243, jenž je moravský. Lamentace jsou v něm diecézní z doby po reformě Rubriky (24a-27a) a lze odtud doplnit chybějící partie antifonáře CO 7. Ale jako kancionál neodepře si tento kodex také skladby moderní. Na fol. 43 ab nalézáme bez začátku znova Bílou sobotu. V ní druhá lamentace není textovým pokračováním lekce první, nýbrž z předchozí Jeremiášovy kapitoly začíná od slov Misericordie domini quia

non sumus consumpti (kap. 3, 22-30). Po melodické stránce je to lydický modus s initiem F-a-c, po němž hned následuje domnělé metrum při domini (c cba c), jak jsme poznali jinde, ale jinak se pokračuje jiným variantem, takže skladba je to cizí. První lamentaci našli bychom v pražském rukopise kancionálním s jinak formulovanou abecedou. Třetí lamentace je tradiční Oratio Ieremiae. Další skladby následují na ff. 45a-47b. Zde se začíná s lamentacemi znova, ale liturgické pořadí se už opouští:

1. Et factum est - vlastní nápěv.
2. Dixerunt impii - Praž. kanc. jako Vratisl.
3. Expandit Syon manus - naše.
4. Quomodo obscuratum est - praž.kanc.II serie.
5. Ego vir videns paupertatem - jako vratisl.
6. Prophete tui locuti sunt tibi falsa - naše.

13. Pozoruhodnost, kterou zjišťuje historik Brna Šujan: ze všech listin o duchovenstvu brněnském za doby Joštovy je patrné, že při kostelech a kláštorech brněnských bylo duchovenstva příliš mnoho, odtud pak ony spory a jiné nedostatky. Ku chvále duchovních je třeba uvést, že bylo mezi nimi hojně lidí učených: mistrů, bakalářů, profesorů i rektorů, z čehož patrné, že o s v ě t o v ý ú č i n e k u n i v e r s i t y p r a ž s k é j e v i l s e t a k é v B r n ě (dr. Frant. Šujan, Dějepis Brna, vyd. 1928, str.193).
14. Od katalogizování skladeb tohoto pramene musíme upustit. Incipity nápěvů by nepomohly, protože v průběhu melodie stejně počínající nastoupí variant; tím méně by pomohly texty. Znova a znova je týž text prokomponován odchylným způsobem. Zájemce upozorníme jen na to, že má tento pramen lamentací dvě serie. První, ff. 16b-29a, obsahuje 17 skladeb. Plockův Katalog dělí tuto serií ve dvě. Opravdu se v ní znova začíná úvodem Et factum est, a také další lekce pokračují, kde první přestala, tj. slovy Vie Syon lugent. Ale po stránce

nápěvné jde o něco jiného a první skupina Plockova má jen čtyři skladby proti 13 zbývajícím. Všechny skladby, až na Oracio Iheremie ve druhé skupině jsou mimo diecézní ritus aspoň co do nápěvů. Vstupní Et factum est publikoval Peter Wagner, Einführung in die gregorianischen Melodien III (Leipzig 1921) s poněkud nespravedlivým posudkem. Jisté je, že tato skladba je ze všech nejnáročnější, plna gotického myšlení. - Druhá série je konzervativnější a obsahuje i diecézní nápěvy. Čte se ke konci rukopisu na ff. 62b-71a. Celkem 12 skladeb, počínajících zase počátkem dotyčné biblické knihy, ale bez prologu tj. až od slov Quomodo sedet sola civitas. To už je třetí nápěv v rukopise oné lekce. Druhá lecke zde nepokračuje Vie Syon, nýbrž začíná Facti sunt hostes, tj. o sloku dále. Už to ukazuje na cizí pramen. Diecézní nápěvy pak nepatří vždy k témuž textu a jsou to varianty. Odchylný je notopis této série a opakují se skladby ze série první: naše Expandit Syon, Oracio Iheremie o stupeň výše, Dixerunt impii. Kdoví, odkud tento nový majitel přišel. Lekce Vie Syon je na konci systému po Modlitbě Jeremiášově, s nápěvem vlastním. Facti sunt hostes místo Vie Syon je úzus diecéze moravské, ale nápěv se neshodoval, i když jej užívají diecéze pro jiný text. Také tato série lamentací dala se oddělit od čtvrté skladby, která začíná Quomodo sedet sola civitas, jiným nápěvem než prve. Ovšem k dělení první serie měl Plocek důvod v tom, že před novým začátkem biblické knihy skladba byla kusá v ukončení stránky.

15. Sem musejí být zařazeny také ony hry "umělé" (Nejedlého), do nichž se dostával interlineární překlad. Srv. Latinská předloha her českolatinských v Písemnictví českého středověku, napsal Jan Vilikovský, Praha 1948, str. 106 a d. Bude nutno odborně probádat rukopisný breviář vídeňské knihovny, ze kterého uveřejnil svůj příspěvek Jan Máchal v pojednání Staročeské velikonoční slavnosti dramatické, Praha 1906,

jako exemplář IX. Může to být moravikum. Kompaktní Rubrika pražská, tolik arcibiskupy hlídaná, sotva do liturgie připustila takovou novotu. Na Moravě máme nedotčený liturgický typ pro visitatio sepulcri, celkem shodný s někdejším pražským, v breviáři CO 3 ze 13. století.

16. C. Höffler, Prager Concilien in der vorhusitischen Periode, str. 13 a 15/16.
17. Pramenem nám bližším bude antifonář Nár. mus. XV A 1, který je sice františkánský, ale ctí naše patrony. Sv. Václava dokonce vlastní historií františkánskou. Ta je už dodatkem, kdežto officium In conceptione uzavírá sanktorale. Kodex je z poč. stol. 15.
18. Viz Peter Wagner, Einführung in die greg. Melodien, Band II, Neumenkunde, Leipzig 1912, výklad ke snímku na str. 197.
19. Srv. výše pozn. 22 k Žaltářům.

E. PO REFORMĚ OLOMOUCKÉ RUBRIKY

1. Nová olomoucká Rubrika projevovala se nám předběžně v kodexech, které se samy datovaly před rok 1376, jenž je rokem jejího vydání. Přitom takřka souběžně probíhaly kodexy, které se novotám příčíly pořadem zřejmě starším. Nezbyvá jiný výklad, než že novoty byly uváděny v život postupně nějakými partikulárními příručkami, zatím nezávaznými. Tak bude potřeba rozumět výroku biskupa Jana ze Středy, předepisujícího už závazně Rubricam a longis temporibus tentatam et servatam, tamquam utilem, iustam, racionabilem. Prvopis Rubriky, kterou toto biskupovo Praeceptum předchází, nalézá se v olomoucké kapit. knihovně jako rkp. CO 15. Brno opis ohlašující v explicitu rok 1392 má v knihovně jakubské pod sig. 33/71. Kodex má příruční formát a byl mnoho užíván, okraje jsou otrhány, neboť jde o rukopis papírový. Vůbec v počátku je rukopis nyní

kusý, takže počíná feriálními laudami po první neděli adventní. Rozdělení obsahu není na pouhé temporale a sanktorale, jak bychom byli zvyklí z Rubriky pražské, zůstávající v platnosti už od dob biskupa Tobiáše po okupaci braniborské, nýbrž temporale a sanktorale jsou podtituly v rozdělení na Rubrica horarum a Rubrica missarum. Na konec je připojen ritus mešní s předeslanou aspersioní před konventní mší nedělní. Kupodivu je to popis mše nepontifikální, neasistované jáhnem a podjáhnem, pro liturgické studium proto na 14. století vzácný. Myslí však na celebraci v konventě. Praeceptum v počátku Rubriky zavazuje jejím užíváním také kostely farní, ale ritus její mimo celebraci mešní je vesměs pontifikální nebo aspoň konventuální. V ceremoniích jsou úlohy přidělovány prelátům, kanovníkům, vikářům s dělením na seniores a iuniores - daleko větší měrou než v Rubrice pražské. Kladou se při tom značné požadavky pěvecké, když tyto osobnosti "regunt" chorum podle významu svátku jako intonátoři. Paradox spočívá v tom, že se jedná o dobu, ve které podle listinného materiálu, hlavně v kod. E I 24 kapitulního archivu sneseného, těžko bylo dosáhnout i pouhé prezence v chóru, nejen kanovníků, nýbrž na rozdíl od Prahy také vikářů. V Olomouci totiž celý chod chóru ležel na bedrech kleriků, opatřených k tomu beneficem, zvaných clerici prebendati. Později se jim říká také chorales, ale svým zajištěním lišili se od kleriků pražských toho jména. Měli vyhlídky na vikářství, ba na kanonikát. Tito prebendati či prebendarii obstarávali zpěv chóru i asistenci celebrantovu. Zmíněný paradox, zavazující kapituláry, je jistě v Rubrice vědomý. Je to součást úsilí o reformu disciplíny v kapitule vůbec. Aby nezůstala na papíře, postaral se biskup, že kapitula sama měla v reformě iniciativu. K tomu je vyzvedána její autorita vůči ostatnímu kléru, její rubrikou manifestačně zavazovanému. To lze z Praecepta biskupova vyčíst. Také přítomnost zástupců kapituly

kroměřížské v komisi je příznačná při absenci kapituly brněnské. Jaký to ovšem mělo efekt v praxi, je otázka. Přípisky v graduálu, jež pořídil ještě biskup Jan Volek, rkp. CO 195, svědčí pro reálnost kanovníckých funkcí v chóru, ale to jsou přípisky až z ovzduší Tridentina. Co je dochováno po reformě v misálech jakubských, je výrazem vůle smířit požadavky Rubriky nejen s možnostmi kostela nekonventuálního, nýbrž také s dlouhodobým zvykem místním. Jen bychom ještě potřebovali vědět, jak tomu bylo na Petrově.

2. E. Dostál, Illuminované rukopisy svatojakubské knihovny v Brně. Zvláštní otisk z časopisu Matice moravské, roč. 50, Brno 1926.
3. Klamou intitulace ke Kyrie a Gloria v misálech 15. století a přívazek umístěný před graduál Jana Volka, CO 195, teprve r. 1452 představuje širokou reorganizaci nápěvních pořadů, o které ani pozdní misály v systémech intonací nic nevědí. Pro první dobu nové Rubriky nejvíce vydá moravský kancionál budapeštského muzea, citovaný zde pro lamentace, jestliže jej srovnáme se starým obsahem Volkova graduálu a intonačním systémem misálu Herbordova (CO 131). Nesahá do 15. stol. nějak hluboko (jméno Václava IV. je na okraji).
4. Alleluja Consolator miserorum pro sv. Václava vyskytuje se v olomouckém plenáriu CO 141 jako notovaná zkratka na okraji. Jinak nejstarší zápis nápěvu bude mít plenárium CO 315, onen záhadný misál z naší pozn. o nápěvech prefačních pro Okénko do brněnské kapituly - pozn. č. 1, Jeho praeconium paschale o Bílé sobotě umísťuje za papežem císaře (gloriosissimo imperatore N.), ale pak i krále (et serenissimo rege nostro N.) a to na razuře. Patrně tam byl původně princeps, tj. markrabě. Oprava nastala snad v důsledku korunovace dvouletého Václava na přání císaře Karla. Alleluja Consolator je tedy zde před r. 1363. Z té doby je ještě neznají prameny české! Nápěv má D. Orel (Hudební

prvky svatováclavské, l.c., Praha 1937, Svatováclavský sborník II, 3.) z pozdní doby. V Brně měl text už probošt Mikuláš.

5. Jedná se o notovaný breviář moravský, psaný pro kostel ve Vyšehoří na Kunštátsku. Datování týká se druhého dílu (v explicitu), kde se vyskytuje o sv. Martě historie zatím s prázdnou osnovou. Rukopis brněn. UK sig. R 626.
6. Helene vir(ginis). V misále probošta Mikuláše je orace utvořena opravdu z dosud užívané v commune virginum: Deus qui inter cetera potentiae tuae miracula etiam in sexu fragili martyrii victoriam contulisti - text Mikulášův má změnu: miracula sexum eciam fragilem in virtute recte intencionis corroboras - a dále: presta quesumus ut exemplo sancte Helene, r e g i n e christianissime, cuius studio desideratum regis nostri lignum detegere dignatus es ... Ale náš Simdlinův misál má virgo jen v titulu. Jeho orace: Deus, qui omnes sanctos et electos suos pro suis quemque meritis honorave disponis, presta quesumus, ut sancte Helene r e g i n e, cuius religionem et studium in sancte crucis manifestatione veneramur je de non virgine. Nevíme, od které mučednice by se vyšlo, ale nositelek toho jména bylo snad ještě více, než je známo, a záměna mohla vzniknout mimo naše území. Radó našel v jednom premonstrátském misále Helene r e g i n e e t m a r t i r i s - viz jeho index ve spise Libri liturgici manuscripti... Budapest 1973. Orace Deus qui inter potentiae je nyní také de non virginibus. Že mezi formuláři obou misálů našich je přes nestejně datum svátku nějaký vývojový vztah, dokumentuje zápis, vlastně přípisek ve starém misále 6/11. Jeho obsah se shoduje se Simdlinem, až na komplendu, ta je Mikulášova.
7. Kult sv. Erasma udržel se přes nepřízeň Rubriky až do tisků. Měl i vlastní allelujatický versus, ale

v našem Simdlinově misále má zatím jen orace. Daleko živější byl tento kult v Čechách, kde už ve 14. stol. má své officium v breviáři. Ale také v Čechách je extra Rubricam ještě r. 1485 podle plzeňského misálu, Mār. mus. XV A 5: sed ecclesia pragensis nichil tenet de eo. V Brně u sv. Jakuba byl v misálech nezbytný kvůli oltáři, jenž tam byl sv. Erazimovi zasvěcen. R. 1432 byl znova nadán. Srv. B. Bretholz, Die Pfarrkirche St. Jakob in Brünn, Brno 1901, str. 67. Obecně stačí vzpomenout, jak toto jméno nabývá obliby mezi jmény křestními. V čem má tento kult počátek u nás a mimo nás, je zatím nevysvětleno. Ve spojení Marcellini et Petri a t q u e E r a s m i, jež nalzáme v jakub. misále pozdním, sig. 20/3 (psáno tam Marcelli), je to přínos františkánský.

8. Sekvence Tonitruí vox in rota nenalzá se mimo Brno. Nejblíží jakub. misál, který jí má v kontextu, je sig. 8/10, pak až pozdní 16/2. Nápěv neznáme. Látka o ní nenáleží sem, protože jde o hudební projev z doby teprve po r. 1412.
9. CDM XIII, č. 315, str. 328.
10. CDM XIII č. 220, str. 231.
11. Míjíme rukopisy: 8/10, 23/12. Tato spojitost má jistě význam pro jejich vřočení.
12. Svátek sv. Longina byl zaveden na synodě vyškovské v září 1412 z podnětu biskupa Václava Králíka, jenž katedrále olomoucké daroval světcovy ostatky. Fasseau, Collectio synodorum I, str. 28.
13. Sekvence Gaude Martha et letare je známa zatím jedině z misálů sv. Jakuba v Brně; a v plném znění jedině z tohoto misálu, kde jí obsahuje také prosarium. V misálu probošta Mikuláše byla pouze incipitována jako ještě v misálu sig. 7. Stejně v misálu sig. 23/12, kde je prosarium neúplné. Text je v Analecta hymn. 9, č. 295. Už v misálu Mikulášově předchází tuto sekvenci propri-

ální Alleluja, rovněž odjinud neznámé:

Laus tibi summe Ihesu
meritis Marthe tibi care
te pascamur esu
nos et dignare beare.

Tak také v misálu sig.7.

Pro obě skladby chybí nám bohužel nápěv, zanikly re-
formou Rubriky.

14. Ke mši de Corona Domini nebylo v breviáři officium, jedná se tedy o mši votivní, i když misály ji mají v sousedství svátku Nalezení sv. Kříže. Po našem misálu budou to další: 19/13, 21/11, 23/11, 7, 22/7. Pouze kodex sig. 17 má ji mezi votivami, a pak zcela pozdní vsuvka do misálu 8/10. Ale už původně si na ni vzpoměl tento misál pozdě, takže ji zařadil až po prosách; jenže zůstalo pouze při titulu, neboť dále příslušná partie je z misálu vyňata nebo ztracena. Nepodařilo se mi zjistit, co dalo podnět k zavedení a umístění tohoto kultu po svátku Inventio s. crucis. Chórový cyklus je tento: intr. Gaudeamus (!), grad. Corona aurea, Alleluja Dulcis spina, prosa Dyadema salutare, offert. Lauda Iherusalem dominum qui dabit coronam pro cinere, Comm. Letare mater nostra nebo Posuisti domine super caput eius. Podle sekvence by to byl přínos dominikánský, viz AH 54, č.136. Mše měla Kredo. Jinak zpěvy, pokud nejsou vůbec převzaty odjinud, zřejmě jsou kontrafaktury.
15. Je možné, že pouze incipitované Sponsa Christi egregia je pouhá přesmyčka z Egregia sponsa Christi z Commune sancorum.
16. Prostředí skladby svatoprokopské tvoří následující Alleluja:
1. Felix ex fructu - o sv. Benediktu
  2. Conversus Ihesus - o Maří Magdaleně
  3. Qui creavit omnia - o sv. Kateřině

4. Regnum mundi - commune o sv. ženách
5. Alleluja s nadepsáním De s. Benedicto, pro verš chybí místo (FF abc dbc FGa bGa...)
Následuje naše O lampas claustralis, po něm pak De s. Katherina Alleluja: F aGF FED FC..., na verš se už nedostalo.
17. Privilegium minus dané Brnu králem Václavem I., CDM III 33, str. 17... notarii Brunnensis, qui capellam sancti Procopii habuerit et monetam.
18. Codex Ostroviensis, rkp. svatovít. kapit. LVII l. Bez nápěvu v publikaci Chaloupecký-Ryba, Středověké legendy prokopské, Praha 1953, str. 192.
19. Pro jižní Moravu vůbec byl by přípisek v misále měst. archivu jihlavského, sig. 102. Pro Čechy je čirou výjimkou misálové speciale Nár.mus. XIII E 4. Náleželo capelle s. Ieronimi in cimiterio in Crumlow.
20. Text Plaudant chori monachorum Ryba-Chaloupecký, str. 188 (poznámka zde výše č. 17). Také AH 9, č. 328. Nápěv pro Moravu dorský má graduále biskupa Jana Volka, rkp. olom. kapit. sig. C0 195, v prosariu. Pro Čechy má nápěv teprve graduál praž. UK, rkp. XIII A 5c, v prosariu mixolydicky. Sekvenciář Arnoštův prosu ještě nezná. Graduál je z konce 15. stol.
21. Adversus theotunicum mají podle časového pořadí rukopisy: sig. 15, 9/5, 22/7, 16/2, 22/3. - Adversus inimicum: sig. 8/10, 19/13, 7. V opravě na okraji 22/7.
22. B. Bretholz, Die Pfarrkirche St. Jakob in Brünn, Brno 1901, str. 72.

F. DODATEK

1. E. Dostál, Iluminované rukopisy... str. 58, pozn. 1.
2. Fraternitu tvořili příznivci kapituly nebo jiného církevního ústavu, zde, jak jsme viděli, i farního kostela, které církevní komunita za jejich služby odmě-

ňovala tím, že jim odkazovala účinky svých modliteb. Pro fratibus et sororibus nemusí tedy znamenat nic reholního.

3. Jedině v tomto by byla shoda s ritem pražským, kdyby úkon vykonával celebrant sám jen proto, že byl bez asistence diakona. Ale ovšem toto není ritus j e - n o m pražský. Srv. Ed. Martens, De antiquis ecclesiae ritibus, Antverpiae 1764, tom. III., pag. 98. A přeje tento úzus premonstrátům, což upotřebíme níže.
4. Vepsáno s výčtem ostatků uložených na prázdné místo, kde měl být dodán kánonový obraz.
5. Bretholz, Die Pfarrkirche St. Jacob, str. 65.
6. A přece něco not se vyskytuje. Drobně jsou notovány kadence v pašijích o Květné neděli a o Velkém pátku, ovšem bez linek, jak bývá v misálech i jinde. Dá se vyčíst nápěv tradiční. Značky pro tři polohy recitace jsou: c - evangelista, t - Ježíš, s - ostatní osoby.
7. Původ dosvědčují červeně psané svátky: Ruperti v září (v březnu je černě), Virgilli v listopadu, Wolfgangi v listop., ten má i Translaci v říjnu, mimoto psáno červeně Emmerami v září, pak Viti, Modesti et Crescentie. Černě psáno Colomani v říjnu a Columbani také. Translaci má i Corbinian v listopadu; ten se musil omezit na pouhou komemoraci o svátku Naroz. P. Marie. Některé přípisky jsou psány německy. Tak v dubnu Cletus pabst, v červenci Joseph d'gerecht (na rozdíl od sv. Josefa v březnu), tamtéž Kayser Karel (27/7), v listopadu Zachari, Iohannis tauff vat(ter). - Ženskou komunitu prozrazuje zvýšený kult světic. Červeně psáno Barbare, pak Elyzabeth langravie, ostatní jsou psány černě: Apolonia, Juliana, Gerdrudis, Tercia (v září). Je i Translacio Katherine v červnu s dodatkem: oracio ut in die. Magdaléna slaví přípisem i Conversio v březnu. Připsána je v dubnu Maria

Egyptiaca, obiit in die cena (!) dominica. V lednu připsána je Aldegundis, v únoru Helene regine. O Heleně je také něco v květnu při sv. Florianu po Inventio crucis, patrně zpráva o nalezení kříže Páně (snad "Anno domini ccc 32 helena..."). Z našich světců je jen Wenczslai regis v září černě a vedle červeně psaného Georgii je černě Adalberti.

8. O Hartkerově antifonári viz pozn. 15 při Žaltářích. Antiphonale monasticum pro diurnis horis juxta vota RR.DD.abbatum congragationum confoedaratarum Ordinis sancti Benedicti a Solesmensibus monachis restitutum, str. 61. Desclée et socii Parisiis, Tornaci, Romae 1934.
  9. Letopočet je touž rukou jako Silvester, o kterém psáno: qui constituit kyrieleyson cantari in missa. Srv. o sv. Mikuláši po straně: Item libri authentici dicunt sanctum Nicolaum obysse anno domini cccLVII. Pořád ještě kalendář nahrazoval martyrologium.
  10. Nejnověji je dokumentována resupinace podatem také na půdě uherské. Szendrei Janka, A Magyar kozépkor hangjegyes forrasai, Budapest 1981. - Reprodukce. Ale to by se v notopise musily vyskytovat i jiné konstantní znaky uherské provenience. Např. předdiastematická forma pressu.
  11. Wagner (III, str. 119) má na zřeteli Commemoratio brevis de tonis et psalmis modulandis, když praví o mediaci: "Je nach der Zahl der verfügbaren Silben oder der Lage des Wortakcentes konnten Töne eingeschoben, ja der Anfangston des darauffolgendes Initium zur Medianten gezogen oder dieses Initium um den letzten Ton der Medianten erweitert werden.
  12. S touž pravidelností ovšem pak u tónu šestého. Podobně tonus osmý: á a G, ale i třetí $\dot{d} c c c a c a a G$
anima me-a dominum.
- Ale normálně má zde čtvrtý tonus rád průchod:

a a G a h G F E
anima me-a dominum. A podobně tonus pátý:

c c c d b c b a Zde také: d c b c a Zda b
anima me-a dominum. contra Goliam.

je molle či durum, není patrné.

Druhý tonus: FG F F F F CD D D Co nikdy nemůže
anima mea dominum.

být zdvojeno pro supervenienci, je v mediaci tón pří-
zvukový.

13. To je nejlépe vidět ve františkánském antifonáři Nár. musea, sig. XV A 1 (poč. 15. stol.), při officiu velikonočním, kde malé hůry a kompletář jsou bez antifon. Pozoruhodné je, že se zde užívá vesměs modu druhého - také v kompletáři ad Nunc dimittis. Tam žalmy pouze výjimkou mají tonus VIII G vzhledem k tomu, že ústí do hypomixolydického Alleluja, jakoby i v tomto případě šlo o antifonu k psalmodii. (Srv. v našem pojednání níže o chorálu kuriálním, str. 58). Premonstráti zpívají v hórách sv. Tridua žalmy nápěvem, který se má co do modu shodnout s tím či oním responsoriem, jež po psalmodii následuje. Dominikáni už zpívají v Triduu hůry v žalmovém tónu VIII G i s jejich "antifonou" Christus factus est pro nobis usque ad mortem. Podle nich pak řády rytířské, jak svědčí rukopisy Nár. musea, sig. XIII A 7 z r. 1412 - a plzeňský antifonář XII A 24 z téhož roku. To už je vývoj pokročilejší. Není divu, že téhož tónu užívají in directum pak i husité podle českého kancionálu Jistebnického. K nynějšímu výhradně druhému tonu pro hůry a kompletář velikonočního týdne srv. Wagner III, str. 121 a str. 106 (terminace), s jeho představami o věci. - Jak měly postaráno o žalmy bez antifon v hórách naše diecéze, je nejasné. Pražská rubrika má však uvedeno, že žalmy i zde canuntur a v kompletáři cantantur suppressa voce. Morava má zmínky o nápěvu psalteria při Božím hrobu, jak jsme pojednali (nápěv VIII c).

14. Viz o chorálu kuriálním str. 107.
15. Illud autem summopere prudens cantor observare debet, ut semper magis principium antiphonae, introitus vel communionis attendat in toni sonoritate quam finem. Et e contrario in responsoriis magis consideret finem et exitum in toni consonantia quam initium. Tak Regino z Prüm, Epistula de harmonica institutione, Gerbert Scriptores I, 231. Regino + 915. Podobně ještě starší Aurelianus Rheomensis, Gerbert ibid. I 44b.
16. Rozdílné postavení měl tonus peregrinus v diecézi české. Žalm In exitu Israel de Aegypto jej užíval výhradně pro velikonoční týden k nešporní návštěvě křtitelnice. Proto také známý Roudnický žaltář, kapitulní knih. svatovítská, cimelie 7, má jej v dodatku s Nos qui vivimus proměněným v Alleluja.
17. Podobný lejch připustil i pražský arcibiskup Arnošt do svého antifonáře. (O jeho přísnosti viz poznámku 4. k látce o užívání pražského breviáře na Moravě - str.187) Jedná se o druhý svazek, kde pod titulem In die sancti Spiritus Benedicamus následuje v benedikamen upravený lejch Amor patris et filii. Skladba má své původnější místo v rkp. praž.UK, sig. V H 11 kancionálového, žákovského charakteru (ke konci kodexu). Přešla také do dvou svatojiřských procesionálů. (Rkp VI G 10a na konci, rkp. XII E 15a už mezi kantilénami.) Prameny vesměs ze 14. stol.

caednis
eius. a. Cantate d

Notum fecit di
mufimta am a

František Pokorný

HUDEBNÍ OBRAZ BRNA DO POČÁTKU 15.STOLETÍ

I. díl - CHORÁLNÍ ZPĚV POD SPRÁVOU KOSTELA JAKUBSKÉHO

Vydal Archiv města Brna ve spolupráci s Muzejní a vlastivědnou
společností v Brně

Odpovědný redaktor František Zřídka Veselý

Vytiskl Úřad města Brna

Náklad 100 výtisků

První vydání

Cena brožovaného výtisku Kčs 35,-